J. - J. ROUSSEAU

YALNIZ GEZERİN HAYALLERİ

DÜNYA EDEBİYATINDAN TERCÜMELER

FRANSIZ KLÂSİKLERİ: 75

YALNIZ GEZERİN HAYALLERİ

Eski Yunanlılardanberi milletlerin sanat ve fikir hayatında meydana getirdikleri şaheserleri dilimize çevirmek, Türk milletinin kültüründe yer tutmak ve hizmet etmek istiyenlere en kıymetli vasıtayı hazırlamaktır. Edebiyatımızda, sanatlarımızda ve fikirlerimizde istediğimiz yüksekliği ve genişliği bol yardımcı vasıtalar içinde yetişmiş olanlardan beklemek, tabii yoldur. Bu sebeple tercüme külliyatının kültürümüze büyük hizmetler yapacağına inanıyoruz.

1-8-1941

İSMET İNÖNÜ

J. - J. ROUSSEAU

YALNIZ GEZERİN HAYALLERİ

(Les rêveries du promeneur solitaire)

Siyasal Bilgiler Okulu öğretmenlerinden Reşat Nuri DARAGO tarafından tercüme edilmiştir.

İSTANBUL 1944 — MAARİF MATBAASI

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şeklilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nisbetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet davamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip asacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüpanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüpanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp te şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamıyacaktır. 23 Haziran - 1941

Maarif Vekili

Hasan - Âli YÜCEL

YALNIZ GEZERİN HAYALLERİ

BİRİNCİ GEZİ

İşte, yeryüzünde yalnızım; kendimle başbaşayım; artık ne kardeşim var, ne benzerim ne de dostum. İnsanların en şefkatlisi, en cana yakını bu insanlar arasından söz birliği ile çıkartıldı. Bunlar, husumetlerini hainliğin son haddine götürerek, hassas ruhuma hangi azabın daha çok dokunabileceğini aradılar ve beni kendilerine birleştiren bağların hepsini kesip attılar. Onları istemedikleri halde sevebilecektim; sevgimden ancak insan olmaktan çıkmak yoliyle kurtuldular. Madem ki dilediler, şimdi benim için yabancı, meçhul, hiçtirler! Fakat onlardan ve her şeyden sıyrılmış bulunan ben neyim? bana bunu araştırmak kalıyor. Ama ne çare ki ilk önce, durumuma bir bakış gerek; sözü benzerlerimden şahsıma nakletmek için de lâzım.

Bu garip vaziyete düşeli on beş yıldan çok geçtiği halde yine rüya gibi geliyor. Hâlâ, hazımsızlığa uğradığımı, fena uyuduğumu ve uyanınca dostlarıma yine kavuşacağımı sanıyorum. Evet, hiç şüphesiz, farkına varmadan uyanıklıktan uykuya, daha doğrusu hayattan ölüme dalmış olacağım. Her nasılsa eşya tabiatından çıkarak içinde bir şey seçemediğim bir heyulâya yuvarlandım. Ve bugünkü vaziyetimi ne kadar çok düşünürsem nerede bulunduğumu o kadar az anlıyorum.

Ah, uğrayacağım akibeti önceden nasıl keşfedebilirdim? Hükmü altına düştüğüm bugün bile havsalama sığdıramıyorum. Hiç değişmiyen, hâlâ ne idi ise o olan benim bir gün gelip bir canavar, zehir saçıcı bir adam, bir kaatil sayılacağımı, beşer cinsinin menfuru ayak takımının oyuncağı olacağımı, gelen geçenin beni, yüzüme tükürerek selâmlıyacağını, bütün bir neslin söz birliği ile beni diri diri görmekten hoşlanacağını tahmine sağduyum müsaade eder mi idi? Şaşkınlık ve isyan beni, on senedir dahi dinmiyen bir hezeyan nöbeti içine attı. Bu müddet zarfında da hata üstüne hata, budalalık üstüne budalalık işliyerek, ihtiyatsızlığım sayesinde, talihimi ellerine alanlara mukadderatımı katî surette tâyine yarıyacak birçok silâh vermiş oldum.

Uzun zaman, var kuvvetimle boşuna çırpındım. Becerikli, iki yüzlü, usta ve tedbirli olmadığım gibi açık sözlü, sabırsız ve çabuk hiddetlenir idüğim için çırpındıkça daldım ve düşmanlarıma bana yeni yeni kötülükler etmek hususunda asla ihmal eylemedikleri fırsatlar verdim. Nihayet gayretimin faydasızlığını, nafile üzüldüğümü görüp, geri kalan tek karara vardım ki o da kadere isyan etmeksizin boyun eğmekti. Acı ve beyhude bir mukavemetin yorgunluğiyle uzlaşamıyan o tevekkülün sakinliğinde derdimi unutabildim.

Bu huzura bir âmil daha karıştı. Zalimlerim, beni çektirmek hususunda daha başka tertipler düşünürken birini unuttular ki o da her seferinde yeni bir darbe indirerek zulümlerinin tesirini boyu-

na tazelemekti. Bana ufak bir ümit ışığı bırakmak meharetini gösterseydiler bu ümit sayesinde beni hâlâ ellerinde tutar, oyalayabilir, gerçeklenmiyen intizarımla beni yeni bir azaba mahkûm edebilirdiler. Lâkin kullandıkları vasıtaların hepsini birden kullanmadan tükettiler; bana hiçbir şey bırakmamakla kendilerini de her şeyden mahrum ettiler. Beni boğdukları iftira, istihza, rezalet ve zillet ne artabilir ne de eksilebilir; ne onlar şiddetlendirebilirler, ne de ben bundan sıyrılabilirim. Perişanlığımı en son haddine vardırmakta o kadar gayret gösterdiler ki bütün beşer kudreti, bütün cehennemî hilelerin yardımiyle bile ona hiçbir şey katamaz. Beden sızısı bile bu acıyı şiddetlendireceğine avutur; beni inletirken içimi çekmekten kurtarır vücudumun paralanması kalbimin paralanmasını durdurur.

Artık her şey oldu: daha ne korkum var onlardan? Beni daha kötü bir hale koyamıyacaklarına göre yeni korkulara düşüremezler. Endişe ve haşyet, işte sayelerinde kurtulduğum iki belâ: bu da kârdır. Hakikî dertler bana az tesir eder; uğradığım dertlere katlanırım, ama korktuklarıma asla. Onlar telâşlı hayalimde türlü şekle girer genişler, büyür; beklemeleri karşılaşmaktan daha müthiştir; tehdit, darbenin kendisinden daha fena. Fakat gerçekleştiler mi, hayal hissesi kaybolup, hakikî mahiyetlerini bulurlar. O vakit bu dertleri sandığımdan daha hafif görür ve ıstırap ortasında ferahlarım. Öylece, her hangi yeni bir kaygudan ve ümit üzüntüsünden âzat edilir, hiçbir şeyin daha çok ağırlaştıramıyacağı bir vaziyeti alışma sayesinde günden güne daha kolay

çeker olurum ve zamanla hassasiyetim zayıfladığı için onu uyandırmak güçleşir. Düşmanlarım, husumetlerinin bütün vasıtalarını hesapsızca tüketmekle bana öyle bir iyilik ettiler. Beni hükümleri altında tutamaz oldular. Ben de artık onlarla eğlenebilirim.

Henüz iki ay geçmemiştir ki yüreğime tam bir huzur avdet etti. Çoktanberi hiçbir şeyden ürkmez olmuştum; fakat hâlâ ümidim vardı. Ve, kâh beslenen, kâh aldatılan bu ümit, bin bir türlü arzu ve düşüncenin beni alt üst etmesine âlet olmuştu. Hazin ve aynı zamanda beklenmiyen bir hâdise nihayet kalbimdeki bu zayıf ümit ışığını da söndürerek yer yüzünde mukadderatımı katî şekilde tâyin etti. O gündenberi kayıtsız şartsız tevekküle koyuldum ve sükûna kavuştum.

Aleyhimdeki tertibi bütün şümuliyle görmeğe başlar başlamaz halkı tekrar lehime çevirmeğe sağ kaldıkça muvaffak olamıyacağımı tamamiyle anladım; zaten karşılıklı olmasına imkân kalmıyan bu barışın artık hayrı yoktu. İnsanlar bundan sonra bana ne kadar dönseler beni bulamıyacaklardı. Onlarla münasebetlerim, bana telkin ettikleri beğenmezlik yüzünden hem mânasız olacak hem de benim için bir yük teşkil edecekti; ve yanlızlığımda onlarla beraber yaşamakta bulamıyacağım bir saadeti buluyorum insanlar, cemiyet hayatının bütün zevkını yüreğimden kopardılar. Artık bu yaşta o zevkı duyamam; iş işten geçti. Bundan böyle iyilik de kötülük de etseler, onlardan gelen her şeye karşı ilgisizim; ne yaparlarsa yapsınlar muasırlarım benim için bir şey yapamazlar.

Fakat yine istikbale bel bağlıyor, daha insaflı bir neslin bugünkü tarafından hakkımda verilen hükümleri ve bana reva gördüğü muameleyi inceleyerek onu idare edenlerin hilesini meydana çıkaracağını ve beni nihayet olduğum gibi göreceğini umuyorum. Bu ümittir ki bana «Konuşmalar» ımı yazdırdı ve (beni) onları gelecek nesillere naklettirmek hususunda delice bin türlü teşebbüse sevketti. Uzak bir geleceğe ait olan bu ümidim, (beni) yaşadığım devirde henüz insaflı bir yürek ararken kapıldığım helecana düşürdü; ve uzaklaştırmak istediğim o ümitler, aynı zamanda, beni bugünün adamlarının oyuncağı haline koyuyordu. Bu intizarımı ne üzerine bina ettiğimi «Konuşmalar» ımda söyledim. Halbuki yanılıyormuşum. Yanıldığımı, son saatimde ve henüz vakit geçmeden bir kaygısızlık ve istirahat fâsılası bulabilecek kadar erken anladım. O fâsıla bahsettiğim devirde başladı; artık kesilmiyeceğini sandıran bazı sebepler var.

Gün geçmezki halkın lehime döneceğini ummaktaki hatamı yeni yeni düşüncelerle ölçmeyim; hattâ bunda zamanın tesirini bile beklemek yanlıştı; çünkü yetişenler bile, bana gelince, şahsıma kin güden zümrelerde biribirini boyuna velyeden rehberler tarafından idare edilmektedirler. Fertler ölür ama zümreler ölmez. Onlarda aynı ihtiraslar ve iptilâlar yaşar; husumetleri de, bunu telkin eden habis ruh gibi ölmez olduğundan, aynı faaliyeti devam ettirir. Düşmanlarımın hepsi birer birer göçtüğü vakit tabiplerle küçük kilise vâizleri hâlâ yaşayacaktır. Düşmanlarım bu tabiplerle bu vâizlerden ibaret kalsa

bile ben öldükten sonra, yaşarken nasıl beni rahat bırakmadılarsa ölümü de rahat bırakmıyacaklarına emin olmalıyım. Gerçekten gücendirdiğim tabipler belki zaman sayesinde sükûn bulurlar: fakat sevdiğim ve saydığım, çok itimadettiğim bu kilise adamları, yarı keşiş oratuarcılar daima amansız kalacaktırlar. Benim suçum onların insafsızlığından doğmuştur; bir suç ki izzeti nefisleri affetmeyecek; ve, husumetini durmaksızın beslemeğe, ateşlendirmeğe çalışacakları halk, kendileri kadar düşman kalacaktır.

Yeryüzünde benim için her şey bitti. Artık bana burada ne iyilik edebilirler ne kötülük. Bu dünyada umacağım veya korkacağım şey kalmadı; uçurumun dibinde rahatım: bedbaht bir fâni, ve Allahın kendisi gibi hissiz...

Bundan böyle benim dışımda olan her şey bana yabancıdır. Yeryüzünde ne yakınım kaldı ne benzerim ne de kardeşim. Yerin üzerinde, başka bir gezginden düşmüş gibiyim. Etrafıma baktıkça her hangi bir şeyi seçebiliyorsam bu, kalbimi parçalıyan bir şeydir; ve bana ait olan her neyi görsem beni ya isyana sevkeden yahut da ıstıraba düşüren bir nesnedir. Boş yere üzüntü veren acı mevzulardan ayrılalım. Mademki teselliyi, ümidi ve sükûnu ancak kendimde bulduğum için hayatımın sonuna kadar yalnızım, kendimden başka hiçbir kimse ile meşgul olmıyacağım ve olmamayı istiyorum. İşte böyle bir haldedir ki, vaktiyle «İtiraflarım» dediğimin insafsız fakat samimî incelemesine devam edeceğim. Son günlerimi, kendimi tetkikten ve yakında hakkımda vereceğim hesabı şimdiden hazırlamağa hasrediyo-

rum. Kendimi tamamen ruhumla konuşmak zevkına bırakayım. O ruh ki insanların elimden alamıyacakları tek şeydir. Üzerlerinde durma sayesinde içimdeki meyilleri intizama koymağa ve onlarda kalan kötülüğü tashihe muvaffak olursam düşüncelerim büsbütün lüzumsuz olmamış olur. Ve artık bu dünyada hiçbir işe yaramadığım halde son günlerimi kaybetmem. Her günkü gezintilerim, unuttuğuma üzüldüğüm nefîs manzaralarla ekseriya dolmuştur. Hâlâ hatırlayabildiklerimi yazacağım; onları okudukça hazzım yenilenecek. Yüreğimin lâyık olduğu mükâfatı düşünürken dertlerimi, bana zulmedenleri ve zilletimi unutacağım.

Bu sahifeler hülyalarımın ancak intizamsız bir hâtıra defteri olacak. Onlarda kendimden çok bahsedilecek; çünkü yalnızlık içinde düşünen bir adam tabiatiyle kendisiyle meşgul olur. Fakat gezerken aklıma gelen başka düşüncelerin hepsine de yer verilecektir. Düşündüklerimi, aklıma geldikleri gibi söyliyeceğim ve aralarında, bir gün önceki fikirlerle ertesi günküler arasında ne kadar az münasebet varsa, o kadar az bulunacaktır. Lâkin bunlar, düşmüş olduğum garip hal içinde zihnimin durmaksızın beslendiği hisler ve fikirleri anlatmak sayesinde mizacımla huyumu daha iyi tanımak fırsatını verecek. Böylece şu sahifelere «İtiraflarım» a bir zeyl göziyle bakılabilir; ancak onlara «itiraf» adını vermiyorum, çünkü bu yolda söyliyecek bir şey kalmadı. Kalbim bedbahtlığın ateşinde temizlendi; ne kadar dikkatle araştırırsam onda ayıplanacak her hangi bir meyli bulamaz gibiyim. Bütün dünya

sevgileri o kalpten koparıldıktan sonra daha ne itirafım olabilir? kendimi ne methedeceğim var, ne de tenkit; artık insanlar arasında bir hiçim; ve onlarla hakiki münasebetim kalmadığından hiçten başka biş şey olamam. Hiçbir iyilik edemez oldum ki kötülüğe çevrilmesin; kendime ve başkasına zarar vermeksizin hareket edemiyorum; istinkâf elimden geldiği kadar yerine getirdiğim bir vazife şekline girdi. Ama vücudun bu hareketsizlik ve işsizliğine rağmen ruhum hâlâ faaliyettedir; hâlâ fikirler, hisler doğuruyor ve sanki onun iç ve manevî hayatı dünyevi, maddi her türlü alâkanın kesilmesiyle artmıştır. Vücudum şimdi benim için ancak bir engel, bir yük olup zorum yettiği kadar ondan sıyrılmağa bakıyorum.

O kadar acayip bir vaziyet elbetteki tahlile ve tasvire lâyıktır; İşte son boş zamanlarımı bu tetkika tahsis ediyorum. Onu muvaffakıyetle başarmak için intizam ve usul dairesinde yapmalı; fakat bu benim iktidarım dışındadır; zaten de ruhumun değişikliklerini ve değişikliklerinin seyrini hikâye etmek olan maksadımdan uzaklaştırır. Ben, bir bakımdan, kendim üzerinde, hikmet âlimlerinin havayı her gün anlamak için girişikleri ameliyeyi yapacağım: Barometreyi ruhuma tatbik edeceğim ve iyi idare edilmiş, uzun zaman tekrarlanmış bu ameliye bana hikmet âlimlerinin vardıkları neticeler kadar emin neticeler verecektir. Fakat teşebbüsümü onlara kadar genişletmiyorum. Ameliyeyi, bir usul haline getirmeğe çalışmaksızın, kaydetmekle kalacağım. Başka bir gaye ile Montaigne'in girişiği bir teşebbüse

girişiyorum: çünkü o, «Denemeler» ini başkaları için yazmışken, hayallerimi yalnız kendim için yazıyorum. Daha ihtiyarlayıp göçmem yakınlaştığı vakit umduğum gibi bulunduğum vaziyette kalırsam, onları okumak bana yazmaktan aldığım zevki hatırlatacak ve geçmiş zamanı canlandırmakla ömrümü iki misline çıkaracaktır. İnsanlara rağmen cemiyet hayatının lezzetini hâlâ tadabilecek, kendi ihriyar halimle, benden daha az yaşlı bir dostla yaşamışçasına yaşayacağım.

İlk «İtiraflarım» la «Konuşmalar» ımı düşmanlarımın aç ellerinden kurtarıp mümkünse başka nesillere tevdi etmek gibi devamlı bir kaygı ile yazıyordum. Bu eserimi kaleme alırken aynı endişeye uğramıyorum; onun lüzumsuz olduğundan haberim var; ve insanların beni daha iyi tanımaları hususundaki arzu kalbimde söndüğünden, artık, belki bugün hepsi yok olmuş bulunan hakikî yazılarımla masumluğum vesikalarının akibetine dair derin bir alâkasızlıktan başka bir şey yoktur. Fiil ve hareketlerimin takibedilmesi, bu sahifelerin merak uyandırması ve çalışması, ortadan kaldırılması ve tahrif olunmaları gibi hâdiseleri bundan böyle umurlamıyorum. Yazılarımı ne gizliyor, ne gösteriyorum. Ben sağken onları ele geçirmekle ne yazmaktan aldığım zevki, ne içindekilerin hâtırasını ne de mahsulü bulundukları ve kaynağı ancak benimle birlikte dinecek yalnızca düşüncelerimi benden alabilirler. Felâketlerim başlar başlamaz talihime isyan etmemesini ve bugün verdiğim kararı vermesini bilseydim, insanların bütün gayretleriyle korkunç tertipleri üze-

rimde tesirsiz kalır, onlar da rahatımı bugünkü muvaffakıyetleriyle nasıl bozamıyorlarsa o tarihte dahi hileleriyle bozamadılar: düştüğüm zilletin keyfini serbestçe sürsünler; benim, masumluğumdan zevk almaklığıma ve kendilerine rağmen hayatımı huzur içinde bitirmekliğime mâni olamazlar.

İKİNCİ GEZİ

Ruhumun her zamanki halini tarif etmeği, bir fâninin düşebilecegi en garip vaziyette tasarlayınca bu teşebbüsümü yerine getirmenin en basit, en emin çaresini yalnızca dolaşmalarımı ve onları dolduran hayalleri sadakatle kaydetmekte buldum. Bu yalnızlık ve murakabe saatleri günün tamamiyle ben ve benim olduğum, yabancı düşüncesiz, engelsiz bulunduğum, tabiat beni nasıl istedi ise öyle olduğumu gerçekten söyliyebileceğim tek anlarıdır.

Bu tasavvurumu gerçekleştirmekte çok geciktiğimi az sonra anladım. Canlılığını kaybeden muhayyilem artık, eskisi gibi, kendisini harekete getiren mevzu önünde ateş almıyor. Hayal hezeyanı beni daha az sarhoş ediyor. Muhayyilemin şimdiki mahsullerinde yaratmadan çok hatırlama var. Melekelerimin hepsi ılık bir uyuşukluğa daldı. Yaşama ruhu bende derece derece sönüyor. Ruhum, köhne zarfından zorla fırlar oldu ve ancak, hakettiğimden dolayı beklediğim vaziyet ümidi olmasa yalnız hâtıralarımla yaşayacağım. Böylece, kendimi büsbütün uful etmeden önce görebilmek için yeryüzünde bütün ümitleri kaybederek, kalbimi besliyecek hiçbir gıda bulamıyarak onu kendi özü ile beslemeğe ve yiyeceğini içimde bulmağa yavaş yavaş alıştığım devreye dönmeliyim.

Pek geç keşfettiğim bu çare o kadar feyizli oldu ki bana her şeyi unutturdu. Kendimle karşı karşıya kalmak itiyadı nihayet bana dertlerimi hissettirmez oldu. Saadet kaynağının bizde bulunduğu, bahtiyar olmasını bileni bedbaht etmek insanların elinde olmadığını tecrübemle öğrendim. Dört veya beş seneden beri, sevgi ile dolu yumuşak ruhların murakabede buldukları iç hazzı duymaktaydım. Yalnızca dolaşırken düştüğüm bu gaşyolmalar, bu vecd haletleri, bana zulmedenlere borçlu olduğum zevklerdi: Onlarsız kendimde taşıdığım hazineleri ne bulur ne görürdüm. Bu kadar zenginlik ortasında onun hesabını nasıl tutabilirim? Bu kadar tatlı hayali hatırlamak isterken onları tasvir edeceğime yine içine düştüm. Bir hâlettir ki hâtırası yine ona avdet ettirir, ve artık hissedilmeyince anlaşılmaz olur. Sonraki gezilerde, hele bahsedeceğim ve düşüncelerimin seyrini kesip bir zaman için başka bir istikamete döndüren beklenmedik hâdisenin geçtiği gezintide «İtiraflar» ımın zeylini yazmağı filhakika tasarladım.

1776 senesi ikinciteşrininin 24 üncü perşembe günü yemekten sonra, büyük caddeleri Chemin-Vert sokağına kadar takibederek Ménilmontant sırtlarına çıktım ve orada, çayırla bağların arasındaki dar yoldan, bu iki köyü ayıran şirin kırları Charanne'a kadar gezdim; bunun üzerine de aynı çayırdan dönmek şartiyle başka bir yoldan geçtim. Bütün buralarda güzel manzaraların verdiği zevk ve alâka ile dolaşıyor, çimenler arasında bazı otların mahiyetini incelemek maksadiyle de bazan duraklıyordum. Bu

otlardan Paris civarında hayli nadir olarak gördüğüm ve fakat o taraflarda pek bol bulduğum iki cins nebata gözüm ilişti. Biri mürekkebe fasilesinden Picris hieracioïdes, ötekisi de şemsiyemsiler fasilesinden Buplevrum falcatum idi. Bu keşifler beni hoşlandırdı, uzun zaman eğlendirdi, ve sonunda hele yüksek mıntıkalarda büsbütün nadir bir nebatın keşfine müncer oldu ki o da, aynı gün uğradığım kazaya rağmen üzerimdeki kitapta ve ot koleksiyonumda bulduğum Cerastium aquaticum'dur.

Her birini ayrı ayrı pek iyi tanıdığım ve fakat manzaralarından hâlâ hoşlandığım daha birçok otları birer birer gözden geçirdikten sonra nihayet bu küçük müşahedelerden yavaş yavaş vazgeçerek bunların umumi heyetinin bende hâsıl ettiği lâtif, ve her halde daha tesirli intibaa kendimi bıraktım. Bağ bozumu birkaç gün önce bitmişti; şehirden gelen geziciler çekilmiş, köylüler de kış mevsimi çalışmalarından geri dönmek üzere kırlardan uzaklaşıyordular. Henüz yeşil ve taze olan ve fakat kısmen yapraklarından mahrum edilmiş ve boşalmış kırlar her tarafta ıssızlığın ve yakın olan kışın manzarasını arzediyordular. O manzaranın verdiği tatlı ve hazin intiba yaşıma ve talihime okadar benziyordu ki bunlara bir tutmamaklığıma imkân yoktu. Ruhum henüz canlı hislerle dolu, dimağım da artık, sıkıntılarla üzüntülerin doldurduğu birkaç çiçekle süslü olduğu halde kendimi masum ve fakat betbaht bir ömrün sonunda görüyordum. Yalnız ve yalnız bırakılmış olduğum için ihtiyarlığın soğuk havasını duymağa başladığım gibi sön-

meğe yüz tutan muhayyilem yalnızlık âlemini gönlüme göre tasarlanmış mahlûklarla şenlendirmez olmuştu. İçimi çekerek kendi kendime: «Bu dünyada ne kabahat işledim? diyordum. Yaşamak için doğmuştum, yaşamadan ölüyorum. Her halde kusur bende değil; ve beni yaradana işlemekliğime meydan verilmiyen iyilikleri arzedemezsem de hiç değile sed çekilen iyi niyetlerimi, halis ve fakat tesirden alıkonmuş hislerimi, ve insanların hakaretine karşı sarsılmaz bir sabrı sunabilirim? Bu düşünceler beni rikkate getiriyordu; ruhumun gençliğimden beri olgunluk devrimde insan cemiyetinden beni çıkardıklarından beri ve hayatımın sonuna kadar çekeceğim inzivadaki saldırışlarını gözden geçiriyordum. Kalbimin bütün sevgilerini, körü körüne edindiği rabıtaları, ruhumun birkaç senedir beslendiği hazin değil de teselli verici fikirleri hoşlanarak hatırlıyor ve onları yaşamaktan aldığım kadar derin bir zevkle hikâyeye hazırlanıyordum. Öğle üstü bu gibi sakin düşüncelerle geçti, ve günümden pek memnun olarak dönüyordum ki anlatacağım hâdise beni hayallerimin en hararetli safhasından çekip çıkardı.

Saat altıya doğru Ménilmontant yokuşunu iniyor ve Galant-Jardinier'nin karşı tarafına varmıştım ki önümden giden birkaç kişi birdenbire durdu ve, o sırada geçen arabanın peşinden koşan koca bir köpeğin beni görünce kendini tutamadığını veyahut yolunu değiştiremediğini farkettim. Hemen havaya sıçrayarak köpeğin altımdan geçmesine müsaade etmenin yere yuvarlanmaktan kaçınmada tek çare ol-

duğunu derhal sezdim. Şimşekten daha çabuk olan ve üzerinde durmak değil yerine getirmeğe bile vakit bulamadığım bu düşünce, uğrayacağım kazaya hemen takaddüm etmiş oldu. Ne darbeyi duydum ne de düştüğümü - kendime geldiğim ana kadar.

Ayıldığım vakit gece olmuş gibi idi. Kolları arasında ayıldığım üç dört delikanlı başıma geleni anlattılar hızını alamıyan köpek bacaklarımın arasına atılmış ve süratinin arttırdığı kuvvetle çarparak beni başım üstüne düşürmüştü; vücudumun bütün ağırlığını taşıyan üst çenem çıkıntılı bir taşa değmiş ve yokuş aşağı olduğu için başım ayaklarımdan daha alçak gelmiş, ve düşüşüm bu yüzden büsbütün fena olmuştu. Köpeğin sahiplerini götüren arabacı hemen durmasaymış beygirler üstümden geçecekmiş.

İşte, kendime gelince, beni kaldıranların anlattığından öğrendiğim bu oldu. O aralık uğradığım halet o kadar garipti ki burada tarifinden kaçınamıyacağım.

Gece oluyordu. Gök yüzünü, birkaç yıldız ve biraz da yeşillik gördüm. Bu ilk duygu pek tatlı oldu. Benliğimi henüz bu intiba sayesinde hissediyordum. Hayata kavuşuyor ve zayıf varlığımla gördüğüm bütün eşyayı doldurduğumu sanıyordum. Kendimi oldugum gibi yaşadığım saniyeye terkettiğimden hiçbir şey hatırlamıyordum; hüviyetimi de ayırt edemiyor, kim olduğumu, nerede bulunduğumu bilmiyor ve ne acı duyuyordum ne de korku ve kaygı. Akan kanıma bir derenin akması gibi bakıyor, bu kanın benim olduğunu düşünmüyordum.

Bütün benliğimde öyle nefîs bir sükûn hissediyorum ki onu, hatırladıkça, insanlarca bilinen zevklerin hiçbirine benzetemem.

Bana nerede oturduğumu sordular fakat söyleyemedim. Nerede olduğumu sordum. Haute-Borne da olduğumu söylediler, ama sanki «Atlas Dağında» demişler gibi; nihayet hangi memlekette, şehirde ve mahallede yaşadığımı sormağa mecbur oldular; bu da beni teşhise yardım etmedi. Oradan Paris'in ana caddelerine varıncaya kadar yerimi ve adımı hatırlayamadım. Tanımadığım ve fakat bana bir müddet refakat etmek iyiliğinde bulunan bir efendi, evimin uzak olduğunu anlıyarak Temple mahallesinde bir arabaya binmemi tavsiye etti. Hâlâ çok kan tükürdüğüm halde yara veyahut acı duymaksızın kolayca yürüyordum. Fakat bozuk dişlerimi pek kötü bir şekilde biribirine vuran soğuk bir titremeye tutulmuştum. Temple mahallesine gelince, rahatça yürüdüğüme göre, arabanın birinde soğuk ölmedense yoluma yaya devam etmeği daha elverişli buldum. Temple ile Plâtrière sokağı arasındaki yarım saatlik mesafeyi zahmetsiz yürüyerek kalabalıktan ve arabalardan kaçınarak ve yolumu tam sıhhatte iken nasıl geçip takibederdisem öyle katettim. sokak kapısına koydukları gizli kilidi açtım, karanlıkta merdiveni çıktım ve nihayet uğradığım kaza ve avakibinden başka bir ârıza ile karşılaşmaksızın odama girdim.

Karımın beni görünce bastığı çığlık umduğumdan daha kötü bir halde olduğumu anlattı. Geceyi, vaziyetimi iyice hissetmeksizin geçirdim. Ertesi gün

gördüklerim şu oldu: Üst dudağım, içinden, burnuma kadar yarılmıştı; derim onu dışarı taraftan korumuş ve büsbütün yırtılmasını önlemişti; üst dişlerimden dördü çenemin içine saplanmış, yüzümün o kısmı örren tarafı iyice şişmiş ve zedelenmiş; sağ elimin baş parmağı ezilmiş, sol elinki ağır yaralanmış, sol kolum zedelenmiş, sol dizim de hayli şişmiş olup acısından bükülemez olmuş idi. Fakat bütün bu sarsıntılara rağmen hiçbir yerim, hattâ bir dişim bile kırılmamıştı ki bu da, geçirdiğim kazada bir mucize sayılabilirdi.

İşte o kazanın mufassal hikâyesi. Bu hikâye bir iki gün içinde Paris'in her tarafında yayıldı; yalnız, o kadar başka şekilde ki hakikati ayırt etmeğe imkân yoktu. Böyle olacağını önceden ummalı idim. Fakat hâdise errafında söylenen kapalı sözler ve bulunan imalar, ona katılan garip tafsilât, açıktan açığa bahsedilmek istiyormuşçasına takınılan gülünç tavırlar, sonunda beni endişeye düşüren bir esrar mahiyetini aldı. Karanlık işlerden her zaman nefret ettim; kaç senedir her tarafımı sardıkları halde aynı nefreti telkin ederler. Bu devrenin bütün garabet arasında birini işaret edeceğim ki ötekiler hakkında hüküm verdirmeğe kâfidir.

Hiç bir suretle münasebette bulunmadığım MXXX, bana kâtibini göndererek sıhhatimi sordurdu ve bulunduğum şartlar içinde beni ferahlandırmak gibi her hangi bir faide göstermeyen yardım teklifinde bulundu. Kâtip, bu teklifleri kabul etmekliğim hususunda şiddetle ısrar ederek,

kendisine inanmıyorsam doğrudan doğruya Mxxx'e yazmaklığımı söyleyecek kadar ileri gitti. Gerek bu alâka, gerekse onu izhar ederken takındığı mahremiyet tavrı beni şüphelendirdi: altında, bir türlü anlayamadığım bir sır vardı. Bütün bunları geçirdiğim kazanın ve neticesi olan ateşin verdikleri heyecan içinde ürkmeğe yetiyordu. Bir takım endişeli ve hazin kuruntulara dalarak etrafımda olup bitenleri, artık hiçbir şeye ilgilenmeyen bir adamın soğuk kanlılığından çok ateş hezeyanını gösteren bir surette tefsir eder oldum.

Huzurumu büsbütün kaybettiren başka bir hâdise daha çıktı. Bayan Mxxx birkaç senedir, anlayamadığım sebeplerden dolayı peşimden koşmuştu. Maksadı olmayan, zevk vermeyen sık ziyaretleri ile tabiî diyemeyeceğim hediyeleri her halde bir meram ifade ediyordular ama ben anlayamıyordum. Bana, Kıraliçeye takdim etmek üzere yazmak istediği bir romandan bahsetmişti. Ben de yazı yazan kadınlar hakkında düşündüklerimi söylemiştim. O ise, tasavvurunun eski yüksek vaziyetine tekrar kavuşmak hedefini güttüğünü ve bu yolda himayeye muhtaç bulunduğunu ihsas etmişti ki, verecek cevabım yoktu. Ondan sonra, Kıraliçeye yanaşamadığı için kitabını okurlara arzedeceğini söyledi. İstemediği ve zaten dinlemeyeceği nasihatlerde bulunmak zamanı geçmişti. Eserini neşretmeden öne bana göstermek istediğini söyledise de göstermemesini rica ettim, o da vaz geçti.

Nekahat devresinde iken, günün birinde o, kitabını bana basılmış ve ciltli olarak gönderdi.

Ön sözünde beni hararetle methedici sözler gördüm; lâkin bu sözler o kadar isteksiz, o kadar câli idi ki bende pek kötü bir tesir bıraktı. Onda hissedilen kaba müdahene hayırhahlıkla uyuşamazdı: bu bakımdan yüreğim hiç aldanamaz.

Birkaç gün sonra Bayan Mxxx kızı ile birlikte ziyaretime geldi ve kitabının, içindeki bir haşiye yüzünden çok gürültü çıkardığını bildirdi; romanı karıştırırken bu haşiye dikkatimi çekmemiş gibi idi; misafirim gittikten sonra tekrar okudum ve yazılış şekline bakınca muharririn hem ziyaretleriyle yaltaklanmalarının hem de ön sözdeki methü senaların sebeplerini anladım. Bütün bunlardan maksat, okurlara haşiyeyi bana malettirmek ve, neşredildiği şartlar içinde sebebiyet vereceği takbihi benim üzerime çevirmekten başka bir şey olmadığını gördüm.

Ne bu gürültüyü, ne de yapacağı tesiri durdurmak elimde değildi. Yapabileceğim tek şey, Bayan Mxxx le kızının lüzumsuz ve gürültülü ziyaretlerini kabul suretiyle dedikoduları uzatmamaktı. Bu hususta kadına yazdığım tezkere şudur:

«Evine hiçbir muharriri kabul etmeyen Rausseau, Bayan Mxxx'e lûtuflarından dolayı teşekkür ve artık ziyaretleriyle şeref vermemesini rica eder.»

Verdiği cevap, şekil itibariyle nezaketli olmakla beraber bu gibi hallerde aldığım bütün mektuplar gibi yazılmıştı. Hassas kalbine vahşi bir surette hançer saplamışım; bana karşı beslediği hisler o kadar hararetli ve samimi imiş ki münasebetlerimizin kesilmesinden ölecekmiş... İşte, doğrulukla açık sözlülük insanlar için cinayet sayılıyor; ve insanlara

kötü ve merhametsiz görünmek için onlar gibi sahte ve hain olmamak yeter.

Artık sokağa çıkıyordum; birkaç kere de Tuileries'ye gezmeğe gitmiştim. Fakat orada gezinirken rasladığım kimselerin gösterdiği hayretten anladım ki hakkımda, henüz bilmediğim bir haber daha dolaşıyor... Nihayet geçirdiğim kazadan öldüğüm söylendiğini duydum. Bu havadis o kadar çabuk ve kuvvetle yayılmış ki, öğrendiğimden on beş gün sonra dahi sarayda, hâlâ, muhakkak diye veriliyordu. Hattâ bir mektuptan öğrendiğime göre «Le Courrier d'Ayigron» gazetesi bu mesut hâdiseyi haber verirken fırsattan faydalanarak ölümümden sonra hâtıramı yad maksadiyle hazırlanılan hareket vazifesini daha önceden görmüş.

Bu habere, tesadüfle öğrendiğim ve tafsilâtına varamadığım garip bir vaka daha katıldı: evimde bulunacak eser müsveddelerini neşretmek için para toplamağa koyulunmuş: Anladım ki ben öldükten sonra bana isnadedilmek istenilen bir çok yazılar elde bulunduruluyormuş: Çünkü keşfedilebilecek hakikî yazılarımı bastırmak fikrinin doğabileceğini düşünmek aklı başında bir adamın on beş senelik tecrübesinden sonra bulunamıyacağı bir budalalıktı.

Üst üste gelen ve daha bir çoklarının katıldığı bu müşahedeler, durulduğunu sandığım muhayyilemi yeniden ürküttü. Etrafıma durmaksızın sarılan bu karanlıklar da, telkin ettikleri korkuyu uyandırdılar. Onları tefsir ve tarif edeceğim diye yoruluyor, bana anlaşılmaz bir hale getirilen esrarı çözmeğe koyuluyordum. Bütün gayretlerimin neticesi daha

evelki hükümlerimi teyidetmek oldu ki o da gerek şahsımın, gerek şöhretimin talihi şimdiki nesilce kararlaştırıldığına göre ne yapsam kurtulamıyacağım merkezinde idi: çünkü gelecek nesillere hiçbir emanet tevdi edemem ki, onu yok etmekte menfaat bulan ellerden geçmesin.

Lâkin bu sefer daha ileri gittim. Aralarında münasebet olmayan bu kadar hâdisenin bir araya gelmesi; kader mahsus yapmış gibi en amansız düşmanlarımın ikbali; hepsinin devleti idare edenler, umumi efkâra yol gösterenler, beni gizliden gizliye çekemiyenler arasından seçilmiş ve elbirliğine iştirak eden itibardaki adamlardan olmaları, bana o kadar fevkalâde bir şey göründü ki tesadüfe bağışlamaklığıma imkân yoktu. Aleyhimdeki bu anlaşmaya muhalif bir tek adam veya her hangi bir hâdise çıksaydı hemen akamete uğrardı. Fakat insanların kastına iradelerin, mukadderatın, âkibetlerin, inkılâpların hepsi yardım etti; bu mucizeli elbirliği Allah tarafından başarılması istenilen bir keyfiyetti. Dün ve bugün vardığım müşahedeler kanaatimi o derece teyidediyor ki şimdiye kadar ancak insanların kötülüğünden doğduğuna hükmettiğim halleri Allahın hikmeti belli olmaz emirlerinden biri diye görmekten kendimi alamıyorum.

Bu düşünce beni üzeceğine sakinleştirdiği gibi tevekküle de sevkediyor. Allah isteseydi cehennemlik olmağa rıza gösteren aziz Augustinius kadar ileri gitmiyorum: tevekkülüm daha az menfaat güdücü olmamakla beraber daha samimî ve her halde, taptığım kusursuz zata daha lâyıktır.

Allah âdildir. O, çekmemi istiyor ve fakat masum olduğumu biliyor. İşte itimadım buradan gelmekte; kalbim ve aklım, aldanmadığımı ilân ediyorlar. Bırakalım talih ve insanlar istediklerini etsinler; ses çıkarmaksızın çekmeği öğrenelim; her şey sonunda dünyanın düzeni içinde eriyip gidecek: benim sıram da er geç gelecektir.

ÜÇÜNCÜ GEZİ

Öğrene öğrene ihtiyarlıyorum.

Solon bu mısraı ihtiyarlığında sık sık tekrarlardı. Onun, ihtiyarlığımda da kendime tatbik edebileceğim bir mânası var; fakat tecrübenin bana yirmi senede edindirdiği ilim pek hazin; cahilliği tercih ederim. Bedbahtlık şüphesiz büyük bir hocadır; lâkin bu hoca dersini pek pahalıya satar ve faidesi de parasına değmez. Bundan başka, o kadar geciken ibretten faydalanma fırsatı da geçmiş olur. Gençlik hikmeti öğrenme, ihtiyarlık da tatbik etme devridir. İtiraf ederim ki tecrübe daima bir şey öğretir; fakat daha yaşayacağımız zamanla ölçülüdür. Ölme vakti gelince nasıl yaşamak lâzım geldiğini anlamanın ne değeri var? Mukadderatım ve o mukadderatı tâyin eden başkaların ihtirasları hesabına hem bu kadar geç hem de acı içinde ed nilmiş hakikatler ne işe yarar ? İnsanları daha iyi tanımak, beni içine düşürdükleri ıstırapları daha iyi duymağa yaradı; üstelik de gerdikleri tuzakları birer birer gördüğüm halde düşmeme mâni olamadı. Uzun seneler beni gürültücü dostlarımın oyuncağı eden budalaca ve fakat tatlı itimat içinde keşke kalsaydım da hiyanetlikleri her tarafımı sardığı halde hiçbir şey sezmeseydim! Gerçi onlara aldan-

mış ve kurbanları olmuşum ama beni sevdiklerini sanıyor ve bana telkin eyledikleri sevgiden, o sevgiye iştirak ettikleri zanniyle zevk alıyordum. Bu güzel hayaller mahvoldu. Zamanın ve aklın bana keşfettirdikleri acıklı hakikat bana felâketimi göstermekle çaresiz olduğunu ve boyun eğmekten başka yol bulunmadığını anlattı. Yani yaşımın bütün tecrübeleri, şimdiki halimde, ne bugüne yararlar ne yarına.

Doğarken girdiğimiz kavga meydanından ölümle çıkarız. Ömrün sonuna gelince yarış arabamızı daha iyi kullanmağı bilmenin kârı nedir? Bize kalan, işin içinden nasıl çıkılacağını düşünmekten başka değil. Bir ihtiyarın daha öğreneceği varsa, o da ölmeği öğrenmektir; fakat, aksi gibi, benim yaşımda en az yapılan da bu; ölümden başka her şey düşünülür. İhtiyarların hepsi hayata çocuklardan çok bağlı olup gençlerden daha güç ölürler. Çünkü bütün ömürleri bu dünya için çalışmışlar ve sonunda, boşuna emek verdiklerini görür olmuşlardır. Göçerken bütün mallarından, gayretlerinin meyvelerinden ayrılırlar. Yaşadıkları müddetçe, ölürken beraberlerinde götürecek hiçbir şey edinmeği düşünmemiştirler.

Bunları henüz vakti geçmemişken kendi kendime söyledim; lâkin düşüncelerim neticesiz kaldılarsa, tam zamanında olmadıklarından veyahut kendime mal edinmediğimden değildir. Ta çocukluğumda dünyanın girdabına atılan ben, tecrübelerim sayesinde çok geçmeden o dünyada yaşamak için yaratılmadığımı ve kalbimin ihtiyacını duyduğu vazi-

yete kavuşamıyacağımı anladım. Bu suretle ateşli muhayyilem, aralarında bulamıyacağımı sezdiğim saadeti insanlardan istemeği bırakarak henüz başlamış bulunduğum ömrün mesafeleri üzerinden, yabancı bir sahadan kaçar gibi atladı ve durakliyabileceğim rahat bir temel üzerine kondu. Küçüklüğümdenberi terbiyenin ve daha sonraları hayatımı dolduran felâketlerin kuvvetlendirdikleri bu his beni her zaman, varlığımın mahiyet ve gayesini araştırmağa herkesten çok sevketmiştir. Birçok adamlar gördüm ki benden pek daha âlimane tefelsüf ederdiler, fakat felsefeleri kendilerine sanki yabancı idi. Herkesten âlim olmak istedikleri için, nasıl kurulduğunu anlamak maksadiyle, dünyayı tetkik ederlerdi; fakat bu, kazara rasladıkları bir makineyi gözden geçirmek merakından başka bir şey değildi. Beşer tab'ını öğrenmeğe çalışıyorsalar ondan âlimane tavırlarla bahsetmek arzusiyle idi, yoksa kendilerini bilmek için değil. Bir çokları, iyi kabul edilsin de ne olursa olsun diye kitap yazmak sevdasındaydılar; kendilerini aydınlatmak için değil, başkalarına öğretmek için çalışıyordular. Kitapları çıktımı, içindekilerle artık ilgilenmez olurlardı; meğer ki başkaları tarafından kabul edilmesini veyahut - ne kendilerine hisse çıkarmağı, ne de doğru olup olmadığını düşünmeksizin - hücuma uğrarsa çürütülmemesini sağlamak lüzumunu duysunlar. Ben ise öğrenmeği başkalarına öğretmek değil, kendim bilmek için istedim; ve insanlar arasında yaşarken öğrendiklerimden hiçbiri yoktur ki ömrümün sonuna kadar yaşamağa mahkûm olacağım bir adada dahi

heves etmiyeceğim bir şey olsun. Yapmak istediğimiz şeyler en çok inanmamız lâzımgelenlere bağlıdır; tabiatın esas ihtiyaçlarına dokunmıyan hususların hepsinde de fiillerimiz hâkim olan, fikirlerimizdir. Daima benimsemediğim bu kaideye dayanaraktır ki hayatımı nasıl idare edeceğimi düşünürken her zaman o hayatın maksat ve mânasını araştırarak yer yüzünde meharetle hareket edememenin tesellisini bu maksadı anlamaktan vazgeçmek lâzımgeldiği hissinde buldum.

Ahlâk ve din kaidelerine saygılı bir aile içinde doğup uslu, dindar bir rahip tarafından yetiştirilen ben, küçük yaştanberi, şimdiye kadar büsbütün unutmadığım akideler ve düsturlarla büyüdüm. Henüz çocukken, kendi başıma kalmış, sevilmenin cazibesine uğramış, ümitle aldanmış, zaruretin zoruna kapılmışken katolik oldum ve fakat daima hıristiyan kaldım; ve çok geçmeden, itiyada uyarak, yeni dinime samimiyetle bağlandım. Bayan de Warens'ın bana öğrettikleri ve verdiği misaller bu bağlılığımı daha da kuvvetlendirdi. Gençliğimin en güzel devrini geçirdiğim köy hayatının yalnızlığı, bütün benliğimle koyulduğum kitap hevesi, sevgi hisleri hususundaki fıtri istidadımı o gençlikte daha çok büyüttü ve bana Fénelon'undaki ne yakın bir sofuluk verdi. İnziva içinde murakabe, tabiatın tetkiki, âlemin temaşası yalnız yaşıyan bir adamı daima eşyayı yaratana doğru atılmağa ve her gördüğünün gayesini, her duyduğunun sebebini tatlı bir endişe ile araştırmağa sevkeder. Talih beni tekrar dünya kasırgasına yuvarlayınca, kalbimi oyalıyacak hiçbir

şey bulamadım. Boş vakitlerimin tatlı hâtırası, beni her yerde takibederek ikbale ve servete götürebilecek olup elimin altında bulunan vasıtalara karşı kayıtsızlık, hattâ nefret telkin etti. Karışık arzularımın kararsızlığı içinde az umdum ve daha az kazandım. Ve fakat muammer olduğum günlerde bile aradığımı sandıklarımın hepsine kavuşsam dahi kalbimin ne olduğunu bilmeksizin susadığı bahtiyarlığı bulamıyacağımı hissettim. Böylelikle, dünyadan bezdiren felâketlerimden önce de, her şey beni bu dünyanın alâkalarından sıyrılmağa sevkediyordu. Sefaletle zenginlik, hikmetle dalâlet arasında bocalıyarak, yüreğimde hiç bir kötü meyil bulunmadığı halde alışkanlıktan ileri gelmiş fena huylar taşıyarak, aklımın kurduğu esaslara dayanmaksızın gelişi güzel yaşayarak, vazifelerimi hor görmeksizin unutarak ve fakat onları ekseriya kestiremiyerek kırk yaşıma geldim.

Gençliğimdenberi bu yaşı, muvaffak olmak için sarfedeceğim gayretlerin ve her türlü iddialarımın son merhalesi diye saymış ve varır varmaz her ne vaziyette olursam olayım o vaziyetten çıkmağa uğraşmıyarak istikbali düşünmeksizin günü gününe yaşamağa karar vermiştim. O an gelince kararımı zahmetsiz yerine getirdim; ve bu sıralarda hayatım az çok istikrar bulmağa yüz tuttuğu halde bundan da, teessür şöyle dursun hakikî bir sevinçle vaz geçtim. Bu aldanışlardan ve boş ümitlerden kurtulunca kendimi artık esas zevkım ve hâkim meylim olan kayıtsızlığa ve kafa dinçliğine bıraktım. Süslenmeden de vazgeçtim; ne kılıç taşıyacaktım ne

saat; ne beyaz çorap, ne de yaldız ve yapma saç ; başımda sade bir perüke, üzerimde basit ve kaba bir çuha olacaktı; üstelik, veda ettiğim şeylere kıymet veren ihtiraslarla arzuları kalbimden koparıp atmıştım. O tarihte gördüğüm ve ehli olmadığım işi de bırakarak ötedenberi zevk duyduğum bir meşgaleye, yani sahifesi şu kadara beste yazmağa koyuldum.

Bu ıslah işini bununla bırakmadım. Büsbütün acı da olsa daha ileri ve başkaları gözünde daha lüzumlu bir karara varıp, bir defada kesip atmak azmiyle hayatımı, ölürken görmek istediğim şekilde düzenliyecek bir muhasebeye tuttum.

Ruhumda büyük bir inkılâp olmuştu; başka bir manevi âlem keşfetmiştim; insanların - kurban gideceğimi henüz bilmediğim - şuursuz hükümlerinin saçmalığını anlamıştım; gürültüsünü duyar duymaz iğrendiğim edebî şöhretten başka bir nimet ihtiyacını duyuyordum; hayatımın en güzel yarısını geçirdiğim yoldan daha emin bir yol arıyordum: İşte bütün bunlardır ki beni çok zamandır lüzumuna inandığım düşüncelere götürmüştür. Böylece o düşünceye koyularak, sonuna kadar götürmek için elimde olan hiçbir şeyi ihmal etmedim.

Dünyadan çekilmem, ondanberi bırakmadığım yalnızlık zevkı bu tarihte başlar. Yazmıya koyulduğum eser ancak tam bir yalnızlık içinde yazılabilirdi; dünya hayü huyu içinde mümkün olmıyan uzun ve rahat düşüncelere muhtaçtı. Bu da beni başka bir yaşama tarzına sevketti; o tarzı çok sevdim ve arzum dışında kısa bir zaman vazgeçtikten sonra,

imkân bulunca sevinçle yine kavuştum. O kadar ki insanlar beni yalnız yaşamağa mahkûm edince, beni bedbaht etmek için tecrit eylemekle saadetime kendimden çok hizmet ettiklerini gördüm.

Giriştiğim işime, ona verdiğim ehemmiyet ve duyduğumu sandığım ihtiyaciyle mütenasip bir gayretle koyuldum. O sıralarda, eskilere hiç benzemiyen yeni çağ filozoflariyle yaşıyordum. Şüphelerimi ve kararsızlığımı ortadan kaldıracak yerde, en çok bilmek istediğim noktalarda vardığımı zannettiğim kanaatlerimi sarsmışlardı. Çünkü Tanrısızlığın ateşli propagandacıları olan bu doğmatik adamlar her hangi bir meselede kendilerinden başka düşünmekliğimi çekemezdiler. Kavgayı sevmediğim ve kavga etmek hususunda istidadım olmadığı için fikirlerimi gevşekçe müdafaa etmiştim; fakat onların hazin akidelerini hiç bir zaman benimsemedim; ve her biri bir maksat güden bu mutaassıp adamlara mukavemetim, husumetlerini körükleyen sebeplerden başlıcası oldu.

Beni kandıramamışlarsa da ürkütmüşlerdi. İleri sürdükleri deliller beni ikna etmemiş fakat sarsmıştı; bunlara münasip cevap bulamıyor, fakat bulunması lâzım geleceğini seziyordum. Kendimi sapkınlıktan ziyade beceriksizlikle itham ediyordum, ve kalbim onlara aklımdan daha güzel mukabele ediyordu.

Nihayet kendi kendime dedim ki: «Bu ağzı kalabalık Sofistlerin beni istedikleri gibi şuraya buraya sürüklenmelerine sonuna kadar müsaade edecek miyim? Hele yaymağa çalıştıkları ve başka-

larına kabul ettirmek istedikleri fikirlerin kendi fikirleri olduklarına bile emin değilken? Akidelerine hâkim olan ihtirasları, şuna veya buna inandırmaktaki menfaatleri kendilerinin neye inandıklarını öğrenmeğe mânidir. Fırka reislerinde niyet hulûsu aranabilir mi? Onların felsefesi başkaları içindir; halbuki benim için bir felsefe lâzım. Henüz vakitken onu var kuvvetimizle arayalım ki ömrümüzün sonuna kadar sabit bir hareket düsturu edinmek mümkün olsun. İşte, olgunluk çağına, anlayış kudretinin en yüksek mertebesine geldim. Nerede ise zevale doğru döneceğim; daha bekler ve kararımda gecikirsem melekelerime hâkim olamıyacak hale geleceğim; bugün yapabileceğimi artık yapamıyacağım; bu müsait fırsatı yakalayalım: o, maddi şartlarımı ıslah edecek; bari beni fikrî ve manevi bakımdan da ıslah etsin. Görüşlerimi kat'î surette kararlaştıralım; ve iyice düşündükten sonra ne olmağı münasip gördü isem ömrümün sonuna kadar onu olam».

Bu tasavvurumu yavaş yavaş ve fasılalı olarak yerine getirdim, ama bütün dikkat ve gayretimle. Ömrümün ve mukadderatımın ona bağlı bulunduğunu şiddetle hissediyordum. Onu gerçekleştirirken ilk önce öyle bir karışıklık, güçlük, karanlık, tezat ve dolambaçlık cümlesine düştüm ki her şeyi olduğu yerde bırakmak ve boşu boşuna uğraşmamak arzusuna kapılarak bir türlü anlayamadığım esaslara dayanmaksızın herkesçe sayılan ihtiyata uymağa yeltendim. Lâkin bu ihtiyat bile bana o kadar yabancı idi, ona varmakta kendimi o kadar âciz buluyor-

dum ki onu rehber tutmak, fırtınalı denizde fenerlerin bile göstermedikleri limanı aramak gibi bir şeydi.

Sebat ettim. Ömrümde ilk defa olarak cesaret gösterdim; haberim olmaksızın etrafımı saran korkunç âkibete de bu cesaretin tesiri sayesinde mukavemet edebildim. Her hangi bir fâninin belki hiçbir zaman girişmediği en ateşli ve en samimi araştırmalardan sonra taşımaklığım lâzım olan duyguları, ölünceye kadar taşımak üzere kararlaştırdım; elde ettiğim neticelerin yanıldımsa hatamın hiç değilse bir suç diye yüzüme vurulamıyacağına eminim; çünkü böyle bir suçtan kaçınmak için elden geleni yaptım. Gerçi çocukluktan kalan esassız hükümlerle yüreğimdeki gizli arzuların, bana daha hoş görünen tarafları tuttukları tereddüt götürmez. O kadar hararetle istenilen şeylere inanmamak güçtür; hem de, ahrette uğranılacak hükümleri kabul veya reddetmenin, ümitleri ve korkuları hususunda ekseri insanlarca beslenen iman bahsinde âmil olacağında kimse şüphe edemez. Teslim ederim ki bütün bunlar muhakeme selâmetimi bozabilir, lâkin kalb hulûsumu bozamadı: Zira her şeyde yanılmaktan çekiniyordum. Bütün mesele şu hayatı münasip surette idare etmekten ibarettiyse bilmek lâzımdı ki henüz gecikmeden - ve aldanmadan - elden geldiği kadar faydalanabileyim. Fakat bulunduğum ruh hâletinde en çok korkmaklığım iktiza eden de, masivanın kıymet vermediğim nimetlerinden hisse almak bahanesiyle ruhumu, ebedilik bakımından tehlikeye düşürmekti.

Yine teslim ederim ki beni tereddüt ve şüpheye düşüren ve filosoflarımızın boyuna bahsettikleri müşkülleri her zaman istediğim gibi halledemedim. Ama, beşer zekâsının hâkim olamadığı meseleler üzerinde nihayet bir karara varmağa azmederek ve her tarafta çözülmesi imkânsız sırlarla, cevapsız kalan suallerle karşılaşarak, her meselede en esaslı gördüğüm, kendiliğinden inanılır kanaati seçtim ve aksi kanaatin ileri sürdüğü kuvvetli delillerle reddi mümkün olan ve fakat halledemediğim karşı deliller üzerinde durmadım. Bu bahislerde kestirme hükümler vermek yalnız şarlatanların kârıdır; mühim olan nokta, kendine mahsus bir kanaat edinmek ve ona olgun bir kafa ile varmaktır. Buna rağmen yanılırsak kusur bizde olmaz. İşte, itimat ve emniyetimin sarsılmaz esası budur.

Yorucu araştırmalarımın neticesi aşağı yukarı «Profession de foi du Vicaire Savoyand» da kaydettiklerim gibidir - bir eser ki bugünün nesli tarafından şeni bir tarzda lekelenmiş ve kirletilmiş olup, insanlar bir gün gelir de sağ duyu ile niyet hulûsuna tekrar kavuşurlarsa inkılâp yapabilir.

O tarihtenberi, uzun ve derin düşüncelerden sonra benimsediğim esasları imanımın ve hareket tarzımın değişmez kaidesi saydım ve artık ne halledemediğim aykırı fikirleri, ne de önceden aklıma gelmiyenleri aldırmaz oldum. Bu fikirler beni ara sıra kaygılandırdı fakat sarsamadı. Daima kendi kendime şunu tekrarladım: «Bütün bunlar metafizik dolambaçlardan başka bir şey değildir ve ak-

lımın kabul ve kalbimin tasdik ettikleri, ihtiraslar susturulduktan sonra içten gelen rızanın damgasını taşıyan esaslar karşısında hiçtir. Beşer aklının eremediği bu gibi bahislerde, o kadar dikkat ve düşünce ile vücut bulmuş, aklıma uygun gelmiş, başka meseleler de görünmediği halde bunda rey veren ruhumun iradesinden kuvvet almış bir mezhep, çözemediğim her hangi bir sual yüzünden altüst olabilir mi? Hayır; benim ölmez mahiyetimle bu dünyanın teşekkülü ve onda hâkim olduğunu gördüğüm madde nizamı arasındaki uygunluğu bir takım boş deliller bozamaz: maddi nizamın dengi olan ve esaslarını araştırmalarımla keşfettiğim manevi nizamda hayatımın acılarına tahammül etmek için muhtacolduğum yardımı buluyorum. Başka her hangi bir akidede ümitsiz yaşar ve ölüdüm; insanların en betbahtı olurdum. Demek ki talihe ve insanlara rağmen beni bahtiyar etmeğe kâfi gelen akideye bağlanmak en doğrusudur.

Gerek bu düşünceler, gerekse onlardan çıkardığım neticeler acaba, uğrayacağım âkıbete hazırlanmak ve ona dayanabilmekliğim için Allah tarafından telkin edilmiş değil midir? Bana zulmedenlerden kaçıp sığınacağım bir yer, bu dünyada beni düşürdükleri zilletin telâfisi ve hakkım olan adalete kavuşmak ümidi bulunmasaydı ve hiç bir fâninin uğramadığı korkunç bir talihe kurban gitseydim karşılaşacağım müthiş ıstıraplarla ömrümün sonuna kadar mahkûm edildiğim bu inanılmaz vaziyet içinde halim nice olurdu ? Sâflığımın verdiği sükûnetle insanların bana ancak takdir ve hayırhahlık hisleri

göstereceklerini sanır ve açık, temiz kalbim kendini dostlara, kardeşlere verirken hainlerini sessizce cehennemî tuzaklarla sarıyordular. Gururlu bir ruhun uğrayabileceği en korkunç ve aynı zamanda hiç beklenmeyen felâketlere düştüğüm, niçin ve kimin tarafından olduğunu bilmeyerek yerlere sürüklendiğim, bir zillet uçurumuna atıldığım ve içinde korkunç maksatlar sezdiğim karanlıklarla çevrildiğim vakit ilk anda sendeledim; ve bu darbelere karşı koymak için önceden kendimde kuvvet toplamış bulunmasaydım hiç ummadığım bu belâlar üzerine kendimi bir türlü toplayamazdım.

Seneler süren heyecanlardan sonradır ki nihayet kendime gelerek, talihsizlik günlerine sakladığım bu kuvvetlerin kıymetini hissettim. Haklarında hüküm vermekliğim lâzımgelen bütün meseleleri bir karara bağladığımdan, düsturlarımla vaziyetimi karşılaştırınca insanların budalaca fikirlerine ve kısacık ömrün küçücük hâdiselerine değerinden fazla ehemmiyet verdiğimi gördüm; ve yine gördüm ki hayat bir imtihan defteri idüğüne göre bu imtihanların şöyle veya böyle olmasının kıymeti yoktur; elverir ki onlardan beklenen neticeler çıksın. Böylece o imtihanlar büyüdükçe, şiddetlendikçe, çoğaldıkça tahammül kudretinin aynı ölçüde gelişmesinde faide vardı. Hiçbir ıstırap yoktur ki onun mükâfatını bekleyenlerin gözünde şiddetinden kaybetmesin; işte bu mükâfata imanımdır ki daha önce koyulduğum düşüncelerin meyvası olmuştur.

Gerçi her taraftan uğradığımı hissettiğim sayısız

hakaretler arasında ümidimi ve rahatımı bozan endişe ve şüphe fasılaları bulunmuyor değildi. Halledemediğim bazı esaslı noktalar zihnimde toplanarak sanki, talihimin yükü altında ezilmeğe yüz tutarken beni büsbütün mahvetmeğe hazırlanıyordular. Ekseriya, ileri sürüldüğünü duyduğum bazı yeni deliller vardiki daha önce tasarladıklarıma katılıyordular. O zaman, kalbim beni boğuyormuşçasına bir «ah!» çekerek kendi kendime diyordum ki; «Aklımda bulduğum tesellilerin boş bir hayal olduklarını görecek olursam ümitsizlikten beni kim kurtarır? Bundan başka kimseyi avutmayan hayallerden ne umulur? Yalnız beni besleyen hislerde bugünkü nesil ancak yanılma ve bâtıl fikir buluyor; hakikatı benimkinin aksi kanaatte görüyor; hattâ benim, bu kanaatte samimî olduğuma da pek inanmıyor; kendim de, iradem ne kadar kuvvetli olursa olsun onda bazı yenilmez güçlükler keşfediyorum ama bunları halledemediğim halde kanaatimde sabit kalıyorum. Fâniler içerisinde yalnız ben mi hakîmliğe erişttim, aydın olan tek ben miyim? Her şeyin yerli yerinde olması için bana uygun gelmesi yeter mi? Öteki insanlara hiçbir türlü sağlam gelmeyen ve kalbim aklımı desteklemese benim bile hayal sancağım görünüşlere esaslı surette inanabilir miyim? Reddetmeğe koyulamadığım hayallerimden çıkardığım düsturlara saplanacağıma, düşmanlarımın düsturlarını benimseyerek onları aynı silâhlarla vurmağa çalışsaydım daha iyi olmaz mıydı? Kendimi akıllı biliyorum ama, boş bir hataya aldanmış ve kurban gitmiş bir adamdan başka bir şey değilim.»

O şüphe ve tereddüt anlarında kaç kere ümitsizliğe düşecek oldum! Bu hal bir ay sürseydi, bitmiştim. Lâkin bu buhranlar sık sık gelmekle beraber kısaydı; onlardan henüz kurtulamadığım bu gün dahi, rahatımı bozamayacak kadar çabuk geçiyorlar! yani, dereye düşen bir tüy suyun akıntısını nasıl bozamazsa bu hafif endişeler de ruhuma o kadar az dokunuyor. Gördüm ki evvelce hakkında kararımı verdiğim noktaları tekrar kurcalamak, kendimi yeni hakikatlere, yeni bir muhakeme kudretine kavuşmuş farz etmek olacaktı ki buna imkân bulunmadığına göre, yaştan gelen zihin olgunluğu çağında ve sakin hayatımın hakikati araştırmaktan gayri bir alâka vermediği bir zamanda, derin düşüncelerden sonra vardığım duygulara ümitsizlikten doğmuş halsizlik içinde beni büsbütün sefalete düşürmek istiyen fikirleri tercih edemezdim. Kalbimin bunca hüzün içinde kıvrandığı, ruhumun sıkıntıdan sendelediği, dimağımın etrafımı saran korkunç sırlarla şaşaladığı ve bütün melekelerimin ihtiyarlığın ve kaygının tesiriyle zaıfa düşerek kuvvetten kesildiği bugün, lâyık olmadığım halde çektiğim ıstırapları telâfi maksadiyle hazırladığım teselli çarelerini ret mi edeceğim, aklımın sağlam tarafı dururken büsbütün bedbaht olmak için çöken tarafına mı sarılacağım? Hayır. Bütün bu yüce dâvalar hakkında karar verdiğim günden ne daha usluyum ne de bilgili; şimdi üzüldüğüm güçlüklerden o vakit de haberim vardı; fakat beni durduramadılar; ve henüz akla gelmeyenleri de yine çıkarsa bunlar, her devrin, bütün hakîmlerin, bütün milletlerin kabul ettikleri

ve insan kalbine silinmemek üzere nakşedilmiş ezelî hakikatleri cerhedemeyen hileli bir metafiziğin mugalâtalarıdır. Bu bahisleri düşünürken bilirim ki duyularla sınırlanmış insan aklı onları lâyıkiyle kavrayamaz; böylece kendimin kavrayabildiğimle kaldım ve ötesine gitmedim. Bu karar makul bir karardı; ona vaktiyle varmıştım da; ona aklımın, kalbimin muvafakatiyle bağlı kaldım. Ona bağlanmakta sebat etmekliğim için' şu dakikada bu kadar sebep vaıken ne diye vazgeçeceğim? Vazgeçmemekte ne gibi bir tehlike var? Vazgeçmekten ne menfaat bekleyebilirim? Bana zulmedenlerin mezhebine girmekle ahlâklarını da mı benimseyeceğim? O köksüz ve meyvasız ahlâk ki kimsenin aklına yahut kalbine girmediği halde kitaplarda veya tiyatronun parlak gösterilerinde azametle teşhir edilir; yoksa öteki gizli ve hain ahlâkı mı benimseyeceğim? ki sırdaşların iç mezhebini teşkil eder, fiillerinde hâkim olur, ve şimdiye kadar bana ustaca tatbik edilegelmiştir? Tamamiyle, «taarruzi» olan bu ahlâk müdafaaya yaramaz. Duşmanlarımın beni attıkları vaziyette hangi işime yarardı ki? Felâketimde bana kuvvet veren ancak masumluğumdur; onun yerine kötülüğü koysam daha bedbaht olmaz mıyım? Fenalık etmekte düşmanlarıma yetişebilir miyim? Yetişsem de, edeceğim kötülüklerin hangisi beni kendi derdimden kurtarır? Kendi kendimi küçük düşürmüş olur ve üstelik de hiçbir şey kazanmam.

İşte böyle düşünerektir ki aldatıcı muhakemelere; halli imkânsız delillere, ne benin ne de belki beşer zekâsının çözemeyeceği müşküllere kapılmak-

sızın kanaatlerimde sarsılmamağa muvaffak oldum. Kendi zekâma gelince o, kendisine temin edebildiğim en sağlam bir vaziyette sabit kalarak öyle rahat etti ki eski ve yeni olsun hiçbir yabancı kanaat ne onun ne de benim rahatımızı kaçırabildi. Kafamın düştüğü yorgunluk içinde, kanaatlerimle düsturlarımı dayadığım, döşüncelerimi unuttum ama, aklımın ve şuurumun tasdikiyle çıkardığım hükümleri artık unutmayacak ve bundan böyle onlara bağlanacağım. Filosofların hepsi gelip hücum etsinler; vakitleri, zahmetleri boşa gidecek. Seçmeğe daha elverişli bulunduğum zaman ne seçtimse her bakımdan seçtiğimle kalacağım.

Bu halimde rahat olduğum gibi onda, vaziyetim yüzünden muhtacolduğum ümit ve teselliyi de buluyorum. Bu kadar tam ve sürekli ve hüzünlü yalnızlığın, bugünkü nesilce gösterilen ve daima hissedilen faal husumetin, bana durmadan reva gördüğü hakaretlerin fütura düşürmemesine imkân yok; sarsılan ümitlerle takat kesici tereddütler ara sıra ruhumu acı ile dolduruyorlar. O zaman, kendimi teskin edecek dimağ ameliyesine girişemediğimden eski kararlarımı hatırlamaya muhtacım; o kararlara varmak için katlandığım itina ve samimiyet sanki hatıra gelerek itimadımı tazeliyor. Böylece her hangi yeni bir fikri, rahatımı bozmaktan başka işe yaramayan boş ve meşum bir hata eseri imişcesine reddediyorum.

Eski bilgilerimin dar çerçevesine böylece kısılmış olan ben, Solon gibi ihtiyarladıkça öğrenmek bahtiyarlığına kavuşmadım; hattâ, bundan sonra bil-

meğe kudretim olmayan şeyleri de öğrenmek hevesinden kendimi korumağa mecburum. Fakat faydalı bilgiler bakımından pek edineceğim kalmadıysa dahi, vaziyetimin lüzum gösterdiği faziletler cihetinden kazanacaklarım çoktur. İşte burada ruhumu, birlikte göfürebileceği müktesebatla zenginleştirme zamanı gelmiştir ki, o ruh, kendisini saran ve kör eden kafesten sıyrıldığı vakit hakikati çıplaklığı ile görecek ve bizim yabancı âlimlerimizin o kadar gururlandıkları bilgilerin zavallılığını sezecektir. O bilgilere varmak gayretiyle bu hayatta kaybettiği zamana acınacaktır. Lâkin sabır, mülâyemet, tevekkül, istikamet, tarafsız adalet birer servettir ki beraberinde götürülür, her gün çoğaltılabilir, ve ölümün dahi kıymetini düşürmesinden korkulmaz. İşte, ihtiyarlığımın öte rarafını hasrettiğim, bu tek ve faydalı mevzudur. Nefsimi ıslah sayesinde, doğduğum günden daha iyi değil de - buna imkân yok! - daha faziletli olarak hayata veda edebilirsem ne mutlu bana!

DÖRDÜNCÜ GEZİ

Hâlâ ara sıra okuduğum birkaç kitap arasında beni en çok ilgilendiren ve faydalandırılanlar Plutarhos'un eserleridir. Çocukluğumda ilk okuduğum o; ihtiyarlığımda son okuyacağım odur; Hattâ diyebilirim ki ibret dersi aldığım tek muharrirdir. Daha evvelki gün, ahlâki eserleri içinde «Düşmanlardan faydalanma yolu» adlısını okuyordum. Aynı gün, bazı muharrirlerin bana gönderdikleri risalelari düzeltirken rahip R*** in defterlerinden birine rasladım. Başlığına şu sözleri koymuştu; Vitam vero impendenti. Onun gibilerin ne türlü ifade tarzlarına başvurduklarını bildiğim için bu seferkine de aldanmıyarak, nezaket perdesi arkasında kinayede bulunduğunu anladım. Fakat esası neydi? Bu alaydan maksat ne olabilirdi? Ona ne suretle sebebiyet verebilmiştim? Plutarhos'cuğumun verdiği dersten istifade edebilmek için ertesi günkü gezintimi yalan bahsinde kendimi tahlile hasretmeğe karar verdim ve bu işe başlarken, Delfi mabedindeki «kendini bil» sözünün, «İtiraflarım» da sandığım kadar kolayca uyulacak bir düstur olmadığı hakkında zaten taşıdığım kanaati bir defa daha denedim.

Ertesi gün, kararımı yerine getirmek azmiyle

yola çıkınca, aklıma gelen ilk şey, gençliğimde bulunduğum ve şimdi, ihtiyarlığımda bile, nice türlü yaralanmış yüreğimi dağlıyan bir yalan oldu. Kendiliğinden bir suç teşkil eden bu yalan, öğrenmediğim ve fakat pişmanlığı ile çok büyülttüğüm âkıbetleri bakımından daha korkunç bir suç mahiyetini almış olacak. Ancak, yalanlarımı irtikâbederken bulunduğum ruh haleti hesaba katılırsa o sadece yersiz bir utanç eseri olmuştur; ona kurban giden kadına zarar vermek niyeti şöyle dursun, yemin ederim ki bu utanç yüzünden yalan söylediğim anda kendimden başkasına zararı dokunmaması için hayatımı fedaya hazırdım. Bu, öyle bir şuursuzluk buhranı olmuştur ki izah etmek için, çekingenliğimin kalbimdeki bütün arzuları akamete uğrattığını ileri sürmekten başka şey söyliyemem.

Bu feci hareketimin hâtırasiyle bende bıraktığı sönmez pişmanlık yalana karşı bana, ömrümün sonuna kadar beni ondan kuruyacak bir nefret telkin etti. Düsturumu seçtiğim zaman ona pek lâyık olduğumu hissediyorum; fakat rahip Rxxx'in sözü üzerine kendimi daha esaslı surette tahlile koyuldum.

O vakit, hakikat aşkımdan dolayı gururlanarak bu hakikata benzerlerimin hiçbirinde görmediğim bir tarafsızlıkla emniyetimi, menfaatlerimi ve hattâ şahsımı feda ettiğim anlarda bile kendi kendime uydurup doğru diye söylediğim şeylerin sayısı karşısında hayret ettim.

En çok şaştığım tarafı da, bu yalanları hatırlarken ciddî bir pişmanlık duymamaklığımdır. Ben ki her şeyden ziyade sahtelikten nefret ederim,

ben ki yalanla kurtulabileceğim işkencelere göğüs germiştim, ve ben ki bir yalanın pişmanlığını elli sene çektim; nasıl oldu da lüzumsuz ve faidesiz yere yalan söyliyerek söylediğime de üzülmedim? Kabahatlerim beni hiçbir vakit bir nevi pişkinliğe sevk etmedi; ahlâk insiyakı bana daima yol göstermiş, vicdanım dürüstlükten hiç ayrılmamıştır; bu vicdan, menfaatlerime uymakla bozulsa bile, nasıl olur da beşerin ihtiraslarına kapıldığı hallerde doğruluğunu muhafaza eder ve fakat fezahatin dahi mazur gösteremeyeceği ehemmiyetsiz işlerde o doğruluğu kaybeder? Gördüm ki buna dair hakkımda vereceğim hükmün isabeti o meselenin çözülmesine bağlı idi; iyice inceledikten sonra şöyle izah etmeğe muvaffak oldum:

Bir felsefe kitabında okuduğuma göre yalan söylemek, dışarı vurulması lâzım gelen bir hakikati şaklamaktır. Bu tarife bakılırsa, söylemeğe mecbur olunmayan bir hakikati söylememek yalan söylemek değildir. Fakat o hakikati söyleyememekten memnun olmıyan kimse aksini söylerse yalancılık eder mi, etmez mi? Yine tarife başvurulursa kimin yalancı olduğu anlaşılamaz. Çünkü, borçlu olmadığı adama sahte para sürmekle o adamı şüphesiz aldatır, fakat hırsızlık etmiş olmaz.

Burada biribirinden mühim iki mesele ortaya çıkıyor; birincisi şudur: başkalarına hakikati borçlu bulunduğumuza göre doğruyu söylemeğe ne vakit ve nasıl mecburuz? İkincisi: başkalarını saffetle aldattığımız haller var mıdır? Pek iyi bilirim ki ikinci sual, en taassuplu ahlâkın, muharrire bedava gelen kitaplarda menfi ve kitap ahlâkın tatbiki im-

kânsız bir gevezelik sayılan cemiyette müsbet olaran kesip atılmıştır. Biribirilerini cerheden bu salâhiyet sahiplerini bir tarafa bırakarak şu meseleleri kendi kanaatlerimizle halle çalışalım:

Umumi, yani müccerret hakikat nimetlerin en kıymetlisidir. Sanki aklın gözü olan onsuz, ademoğlu hiçbir şey göremez; yine onun sayesindedir ki insanlar nasıl hareket edeceklerini öğrenir, ne olmak lâzımsa olur, ne yapmak lâzımsa yapar ve esas gayesine doğru gider. Ferdin vardığı hakikat daima doğru değildir; ekseriya yanlış ve hemen her zaman kimseye yaramayan bir şeydir. Her hangi bir insanın saadetine yarayan ve bu bakımdan bilmesi gereken şeyler belki çok değil; fakat çok olmasa da, her yerde arayacağı hak ve malıdır; onu bundan mahrum etmek de hırsızlığın en kötüsüdür, çünkü bu şeyler, başkasına verilmekle vereni mahrum etmeyen müşterek nimetlerdendir.

Ne tahsil bakımdan ne de amelî hayatta faydası olmıyan hakikatlere gelince, nasıl hak iddia edebileceğimiz bir nimet sayılırlar ki esasında nimet bile değildirler; ve mülkiyetin fayda esası üzerine kurulduğuna göre mülkiyet olmadığı yerde fayda olamaz. Verimsiz olsa bile bir toprak istenebilir, çünkü hiç değilse üzerinde bir bina kurulur; fakat kimse için mânası olmıyan, kimseyi ilgilendirmiyen saçma bir vakıanın doğruluk ve yahut yanlışlığı kimseye tesir etmez. Manevi ve maddi alanlarda hiçbir şey lüzumsuz değildir. Hiçbir şeye yaramıyan bir hak sayılamaz: sayılması için yaraması lâzım. Böyleliklerdir ki hak diyeceğimiz hakikat,

adaleti alâkalandıranıdır; varlığı veya bilgisi herkes için mânasız olan şeylere hakikat mefhumunu tatbik etmek bu mefhumun kutsiliğini bozmaktır. Demek ki muhtemel olsa bile her hangi bir faydadan sıyırılmış hakikat bir hak teşkil edemez, ve bu itibarla, onu saklıyan yalan söylemiş olmaz.

Lâkin kimseye yaramayacak kadar verimsiz hakikatlar var mıdır. Bu, görüşülscek ayrı bir mesele; az sonra dokunacağım. Şimdilik ikinci meseleye geçelim.

Doğruyu söylememek başka, doğru olmayanı söylemek de başkadır ama, her ikisinden de aynı netice çıkabilir, çünkü netice bir olduğu için başka yola varılamaz. Hakikatın kimseyi ilgilendirmediği yerde onun aksi olan yanlış da ilgilendirmez; Bundan şu çıkar ki aynı hallerde hakikatın aksini söyleyerek aldatan, hakikatı söylemeyerek aldatandan suçlu değildir: zira faydasız hakikatlar bahsinde yapılışın beteri bilmezliktir. Denizin dibindeki kumun rengini bilmemekle beyaz veya kırmızı sanmaklığım arasında fark yoktur. Haksızlık başkasına zarar vermekse, kimseye zarar vermemekle haksız olmağa imkân var mı?

Lâkin kısaca kestirilen bu meselelerin amelî hçibir faydası olamaz, meğer ki her türlü vaziyetlere isabetle tatbikı için önceden aydınlanmış olunsun. Hakikatı söylemek mecburiyeti onun faydası esasına dayanıyorsa bu fayda hakkında nasıl karar verebilirim? Ekseriya birinin menfaati ötekinin zararını mucibolur; şahsi menfaat da hemen daima umumi menfaate aykırıdır. Böyle bir halde nasıl davranma-

lı? Muhatabımızın menfaatine karşımızda bulunmıyanlarınkini feda mı etmeli? Birine yaradığı halde ötekine zarar veren hakikatı söylemeli mi, söylememeli mi? Diyeceklerimizi yalnız âmme nef'ine göre mi ölçmeli, yoksa herkese şâmil adalet adına mı? ve bildiklerimi yalnız adalet kaidelerine göre kullanacak kadar meselenin içyüzünü biliyor muyum? Dahası var; Başkalarına borçlu olduklarımızı incelerken, kendimize borçlu hulunduklarımızı, yalnız hakikata borçlu bulunduklarımızı lüzumu kadar düşündüm mü? Birisini aldatırken zarara düşürmezsem bu demek midir ki kendime zarar vermiyorum? Kusursuz olmak için haksızlık etmemek yeter mi?

«Ne olursa olsun hakikattan ayrılmıyalım; adalet, hakikat demektir; fiillermizle kanaatlerimizin bağlı bulundukları kaideye aykırı iddialarda yalan daima haksızlık, yanılma ise hiledir. Hakikattan ne çıkarsa çıksın, kendi hakikatımızı söylemediğimiz için doğruyu söylemek suçtur» yollu muhakemelere dalmak birçok sıkıntılı münakaşalardan sıyrılmaktır ama bu meseleyi kesip atmak sayılır, yoksa çözmek değil. İşin esası şudur: Hakikatı daima söylemekten ziyade, her seferinde söylemek mecburiyeti var mı yok mu? Bundan başka - ki menfi cevap verdiğim bir sualdir - hakikatı bildirmenin katî surette mecburi bulunduğu haller ile, haksızlık etmeksizin onu saklamak veyahut yalan işlemeksizin değiştirmek zarureti göründüğü halleri ayırdetmektir (bu gibilerin gerçekten bulunduğunu keşfettim).

Lâkin böyle bir kaideyi nereden çıkarmalı, onun şaşmaz bir kaide idüğini nasıl ispat etmeli?

Bunun kadar güç manevi meselelerin hepsinde, aklımdan çok vicdanıma baş vurarak halletmekten daima kârlı çıktım. Aklâk içgüdüsü beni hiçbir vakit aldatmadı; o, kalbimde, her zaman emniyet edebileceğim bir saflık muhafaza etti; fiillerimin bazılarına müdahalede bulunmasa bile hâtıralarıma, hafızama daima hâkimdir: İşte oradadır ki kendime dair, ahrette verilecekleri kadar merhametsiz hükümler veririm.

İnsanlar hakkında vereceğimiz hükümleri sözlerinin tesirine göre tâyin etmek onları lâyıkiyle takdir etmiş olmamaktır. Bu tesirler her zaman kestirilemedikten başka, o sözlerin de kullanıldığı zemin ve zamana göre değişirler. Hattâ, iyilik veya kötülüklerini ancak sahibi bilir. Doğruyu söylememenin yalan sayılması için aldatmak kastı bulunmalı. Aldatmak kastının da fenalık etmek arzusundan mutlak ileri gelmediğine göre, tamamiyle aksi bir maksat gütmesi mümkündür. Yalnız, bir yalanı zararsız kılmak için zarar vermek arzusunun belirmemesi kâfi gelmez; üstelik gerekir ki muhataplarımızı düşürdüğümüz yanlışın ne onlara ne de kimseye hiçbir türlü zarar getirmiyeceğinden emin olalım. Böyle bir kanaate varıldığı nadirdir ve bunun içindir ki bir yalan hemen hiçbir vakit masum olamaz. Kendi çıkarı için yalan söylemek sahtekârlık; başkası için hile; zarar vermek için yalan müzevirlik ve yalanların en bayağısıdır. Ne kendine ne de başkasına kâr veya zarar ummaksızın yalan söylemek, yalan değil, bir nevi uydurma oyunudur.

Ahlâkî bir mevzua dayanan efsaneler, herkesçe kolay ve hoş anlaşılan faideli hakikatleri yaydıklarına göre, bunlarda hakikatı örten yalan üzerinde durulmaz, ve efsaneyi yalnız efsane diye anlatan hiçbir türlü yalan söylemez.

Her hangi bir ibret dersi taşımıyarak sadece eğlendirmeği güden hikâye ve romanların bir çoğundaki gibi boş efsaneler de var. Ahlâk bakımından hiçbir faydası olmıyan bunların kıymeti, uyduranlarına göre takdir edilir; birer hakikat olarak ileri sürülürlerse sahte olduklarına kanaat getirmeli. Fakat böyle yalanlara koyulmakta şimdiye kadar kim tereddüt etti, koyulanları kim ayıpladı? Meselâ«Gnidus mabedi» nde her hangi bir ahlâk mevzuu varsa o mevzu birçok şehvanî tafsilât yüzünden hiçe indirilmiştir. Muharrir bunları saffet perdesiyle örtmek için ne yapmış? Eserinin, Yunancadan tercüme edildiğini söylemiş ve okurlarını doğruluğuna inandırmak için kitabı nasıl bulduğunu mükemmel bir surette anlatmış. Bu, eksiksiz yalan değilse yalanın ne olduğunu tarif etsinler. İşin hakikatı böyle olduğu halde, yalanı muharririn yüzüne vuracak kimse çıkmadı.

Bunun bir şaka idüği, müharrirrin kimseyi kandırmak istemediği ve kimsenin kanmadığı, hattâ o sözde Yunan eserinin kendi tarafından kaleme alın dığını herkesin bildiği hatırlatılabilir ama neye yarar? Cevabım şu oldu: Böyle bir şaka bir maksat gütmiyorduysa budalaca çocukluk sayılır; yalancı, sözüne kimseyi inandırmasa bile yine yalancılık etmiştir; okuduğunu anlıyanlardan başka, eski bir yazı-

nın keşfedildiğini temiz bir eda ile anlatılmasına inanıp da kendi devirlerine ait bir kâseden içmiyecekleri zehri antika bir kadehten endişesiz içen basit ve saf okurlar bulunmaktadır.

Bu gibi tefrikler kitaplarda bulunsun bulunmasın, vicdanının hoş görmiyeceği hiçbir şeye razı olmıyan iyi niyetli kimseler de vardır: Çünkü kendimize yarar diye doğru olmıyanı söylemek başkasının zararına söylenen söz kadar - daha az ağır olmakla beraber - yalan sayılır. Haketmiyene fırsat vermek adalet nizamını bozmaktır; takdir veya takbihi icabettiren bir fiili kendimize veya başkasına mal etmek haksızlık etmektir. Hakikate aykırı ve adaleti şu veya bu türlü sarsan her şey yalandır. İşte işin açık hududu; fakat hakikat olmadığı halde adaleti ilgilendirmiyen her hangi şey bir efsanedir: İtiraf ederim ki o efsaneleri yalan sayanların vicdanı benimkinden çok daha taassupludur.

Hizmet kasdiyle söylenen yalanlar sahici yalanlardır, çünkü onları gerek başkaları, gerekse kendimiz hesabına ileri sürmek kendi aleyhimize ileri sürmek kadar haksızlıktır. Hakikat lehinde veyahut aleyhinde söz söyliyen herkimse hakikî bir şahıs bahis mevzuu olunca yalan söyler. «Muhayyel» bir kimse ise, ne dese yalan sayılmaz; meğer ki uydurduğu işlerin ahlâka uygunluk veya uygunsuzluğu üzerinde hüküm vere ve hükümleri yalnış ola: O takdirde hâdiseler bakımından yalan söylemezse de ahlâk hakikatı bakımından söylemiş olur.

Cemiyet hayatında «gerçek» denilen bu çeşit adamlar gördüm. Boş ve mânasız konuşmalarında

gözettikleri gerçeklik, her yeri, her günü, herkesi sadakatle saymağa, hiçbir şey uydurmamağa, hâdiseleri mubalağaya boğmamağa inhisar eder. Kendi menfaatleri bahis mevzuu olmadıkça hikâyelerinde mutlak bir sadakate itina ederler. Lâkin şahıslarına dokunur bir işi konuşmak sırası geldi mi, vakaları lehlerine göstermek için her renge boyarlar. Yalan işlerine geliyor da bizzat söylemekten kaçınırlarsa ustalıkla teşvik eder, kendilerine mal edilmeksizin kabul ettirirler. İhtiyat bunu emrediyor: Doğruluk ne olursa olsun!

«Doğru» dediğim adam büsbütün tesirini yapar. Başkasının bu kadar saydığı hakikat, ehemmiyetsiz işlerde onu ilgilendirmediği gibi kimseye dokunmıyan ve haksız hükümlere meydan vermiyecek hikâyelerle dostlarını eğlendirmekten çekinmez; fakat hakikate veya adalete aykırı olup her hangi bir kimseye zarar verecek en ufak sözü bile ne dili kullanır ne de kalemi. Havaî konuşmalarda doğruluktan dem vurmadığı halde, kendi menfaati aleyhine olsa da doğrudur. Şu itibarla doğrudur ki kimseyi aldatmağa çalışmaz, lehinde yahut aleyhinde çıkan hakikate aynı derecede bağlıdır, kendi faydası ne de düşmanının zararı hesabına tahakküme kalkışmaz. Doğru adamla ötekisi arasında fark şudur ki cemiyet adamı kendinden hiç bir fedakârlık istemiyen hakikate mutlak surette sadık olup daha ileri gidemez; halbuki benim düşündüğüm adam hakikate, ancak feda olmak lâzım geldiği zaman hizmet eder.

Onda beğendiğim hakikat aşkı böyle bir gev-

şeklikle nasıl telif edilir diyeceksiniz. Bu bulaşık aşk yalancı mı? hayır, halis ve temizdir, fakat adaletin ifadesi bulunduğundan ekseriya «efsanevî» olmakla beraber sahte olmak istemez. Onun için hakikat ve adalet sözleri eşit mânalıdır ve her ikisini de gelişi güzel kullanır: Tapındığı mukaddes hakikat mânasız vakalarla lüzumsuz kelimelerden ibaret olmayıp iyi veya kötü, şeref veya suç, takdir veya takbih gibi hallerin her birinde herkesin hakkı olanı, herkese sadakatle tanımaktır. Kimseye zarar vermek istemediği için başkası aleyhinde sahtelik etmediği gibi kendine ait olmıyanı kabul etmediği için de nefsine karşı da sahte değildir. Onun kıskandığı, kendi kendini saymadır; vazgeçemiyeceği tek nimet budur; ve başkalarının saygısını o nimet bahasına kazanmağı ziyan bilir. Böylelikle, ne kimseye, ne de kendisine zarar veya fayda varmiyecek ehemmiyetsiz işlerde tereddütsüz yalan söyler; fakat hakikatı ve adaleti ilgilendiren şeylerde hem kendini hem de başkalarını elinden geldiği kadar hatadan korur. Onun için, bunun dışında her hangi bir yalan yalan değildir.

«Gnidus Mabedi» faydalı bir eserse, Yunan müsveddesi masalı mâsumane bir uydurmadır; fakat bu eser tehlikeli ise, o masal cezalandırılması lâzım gelen bir yalandır.

İşte, vicdanımın yalan ve hakikat hakkındaki düsturları bunlar oldu. Aklım henüz benimsemişken yüreğim onlara farkına varmaksızın uyuyordu; ahlâk içgüdüsü de tatbikına geçti. Zavallı Marion'un kurban gittiği haince yalan bana öyle pişmanlık verdi

ki bu ömrüm müddetince, beni yalnız böyle yalanlara değil, başkalarının menfaat veya şerefine dokunabilecek her türlü yalana karşı korudu.

Başka şeylerde olduğu gibi bunda da mizacım düsturlarım, daha doğrusu itiyatlarım üzerinde hayli tesir yaptı; çünkü hiçbir hareketimi bir kaideye uydurmadım, yahut da tab'ımın ilcalarından başka kaideye bağlanmadım. Hazırlıklı yalan söylemediğim gibi kendi menfaatim için yalana başvurmamışımdır; fakat birçok defa utandığımdan yalan söyledim, yahut da ehemmiyetsiz olan ve yalnız beni ilgilendiren işlerde: Meselâ kafam işlemediği zaman söz yetiştirmek için uydurmak zorunda kaldığım vakit gibi... Konuşmak mecburiyetinde bulunup aklıma eğlenceli hakikatler gelmediği zaman susmamak azmiyle masal söylerim; lâkin o masalları tertip ederken yalancı olmamalarına, yani ne hakikat ne de adalete ilişmemelerine dikkat ederim. Onlarda vakaların gerçekliği yerine ahlâki bir hakikat sıkıştırmak, beşer ihtiraslarından faydalı dersler, bir kelime ile «hisse» çıkarmak isterim ama bunun için, malik olmadığım «intikal sürati» ile kelâm kolaylığı lâzım. Söz denilen nesne fikirden çok daha aceleci olduğu için düşünmeden konuşurum ki bu, aklımın beğenmediği birçok saçmalar sarfetmeğe sebeb olmuştur.

İşte tab'ımın önüne geçilmez sevkiyledir ki beklenmedik vaziyetlerde utangaçlığım, irademin iştirak etmediği yalanlar telkin eder. Zavallı Marion'un hatırasının bıraktığı tesir, başkalarına zarar verebilecek yalanları önleyebilirse de yalnız beni

kötü bir mevkiden kurtarmağa yardım edecek olanlara dokunmaz; lâkin vicdanım aleyhtekiler kadar lehte bulunan müdahaleleri de kabul etmez.

Beni kurtaran yalandan vazgeçip yerine beni kabahatli gösteren yalanı hemen ve kendimi küçük düşürmeksizin koymak kabil olsa tereddütsüz kordum; fakat kendimi kabahatlı çıkarmanın mahcubiyeti hâlâ mâni oluyor; işlediğim suçtan pişman olur, lâkin tamirine cesaret edemem. Menfaat veya izzeti nefis yahut da haset ve şeytanlıktan değil sadece mânasız bir beceriksizlik, lüzumsuz bir utangaçlıktan yalan söylediğimi gösteren bir misal daha ileri süreceğim.

Birkac zaman oluyor ki Bay EXXX beni ve karımı, kendisi ve Bay BXXX ile birlikte lokantacı Bayan XXX de yemeğe - âdetime aykırı olarak - çağırdı. Lokantacı kadınla iki kızı da bizimle yemek yediler. Yemek ortasında iken evli ve hattâ gebe olan kızlardan biri gözümün içine bakarak çocuğum olup olmadığını birdenbire sordu. Ben kızararak, böyle bir saadetten mahrum bulunduğumu söyledim. O ise gülümsedi ve etraftakilere baktı. Bunda, benim gözüme bile karanlık gelecek bir nokta yoktu.

Açıktır ki verdiğim cevap, arzu etmeseydim dahi vereceğim cevap değildi; çünkü, yanımdakilerin ruh haletine bakılırsa söyleyebileceğim şeyler onların kanaatini değiştiremezdi. Hattâ cevabımın menfi olması bekleniyor, beni yalan söyler görmek hazzını duymak için elden gelen yapılıyordu. Fakat bunu hissetmeyecek kadar anlayışsız değildim. Vermek lâzım gelen cevap iki dakika sonra kendili-

ğinden geldi: «Bekârlıkta ihtiyarlamış bir adama genç bir kadının soramayacağı münasebetsiz sualler-den biri de bu: «Böyle konuşmakla yalan söylememiş olduğum gibi herkesi kendi tarafıma döndürmüş, ona da bir ders vermiş bulunacaktım. Fakat yapamadım; söylenmesi gerekeni değil de gerekmeyeni söyledim. Muhakkaktır ki cevabımı ilham eden ne aklım ne de irademdir; o, sadece şaşkınlığımın eseri oldu. Vaktiyle böyle şaşkınlıklara düşmez, kabahatleri daha açıkça itiraf ederdim, çünkü, onları affettirecek saiklerin sezileceğinden şüphem yoktu. Lâkin fesadın gözleri altında şaşırır oldum; bedbahtlığa düştükçe çekingenliğim arttı; ve yalnız çekingenlik yüzünden yalan söyledim.

Yalana karşı beslediğim yaratılıştan nefret «İtiraflar»ımı yazarken duyduğum kadar hiç bir zaman duymadım: Çünkü yalan söylemek arzusu ve fırsatı - yalana meylim olsaydı - en çok onda zuhûr ederdi. Fakat aleyhimde olan hiç bir şeyi gizlemedikten başka henüz anlayamadığım ve belki de taklitçilik nefretimden gelen bir zihniyetle aksi istikamette yalana meylettim. Yani kendimi lüzumundan fazla bir taassupla kabahatlı çıkardım. Ve vicdanım bana bir gün gelip, başkaları tarafından daha az şiddetle muhakeme edileceğim kanaatını veriyor. Evet, yüksek bir gururla diyebilirim ki bu eserimde niyet hulûsunu ve hakikat aşkını hiç bir kimsenin cesaret edemeyeceği kadar ileri götürdüm. İyi tarafların kötü taraflara üstün olduklarını hissettiğim içindir ki her şeyi söylemekte menfaat gördüm ve her şeyi söyledim.

Eksik söyledim; fazla söyledim; ama vakaları değil de onların etrafındaki halleri hikâye ederken. Bu yalan çeşidi de iradeden ziyade muhayyilenin bir nevi hezeyanıdır. Hattâ bu ilâvelere yalan demek de doğru olmaz, çünkü hiç biri yalan değildir. «İtiraflar»ı yazarken ihtiyarlamış, hayatın hepsine dokunduğum ve boşluğunu denediğim hazlarından bıkmış bir adamdım. Kitabımı hiç bir vesikaya dayanmaksızın yazıyor, yalnız hafızama başvuruyordum. Hafızam ise ekseriya bana yardım edemiyor veyahut eksik hâtıralar canlandırabiliyordu; bende bu eksikti. Muhayyilemle tamamlıyor fakat aykırı olmamalarına dikkat ediyordum. Hayatımın mesut anları üzerinde durmaktan hoşlanıyor, onları hasretlerimden çıkardığım güzelliklerle süslüyordum. Bazan hakikate, kendine hâs olmayan bir cazibe kattım; fakat kusurlarımı örtmek veya faziletli görünmek için o hakikatın yerine yalanı getirmedim.

Kendimi cepheden değil de yandan göstererek bazan istemeksizin, çirkin tarafımı sakladisem bu çeşit gizlenmeleri daha başka türlüleri telâfi etti ki onların yüzünden iyiyi kötüden çok saklamışımdır. Huyumun bu tuhaflığına inanmak belki güçtür; fakat inanmamak, gerçekliğine dokunamaz. Kötüyü bütün çirkinliğiyle hikâye ettim ama iyiyi hoş göstermekten kaçındım; hattâ lehimde olduğu için üzerinde durmadım, çünkü o sıralarda «İtiraflar»ımı yazdığım için kendimi methetmek gibi bir hale düşebilirdim. Gençliğimden bahsederken meziyetlerimi ileri sürmedikten başka onları belirtecek hâdiseleri bile anmadım. Daha küçük çocukluk devreme ait

iki hâdise hatırlarım; bunlar, kitabımı yazarken aklıma gelmemiş değildi ama az önce söylediğim sebeplerden dolayı bir tarafa bırakmıştım.

Halalarımdan birinin kocası olup bir basma fabrikası sahibi bulunan B. Fazy'nin evinde pazarlarımı geçirirdim. Bir gün, bezlerin serildiği yerde bulunuyor ve dökme kalıplara bakıyordum. Parlaklıkları o kadar hoşuma gitti ki elimle dokunmak isteyerek parmaklarımı üstüvane üzerinde gezdirirdim. O aralık enistemin oğlu çarkı öyle bir çeviriş çevirdi ki en uzun parmaklarımdan ikisi sıkışarak iki tırnağım söküldü, acı acı bağırdım. Fazy çarkı hemen durdurdu ama tırnaklarım üstüvaneye yapışıp kalmıştı. Kan, parmaklarımdan fışkırıyordu. Fazy, şaşkın bir halde gelerek bana sarıldı, susmazsam mahvolacağını söyledi. Kendi acımı unutarak onunkini düşündüm ve sesimi kestim; musluğa koştuk, elimi yıkadım, akan kanı durdurduk. Kendisinden şikâyet etmememi göz yaşlariyle rica etti; ben de vadettim ve, vaidmi o kadar iyi tuttum ki yirmi sene sonra dahi parmaklarımın niçin ezildiğini kimse bilmez. Üç hafta yatakta yattım; iki ay elimi kullanamadım ve soranlara, elimin bir taşla ezildiğini anlattım.

Halbuki geçirdiğim kazanın o sıralarda bazı neticeleri oldu: Çünkü burjuva gençlerinin talime gittiği mevsimdi; benimle yaşıt üç çocukla birlikte üniforma giyip mahallemizin bölüğünde talim etmekliğim lâzımdı. İşte, ben yatakta yatarken bölüğün üç arkadaşımla beraber trempete çalarak kapının önünden geçtiğini duymak acısına katlandım.

Öteki hikâyem de buna benzer ama bir kaç yıl sonra geçti.

Plince adlı bir arkadaşımla Plain - Palais'de çöken oynuyordum. Oynarken kavgaya koyularak döğüştük, ve döğüşürken elindeki tokmakla başıma bir vuruş vurdu ki darbe daha sert olsaydı beynimi patlatırdı. Olduğum gibi yere yuvarlandım. Kanımın akması karşısında zavallı çocuğun uğradığı telâşı ömrümde hiç kimsede görmedim. Beni öldürdüğünü sanmıştı. Üzerime atıldı, sarıldı, ağladı ve haykırdı. Ben de onun kadar ağlayarak öptüm. Nihayet hâlâ akan kanımı durdurmağa yeltendi ve her ikimizin mendilleriyle durduramadığını görünce beni yakında oturan annesine götürdü. Biçare kadın halime bakar bakmaz bayılır gibi oldu; fakat kendini toplayarak yaramı yıkadı, sardı, üzerine ispirtoya daldırılmış zanbak çiçekleri bastırdı bu çiçekler memleketimizde yaralarda çok kullanılır. - Kadının ve oğlunun göz yaşları bana o kadar dokundu ki uzun zaman, yani ayrılıp unutuncaya kadar, birini anne ötekini de kardeş saydım.

Her iki kazamı kimseye söylemedim. Bunlar gibi yüz tanesine uğradım da, huyumun iyiliğini ileri sürmemek istemediğim için anmağa koyulmadım. Bildiğim hakikate aykırı konuştuğum vakit ya kimseye dokunmıyacağını gördüm, ya konuşmakta çektiğim zahmeti gördüm, yahut da yazmak zevkına kapıldım; fakat ne kendi menfaatimi ne de başkasının zararını güttüm. Nasip olur da «İtiraflarım»ı tarafsızca okuyan bulunursa ondaki itirafların daha büyük suçlarınkinden daha zor sayılmaları gerekti-

ğini ve işlemediğim için söylemediğim daha büyük ve fakat söylenmesi daha ayıp suçları itiraftan çok daha ağır olduklarını hisseder.

Bütün bunlar gösteriyor ki doğruluk mesleğim, doğruluk duygusundan çok hakikate dayanır; gerçekten, tatbikatta, iğri ile doğrunun mücerret mefhumlarını değil vicdanımın ahlâk alanındaki istikametini takibettim. Çok kereler masal söyledim ama pek az yalan söyledim.

Bu esasa uymakla başkalarına bir çok silâh vermiş oldu isem de kimseye zararım dokunmadığı gibi kendime de hakkımdan fazla hiç bir üstünlük temin etmedim. Bana göre hakikatin fazilet olması yalnız bu yoldandır. Başka her hangi bir yolda hakikat, ne iyiliğe ne de kötülüğe hizmet etmeyen bir mefhumdur.

Fakat bu gibi ince elemeler beni, masumluğuma hükmettirecek kadar tatmin eylemez. Başkalarına neler borçlu bulunduğumu itina ile tartarken kendime ne borçlu bulunduğuma iyice baktım mı? Benizlerimize karşı âdil olmak lâzımsa da kendimiz için de hakikî olmak gerektir: Bu, kâmil insanın kendi haysiyeti hesabına ödemesi iktiza eden bir saygı borcudur. Ne söyleyeceğimi bulamadığım için şunu bunu uydurduğum vakit her halde hata ediyordum; çünkü başkasını eğlendirmek bahanesiyle kendimi küçültmek caiz değildir. Ve yazmak zevkına kapılarak gerçek hâdiseleri muhayyel hâdiselerle süslemekle daha büyük bir hataya düşüyordum, zira hakikatı efsane ile süslemek onu tahrif etmektir.

Lâkin affedilmeyecek bir cihet varsa o da seç-

tiğim düsturdur. Bu düstur beni her kesten çok hakikate riayete mecbur ediyordu; ona menfaatimi ve inhimaklerimi feda etmek kâfi değildi; bir de çekingenliğimin fedası lâzımdı. Her zaman, her fırsatta doğru olmak cesaretini göstermek; kendini tamamiyle hakikate vakfetmiş bir ağızdan veya bir kalemden yalan, uydurma veya efsane namına bir şeyin çıkmaması gerekiyordu. O yüksek düsturu kendime mal edinirken bunları düşünmekliğim, onu taşıdıkça boyuna hatırlamaklığım lâzımdı. Yalanlarımı telkin eden hiç bir zaman iki yüzlülük olmamıştır; onlar hep zaafımdan ileri geldi; fakat yine özür sayılmazlar. Zaif bir ruh bizi ancak fazahatten korur; ama esaslı faziletler iddiası az cüret istemez.

İşte bir çok düşünceler ki, rahip Rxxx olmasa aklıma gelmezdi. Bunları ileri sürmek zamanı her halde geçmiş olacak; fakat hatamı itiraf etmek, ihtiyarımı nizama uydurmak fırsatı belki kaçmadı. Bunda da, buna benzer işlerde de Solon'un sözü her yaştakilere tatbik edilebilir: Akıllı uslu, doğru ve tevazulu olmağı ve hiç bir şeyi kendinden biçmeğe kalkışmamağı — düşmanımızdan bile olsa — öğrenmek zamanı geçmez.

BEŞİNCİ GEZİ

Yaşadığım yerlerden hiç biri — ve pek güzellerinde yaşadım! — Bienne gölünde Saint-Pierre adası kadar beni bahtiyar etmemiş, hasret çektirmemiştir. Neuchâtel'de Motte diye tanilan bu küçük adayı İsviçrede bile az bilirler. Bildiğime göre hiç bir yolcu ondan bahsetmiş değildir. Bununla beraber pek lâtif, ve yalnız kalmaktan hoşlanan her adamın saadetini temin edecek bir adadır — yalnızlığa, kaderin bir hükmü olarak uğramış belki tek adam olduğum halde, başkalarında görmemekle beraber yalnızlıktan hoşlanan daha kimseler bulunduğunu sanarım — .

Bienne gölünün kıyıları Cenevreninkinden daha vahşi, daha romantiktir; çünkü kayalıklarla ormanlar suya daha yakın gelmekle beraber güzelliğini bozmazlar. Oralarda işlenmiş tarlalar, bağlar ve hele şehir ve evler daha azdır ama buna karşılık daha çok yeşillik, gölgeli korular vardır. Bereket versinki o taraflarda arabaların rahatça geçeceği yol bulunmadığı için yolcular da pek geçmez; fakat tabiattan hoşlanan, yalnız kartal seslerinin ve dağdan inen suların yırttığı sükûnda kendini dinleyenler için pek güzeldir. Hemen hemen yuvarlak olan bu güzel havuzda iki küçük ada varki birinin çer-

çevesi aşağı yukarı yarım fersah olup meskûndur ve işlenmiştir; öteki de kendi haline bırakılmış; fırtınalarda dalgaların büyük adada vücuda getirdiği yıkıntıları götürmek için oradan toprak taşıma yüzünden nihayet yok olacaktır. İşte, zayıfın özü daima kuvvetlinin faydasına kullanılır.

Bern hastahanesinin malı bulunan adada da yine o hastahaneye ait tek bir ev vardır ki o büyük, güzel ve rahat damın altında ailesi ve hizmetçileriyle birlikte bir tahsil memuru oturur. Bu adam kümes hayvanlarına, kuşlara, balık havuzlarına maliktir. O küçük ada toprağı ve manzarası itibariyle o kadar değişiktir ki her türlü şekil gösterdiği gibi çeşit çeşit işlemeğe de elverişlidir. Onda tarlalar, bağlar, ormanlar, yemişlikler, türlü korulukla gölgelenmiş, her nevi ağaçla çevrelenmiş ve ırmakların sezinlendirdiği otlaklar görülür. Adanın boylu boyunca iki sıra ağaç dikili ve taraça şeklinde yüksek bir kısmı varki ortasında, komşu kıyılardan gelen halkın bağ bozumunda pazar günleri toplanıp raksettiği güzel bir salon bulunmaktadır.

Môtiers'de taşa tutulduktan sonra sığındığım yer bu adadır. Burayı o kadar güzel, mizacıma o derece uygun buldum ki ölünceye kadar kalmağa karar verdim; tek korkum şu idi: Beni İngiltereye sürüklemek isteyenlerini ve ilk tesirlerin hissetmeğe başladığım tasavvuru bu kararıma uymaz korkusu. Hattâ öyle bir endişe içindeydim ki beni ömrümün sonuna kadar burada oturmağa mahkûm emtelerini istiyordum.

Adada ancak iki ay kalmama müsaade ettiler;

fakat ben iki sene de, iki asırda geçirir, kıyamete kadar oturur ve hayat arkadaşımla birlikte sadece pek iyi insanlar olan tahsil memuriyle karısı ve hizmetçilerinden başka görüşecek kimse olmadığı halde yaşardım. Bana lâzım olan da bu idi. O iki ayı ömrümün ne bahtiyar zamanı diye anarım; o kadar da bahtiyar ki başka hiç bir şey istemez, yalnız onu yaşamış bulunmakla iktifa ederim.

Bu saadet ne idi, verdiği zevk neden ibaretti? Orada geçirdiğim hayatı anlatmak suretiyle çağdaşlarıma, bu sırrı keşfetmelerini teklif ederim. Bütün tadı ile duymak istediğim zevklerin başlıcası o kıymetli «farniente» [1] olmuştur ve filhakika orada oturduğum müddetçe yaptıklarım, kendini hiçbir şey yapmamağa vakfetmiş bir adamın nefis ve lüzumlu meşgalesinden ibaret kalmıştır.

Yardımsız ve görülmeksizin çıkamayacağım, etrafımdaki kimseler olmasa hariçle münasebette bulunamadığım ve nihayet kendime sarıldığım bu yerde beni seve seve bırakacakları ümidi bana, bundan sonra eskisinden daha rahat yaşamak ümidini de veriyordu ve buraya yerleşmeğe bol bol vaktim olduğunu düşünerek yerleşme hususunda hiç bir teşebbüste bulunmuyordum. Birdenbire yalnız ve âdeta çıplak bir halde nakledildiğim bu yere birer birer kâhya kadınımı, kitaplarımı ve eşyamı getirttim; sandıkları açmıyarak olduğu gibi bıraktım ve ömrümün sonuna kadar oturmağı tasarladığım evde, yarın ayrılacağım bir handa yaşar gibi yaşadım. Muhitim, bulduğum vaziyette o kadar rahattıki han-

[1] İtalyancadan: hiç bir şey yapmama (mütercim).

gi bir düzen kurmak onu bozmak olurdu. Zevklerimden en büyüğü kitaplarımı sandıklarda bırakmak ve yazı takımım olmaması idi. Aldığım mânasız mektuplara cevap vermek zorunda kalınca tahsildarın kalem takımını kullanır ve yine kullanmıyacağımı umarak hemen geri verirdim. Odamı o boş kâğıt ve kitaplarla dolduracağım yerde çiçek ve otlarla dolduruyordum; çünkü şimdi, İvernois'daki hekimden aldığım telkinle çok geçmeden iptilâ şekline giren nebatlar ilmine tutulmuştum. Çalışmak değil, eğlenmek istediğimden bir tembele yarar eğlenceler arıyordum. «Flora petrinsularis» den bahsetmeğe, adamın bütün nebarlarını tarife kalkıştım. Hiçbirini unutmıyacaktım ve onları, ömrümün sonuna kadar beni meşgul edecek tafsilâtla anlatacaktım. Derlerki Almanın biri limon kabuğuna dair kitap yazmış; ben de çayırlardaki yosuna dair yazabilirdim; ve tasvir edilmedik ne bir ot parçası, ne de bir nebat zerresi kaldığını istemiyordum. İşte bu güzel maksada uyaraktır ki her sabah, hep birlikte ettiğimiz kahvealtından sonra elimde bir pertavsız, kolumun altında «Systema Naturae» kitabını taşıyarak adanın bir bölgesini gezmeğe giderdim (adayı mevsimine göre dolaşmak için küçük küçük murabbalara taksim etmiştim). Nebat bünya ve teşekkülü hakkında, bir de meyvalanmada erkek ve dişi unsurların o tarihlerde benim için yep yeni faaliyeti üzerindeki müşahede. lerden aldığım zevk ve sevinç kadar garip bir şey olamaz. Her yerde rastlanan fasileler üzerinde tenasül vasıflarını ayırt ederken âdeta gaşyoluyor

ve daha nadirlerini bulacağımı umuyordum Ballı babagiller familyasındaki uzun erkek organlarının (etaminlerin) çatallaşması, ısırganla yapışkan otunkilerin elâstikliği, akına çiçeğinin yemişiyle şimşir ağacındaki küçük kılıfın patlaması, döllenmenin bin türlü küçük tecellileri beni zevk içinde bırakıyordu ve herkese «Habacuc» u okudunuz mu? diye soran La Fontaine gibi şefeviyenin boynuzlarını görüp görmediklerini önüme gelenden sual ediyordum. İki üç saat sonra, yağmur yağdığı takdirde öğle üstü evde eğlenmek üzere demetlerle dönüyordum. Öğle zamanı gelmeden evvel de, tahsildar, karısı ve Thérèse'le birlikte tahsildarın gündelikcilerini ziyarete gider, ekseriya onlara şöyle bir yardım ediverirdim. Ziyaretime gelen Bern'liler beni büyük ağaçlara tırmanmış, yemişle doldurduğum torbayı bir ipin ucunda aşağı saldırırken seyrederdiler. Sabah saatlerinde yaptığım vücut hareketleri ve bundan doğan keyiflilik sayesinde rahat yemek yiyor ve dinleniyordum. Fakat yemek uzayıp ta güzel hava beni dışarı çıkmağa davet ettiği zaman daha fazla bekliyemiyerek sofradan kalkar, bir sandala atlar ve sular durgunsa gölün ortasına kadar gider, orada sandalın içine uzanır, gözlerini gök yüzüne diker ve saatlerce suyun üstünde akıntıya göre sürüklenirdim; o aralık bin türlü karışık fakat tatlı hulyalara dalardım; bunlar, belli bir konuya dokunmamakla beraber, hayatın zevkleri denilen şeylerin en güzelinden daha güzeldi. Güneşin batmağa yüz tutması bana eve dönme vakti geldiğini hatırlatınca, adadan çok uzaklaştığımı ve ortalık kararmadan oraya varmak

için olanca kuvvetimle çabalamak lâzım geldiğini görürdüm. Bazı kereler de, suda açılacak yere adanın yeşil kıyılarını boylamaktan hoşlanırdım: Buraların berraklığı ve serin gölgeleri beni kaç defalar dalmağa davet etmişti. Fakat sandal gezintilerimin en çoğu büyük adadan küçük adaya giderek günün yarısını orada geçirmekten ibaretti; kâh söğütler, siyah akçe ağaçları, pire otları ve daha türlü türlü fidanlar arasında dolaşır, kâh yabani kekik, çim, çiçek ve hattâ eskiden dikilmiş evliya otu ve yonca ile örtülmüş olan kumlu tümseklerin üstüne çıkardım; bunlar, kimseden zarar görmiyerek ve kimseye zarar vermiyerek üreyebilecek tavşanların yerleştirilmesine pek elverişli idi. Tahsildara bahsettim; o da Neuchâtel'den erkek ve dişi tavşanlar getirtti. Tahsildarın karısı ile kız kardeşlerinden biri, Thérèse ve ben hayvanları götürüp küçük adaya yerleştirdik; ben ayrılmadan evvel üremeğe başlamışlardı; kışın soğuğuna dayanabilmişlerse hayli çoğalmışlardır. Bu küçük tavşan cemiyetinin kurulması bir bayram oldu. Argo gemicilerinin kılavuzu her halde, arkadaşlarımla tavşanları büyük adadan küçük adaya götüren benden çalımlı olmamıştır. Hattâ, tahsildarın sudan korkan ve deniz tutan karısının benimle beraber korkusuz sandala bindiğini ve hiç korku çekmediğim iftiharla kaydettim.

Göl dalgalı olup da sandalla gezilemediği zamanlar öğleden sonrayı adanın şura ve burasında ot toplamakla geçirirdim; kâh ıssız ve güzel köşelerde oturur kendimi doya doya hayallerime bırakır, kâh manzaraya hâkim yerlerin yahut tümseklerin

birine yerleşerek bir taraftan yakın dağlarla sarılmış, öte taraftan da daha engin dağlara kadar uzanan verimli ve zengin ovalara bakar, kıyılarla gölün ihtişamlı manzarasını seyrederdim.

Akşam olurken adanın tepelerinden inip çölün kenarındaki çalılıkların gizli bir yerinde dinlenirdim. Orada, dalgaların gürültüsü, suyun çalkanması bütün ndikkatimi çekip ruhumda başka bir çalkanma bırakmaz ve beni doyulmaz hülyalara daldırır, gece vaktine kadar kalırdım. Suyun gidip gelişi ile tükenmez hışırtısı - fâsılalarla şişen ve kulağımı boyuna dolduran hışırtısı - hayalin bende durdurduğu iç hareketlerin yerini tutar ve düşünmek zahmetine katlanmadan yaşadığımı hissetme zevkını temin etmeğe kâfi gelirdi. Ara sıra, bu suların manzarasından aldığım ilhamla ömrümüzdeki kararsızlığa dair kısa düşüncelere dalardım. Lâkin o hafif intibalar beni sallayan hareketin intizamı içinde kaybolurdu.

Akşam yemeğinden sonra hava güzelse, gölü seyretmeğe, serinliği duymağa giderdik. Köşkte bir müddet dinlenir, güler, konuşulur, şimdikilerden her halde daha güzel eski şarkılar söylenir ve nihayet geçirdiğimiz günden memnun, ertesi günün de ona benzemesi temennisiyle gidip yatardık.

Beklenmiyen sıkıntılı misafirler bir tarafa bırakılırsa, adada yaşadığım müddetce vaktimi böyle geçirdim.

On beş sene olduğu halde bu tatlı hayat hatırıma geldikçe derin bir arzu hamlesine kapılıyorum; O kadar ateşli ve devamlı bir hasret duyuracak nesi vardı?

Uzun bir ömrün şekilden şekile girmelerinde gördüğüm en zevkli devirler, hafızamda en cazip, en dokunaklı hâtıralar halinde nakşedilmiş olanlar değildir. Bu kısa galeyan ve kendinden geçme anları - nekadar ateşli olursa olsunlar ve işte, ateşlilikleri yüzünden - hayat merhalelerinde oldukça seyrek noktalardır. Bunlar, bir ruh haleti vücuda getiremiyecek kadar nadir ve geçicidir; hasretini duyduğum saadet ise gelmesiyle gitmesi bir olan dakikalardan çok, kendinde hiçbir canlılık taşımayıp uzaması ile bahtiyarlığa eriştiren basit fakat devamlı bir durumdur.

Yer yüzünde her şey, kesiksiz bir akış halindedir. Hiçbir şey kesin bir şekil almaz; ve gözle görülür şeylere bağlanan sevgimizde tabiatiyle onlarla geçer veya değişir. Ya arkamızda kalan yahut da önden giden bu sevgilerimiz kâh yok olmuş geçmişi hatırlatır, kâh çokluk gerçekleşmiyen geleceği bildirir: bunlarda, gönlümüzün bağlanacağı sağlam bir nesne yok. Onun içindir ki yer yüzünde ancak geçici zevklerle oyalanabiliriz; devamlı saadetin tatlılığına pek inanmam. En derin hazlarımız da bile «Şu anın tükenmez olmasını isterim» diyebileceğimiz dakikalar ya var ya yoktur. Öncesinin hasretini ve sonrasının arzusunu çektirip yüreğimizde boşluk ve kaygı bırakan geçici bir hâlete nasıl saadet diyebiliriz?

Ruhun tamamiyle dayanabileceği, maziyi hatırlamaksızın ne de istikbale el uzatmaksızın bütün benliğini toplayabileceği, zamanı hiçe sayabileceği, mevcut olmaktan başka ne yoksulluk ne hazzına, ne

zevkın ne de kederin, ne arzunun ve ne korkunun duyulamıyacağı bir hal varsa, bu hal sürdüğü müddetçe ona düşen her kimse, hayatın eğlencelerinde bulunan eksik, fakir ve izafi bir saadete değil de ruhta doldurulmak ihtiyacı hissedilen hiçbir boşluk bırakmaz, mükemmel ve dolğun bir saadete kavuştuğunu söyleyebilir. İşte, suyun akıntısına bıraktığım sandalım içinde uzanmış veya dalgalı gölün bir kıyısına oturmuş, yahut da güzel bir derenin kenarına yaslanmış olarak yalnızca hulyalarıma koyulduğum Saint-Pierre adasında sık sık bu ruh hâletine düştüm.

Böyle bir vaziyette neden zevk alınır? Her halde dışımızdan, kendimizden başka, hayatımızdan başka, başka şeylerden değil; o devam ettikçe insan Allah gibi, kendine yeter. Her hangi bir bağdan âzade yaşama hissi, kıymetli bir hoşnutluk ve huzur hissidir ve Boyuna aklımızı çelen, yaşamanın tadını kaçıran şehvani ve maddi duygulardan sıyrılmasını bilenler için güzel ve tatlıdır. Fakat ardı arkası gelmez ihtiraslarla çalkalanan insanları çoğu bu hâleti bilmez. yahut da o kadar az bilir ki tadına varamazlar. Hattâ bu tatlı kendinden geçmeleri arzulayarak ihtiyaçları durmaksızın yenilenen faal hayattan iğrenmeleri bugünkü şartlar içinde caiz dahi değildir. Ama beşer cemiyetinden çıkartılan ve yer yüzünde ne kendisine ne de başkalarına yarayacak hiçbir şey yapamaz olan bir bedbaht, tâlihin ve benzerlerinin elinden alamayacağı bir nevi saadet bulur.

Muhakkaktır ki bu saadet herkesçe yahut her

vaziyette hissedilemez. Kalbin huzur içinde olması, o huzurun hiçbir ihtiras tarafından bozulmaması lâzım; hissedenin ruhan hazır bulunması ve muhitin de yardımı şart; ne mutlak bir dinlenme ne de telâş hali, fakat sarsıntısız ve fasılsız, mutedil ve yeknesak bir hareket ister. Hareketsiz hayat ancak baygınlık nev'inden bir uykudur. Hareket çok şiddetli veyahut ittiratsız olursa uyandırır; muhitimizi bize hatırlatmakla hayalin füsununu bozar ve bizi kendimizden sanki ayırıp tâlihin ve insanların boyunduruğu altına yine koyarak dertlerimizi tekrar hissettirir. Mutlak bir sükût hüzün verir ;; ölümün tasviridir; o zanan neşeli bir muhayyilenin yardımına ihtiyaç duyulur; bu yardım da Allahın esirgemediklerine tabiî olarak yetişir. Dışarıdan hâsıl olmıyan hareket o zaman kendimizde olur. Dinlenme tam olmaz ama daha hoş olur çünkü hafif ve tatlı düşünceler ruhun içerilerini sarsmayıp yalnız sathına sürünür gibi olurlar. O düşüncelerin kendimizi hatırlatacak ve dertlerimizi unutturacak kadar olmaları yeter. Bu türlü hayaller, kimsenin rahatsız edemiyeceği her yerde zevk verebilir; hattâ Bastille de yahut gözümü hiçbir şeyin çekmediği bir zindanda bile tatlı tatlı hayallere dalabileceğimi çok kereler tasavvur ettim.

Ancak itiraf etmeli ki bu, tabiî olarak dünyadan tecridedilmiş, her şeyin bana güzel levhalar halinde göründüğü, orada yaşıyan birkaç kişinin beni boyuna işgal edecek kadar cazip olmaksızın samimî bir cemiyet teşkil ettikleri ve bütün gün engelsiz külfetsiz istediğim gibi hareket edebildiğim

yahut da kendimi tenbelliğe bırakabildiğim bir ıssız ve bereketli bir ada da daha iyi daha hoş bir şekilde yapılabiliyordu. Kendisini en çirkin şeyler arasında bile güzel hayallerle beslemesini bilerek hassasiyetine gerçekten dokunan her şeyin yardımiyle istediği gibi duyan bir hülyacı için bu fırsat pek müsaitti. Uzun ve zevkli bir tahayyül faslından sonra etrafımda yeşillik, çiçek ve kuşlar görüp gözlerimi billûr gibi suları çevreleyen masalımsı kıyılar üzerinde gezdirdiğim zaman bütün bu sevimli manzarayı hayallerime mal eder ve yavaş yavaş kendime gelince hayalle hakikatın ayrıldığı yeri belliyemez olurdum; çünkü her şey, bu güzel yerde geçirdiğim hayatı tatlılaştırmıya yardım ederdi. O hayat yine gelse; kaç senedir başıma biriktirmekten zevk aldıkları felâketlerin hiçbirini hatırlatacak kimseyi görmemek, bir daha çıkmamak üzere bu sevgili adada ömrümü keşki tamamlıyabilsem; orada bu insanları hemen unuturdum; onlar beni her halde unutmazlar fakat gelip beni rahatsız edemiyeceklerine göre ne ehemmiyeti var ? Cemiyet hayatının doğurduğu bütün dünya ihtiraslarından kurtulan ruhum bu havanın üstüne yükselmeğe koyulur ve yakında katılacağını umduğu lâhutî ruha daha önceden temas eder. Bilirim ki insanlar, bana bırakmak istemedikleri böyle hoş bir sığınağa bir daha sokmamağa çalışırlar. Fakat her gün muhayyilemin kanatları üstünde gidip hâlâ orada imişim gibi zevk almama mâni olamazlar. Orada yapacağım en tatlı şey istediğim gibi hayale dalmaktır. Orada olduğumu tahayyül etmekle aynı şeyi yapmıyor muyum? Daha

ileri gidiyorum: Değişmez, mücerret bir hayale, onu canlandıran tasvirler katıyorum. Kendimden geçtiğim sıralarda o tasvirlerin mânasına varamazken hayallerim derinleştikçe daha renkli görünüyorlar. Hattâ onların içinde, gerçekten bulunduğum zamandan çok daha bulunuyorum, Esef edilecek nokta şu ki muhayyile ateşini kaybettikçe bu his daha zorlu ve daha kısa olur. Heyhat, ten kafesimizden kurtulma yaklaştığı vakittir ki onu en az görür oluruz!

ALTINCI GEZİ

Mihanikî hiçbir hareketimiz yoktur ki iyi aramak şartiyle sebebini kalbimizde bulamayalım.

Dün, Bievre çayı kıyılarının Gentilly taraflarında ot toplamak için yeni caddeden geçerken Enfer kapısına yaklaşarak sağ taraftan dolandım. Kırlara doğru uzaklaşıp ırmağa hâkim tepelere Fontainebleau yolundan gittim. Bu istikametten gidişimin zatında bir mânası yoktu; fakat onu farkına varmaksızın birkaç defa takibettiğimi hatırlayınca sebebini araştırdım ve anlamağa muvaffak olduğum zaman kedimi gülmekten alıkoyamadım.

Caddenin, Enfer kapısı dışına tesadüf eden bir köşesine yazın her günü gelip yemiş, kök ve küçük ekmekler satar bir kadın vardır. Bu kadının pek sevimli bir oğlu var; fakat topaldır; koltuk değneğine dayanıp sekerek yoldan geçenlerden tatlı bir eda ile sadaka ister. Bu küçük herifle tanıdık gibi olmuştuk. Beni görür görmez gelir söyliyeceğini söyler ben de vereceğimi verirdim. İlk zamanlar ondan çok hoşlandım ve seve seve birkaç para bağışladım; bir vakit bundan zevk aldım ve hattâ pek tatlı bulduğum konuşmasını teşvik ettim, Lâkin bu zevk yavaş yavaş itiyat haliıi aldıktan sonra nihayet bir vazife şekline girdi; hale çocu-

ğun, beni tanıdığını göstermek için adımla çağırdığı hitabelerini dinlemek mecburiyeti beni rahatsız etmeğe başladı. O günden ötürü oradan geçmemeği tercih ederek, dolambaçlı yollara saptım.

Düşünürken bulduğum budur; çünkü o güne kadar dikkatimi çekmemişti. Bu müşahede bana, hareketlerimin esas ve gerçek sebeplerini sandığım kadar bilmediğimi isbat eden daha birçoklarını hatırlattı. Biliyorum ve hissediyorum ki iyilik etmek, insan kalbinin duyabileceği saadetlerin en gerçeğidir. Fakat bu saadete kavuşmama müsaade edilmiyeli çok oldu; hele gerçekten iyilik etmek fırsatı benim sefil talihime düşenlerin harcı değildir. Mukadderatıma hâkim olanlar, her şeyin bana yalan ve aldatıcı görünmesine itina ettikleri için her hangi bir fazilet mevzuu, düşürmek istedikleri tuzağa beni çekmiye yarayan bir hileden ibarettir. Bunu biliyorum; ve artık benden gelecek tek hayırın da, istemeden ve haberim olmadan kötülük etmek korkusiyle her türlü hareket ve fiilden kaçınmak olduğunu dahi bilmekteyim.

Fakat, gönlümün işaretine uyarak başkalarını memnun ettiğim daha mesut zamanlar oldu. Lehime kaydedilecek nokta şu ki o zevki ne vakit duyabildiysem hepsinden tatlı buldum; bu meyil gerçek, ateşli ve saf bir meyildi; ve içimde hiçbir his onu yalanlamadı. Bununla beraber, ettiğim iyiliklerin bana birçok vazifeler yüklediklerini görmekten üzüldüm; böylelikle zevkı azaldı; o vazifeler beni başlangıçta hoşlandırmışken nihayet dayanılmaz derecede sıktı. Kısa süren refah ve ikbal devirlerimde

bana birçok kişiler baş vurmuş ve hiçbiri baştan savulmamıştır. Fakat gönlümden kopan bu iyiliklerden, hiç tahmin etmediğim ve bir türlü yakamı kurtaramadığım taahhüt silsileleri doğardı. Hizmet ettiklerim için, bu ilk lûtuflar, takibedecek olanlara mahsuben girişilmiş bir başlangıçtı; ve benden gördüğü iyilikle beni kendine bağlıyan her hangi bir bedbaht, serbestçe irademle bulunduğum bu iyiliği ileride muhtaç olacaklarına bir hak haline getiriyordu. İşte böylelikledir ki birçok tatlı zevkler, çok geçmeden ağır mükellefiyetler şeklini almakta idi. Bununla beraber kimsenin tanımadığı bir adam olarak yaşadığım müddetçe bu zincirlerin yükünü pek duymadım. Lâkin şahsiyetim yazılarımla herkese malûm olur olmaz - ağır, fakat felâketlerimle fazlasiyle ödenmiş bir hata - bütün ıstıraplıların veya sözde bedbahtların, aldatacak adam arıyan maceracıların, bende farzettikleri büyük itibarı bahane ederek şu veya bu yolda beni ele geçirmek istiyenlerin umumi mercii kesildim. O zaman anladım ki, iyilik dahil bulunmak üzere bütün tabiî meyillerimiz cemiyet içine ihtiyatsız ve tedbirsizce götürüldüğü vakit mahiyet değiştirirler ve eski hallerinde nekadar faydalı iseler o nisbette zararlı olurlar. Bütün bu acı tecrübeler ilk temayüllerimi yavaş yavaş başkalaştırdı ve daha doğrusu hakiki hudutları arasına nihayet kapandırlar; benzerlerimizin kötülüğünü kolaylaştıracak olan iyilik temayülüme körü körüne uymamağı öğrettiler.

Ama bu tecrübelere yanmıyorum; çünkü beni düşünceye sevkederek kendimi tanıma hususunu ve

ekseriya hayallere kapıldığım hareketlerimin hakiki sebeplerini aydınlattılar. Zevkle iyilik etmek için hiçbir suretle zora gelmemeğe, serbest bulunmağa muhtaç olduğumu ve eyilik lezzetinden mahrum edilmek için de onun bir vazife şekline girmesinin kâfi geldiğini gördüm. Bu itibarla en tatlı zevkler, mecburiyet altında bir yük oluyor. Galiba «Emile» de yazdığım gibi, Türklerin memleketinde yaşasaydım, münadilerin kocalık vazifesini yapmağa çağırdıkları saatte pek kötü bir koca olurdum.

İşte ahlâk faziletim hakkında uzun müddet beslediğim fikri değiştiren budur; Çünkü fazilet meyillerine uyarak canımız istediği vakit iyilik etmek değil de vazife emreyleyince o meyillere galip gelip vazifenin icaplarını yerine getirmektir ki bunu, herkesten az ben yapabildim. Hassas ve iyi kalpli doğduğum, merhameti zaaf derecelerine kadar götürdüğüm, cömertlik karşısında galeyan duyduğum için insan ve hayırlı olmaktan zevk aldım. - ama kalbimde ilgi uyanmak şartiyle; kudretli bir adam olsaydım insanların en iyisi ve en şefiki olurdum ve intikam almak arzusunun sönmesi için intikam imkânını ele geçirmekliğim kâfi gelirdi. Menfaatim aleyhine olsa da adalet güderdim; fakat sevdiğim kimselerin menfaatleri aleyhine âdil olmağa katlanamazdım. Vazifemle kalbim arasında ne zaman ziddiyet çıktıysa zafer nadiren vazifede kalmıştır - meğerki bu, sadece istinkâftan ibaret bulunmuş ola; O takdirde ekseriya metanet gösterirdim; fakat meylime karşı hareket etmek daima imkânsız olmuştur. İster insanlar emretsinler, ister

vazife ve hattâ zaruret. kalbim susunca iradem de sağır kalır ve itaat edemem; beni tehdid eden felâketi görür, fakat onu önlemek için çabalamaktansa bırakırım gelsin. Bazı bir gayret göstererek başlarım; lâkin bu gayret çabuk yorar ve tükenir; devam edemem. Her ne de olursa olsun zevkle yapmadığım şeyi az sonra yapamıyacak hale gelirim.

Dahası var: mecburiyet arzuma uygun bulunur ve lâkin çok tazyik ederse o arzu nefret şeklini alır. İşte bunun içindir ki istenmeden ettiğim iyilik istenince bir yük ağırlığiyle bastırır. Karşılığında bir şey beklemeden işlediğim hayrı, seve seve işlerim; ama ona mazhar olan kimse devamını bir hak iddia edermişcesine beklerse, ölünceye kadar kendisine velinimetlik etmekliğimi bana bir kanun gibi zorlarsa, zevkın yerini sıkıntı derhal alır. O takdirde ne yaparsam iyi niyetten değil, zaıftan ve yersiz bir utançtandır; hattâ bu yüzden kendimi tekdir ederim.

Biliyorum ki iyilik edenle gören arasında mukaddes bir ahit vardır; bu, aralarında, öteki insanlarınkinden daha sıkı bir nevi ortaklıktır ve iyilik gören kimse zımnen minnettarlığı kabul ederse iyiliği eden de ona, alâkasına lâyık olmakta devam ettikçe, gösterdiği iyi niyeti göstermekte ve elinden geldikçe veyahut istenildikçe devam etmeği üzerine alır. Bunlar, açık ve kat'î şartlar değil, aralarında kurulan münasebetin tabiî neticeleridir. Her hangi bir yardımı ilk defa reddeden şahıs yardım isteyene şikâyet hakkı vermez; fakat ikinci bir yardımı kabul etmemekle doğmasında âmil olduğu bir ümidi

boşa çıkarır, aldatır ve lüzumsuz yere bekletir. Bu ikinci redde birincisindekinden çok daha insafsızlık ve kabalık hissedilebilir; lâkin aynı zamanda, kalbin hoşlandığı ve kolay kolay vaz geçmediği bir nevi serâzadlığın tesiri var Bir borç öderken vazifemi yaparım; bir ihsanda bulunurken kendimi hoşnut ederim. İmdi, vazifesini yerine getirmekten hoşnutluk duymak, ancak faziletle ülfetin mahsulü bir itiyaddır: doğrudan doğruya tabiattan gelenler o kadar yükselemez.

Düşünmeksizin umduğum insiyakî hareketlerimin neticelerini uzaktan görmeğe bunca acı tecrübeden sonra alışarak, dalgınlıkla girıştiğim bir işin bana yükleteceği mecburiyetlerden ürküp yapmak istediğim ve elimde olan iyiliklerden ekseriya kaçındım. Bu korkuyu her zaman duymadım; aksine gençliğimde, insanlara ettiğim iyiliklerle bağlandığım gibi benden yardım görenlerin bana menfaat kaygısından ziyade şükran hissiyle bağlandıklarını çok gördüm. Fakat felâketim başlar başlamaz daha birçok şeyler gibi bu da değişti; ondanberi benimkine hiç benzemeyen bir nesil arasında yaşadım ve başkaları hakkındaki hislerim, onlarınkinde gördüğüm değişikliklerin tesiri altında kaldılar. Birbirinden o kadar farklı her iki nesil boyunca görüştüğüm kimseler sanki ikisine de intibak ettiler. İlk önce dürüst ve açık kalpli iken, değiştikten sonra ötekilere benzediler. Devrin değişmesi, insanların da değişmesine kâfi geldi. Doğuşlarında olduklarının tersi olanlara karşı aynı hisleri nasıl besliyebilirim? Nefret edemediğim için onlardan nefret etmem;

fakat adam yerine koymadığımı saklayamam; zaten buna hak da kazanmıştırlar.

Belki ben de farkında olmaksızın lüzumundan fazla değişmişimdir: düştüğüm vaziyete hangi adam bozulmaksızın dayanabilir? Tabiat yüreğimde ne gibi hayırlı meyiller yarattise onların, ya talih yahut da mukadderatıma hâkim olanlarca hem kendi hem başkalarının aleyhine döndüğüne yirmi senelik tecrübeden sonra kanaat getirerek artık benden beklenen bir iyiliğe, bana kurulmuş ve altında kötülük gizli bir tuzak diye bakıyorum. Göreceğim işin tesiri ne olursa olsun iyi niyet gibi bir fazilet taşımaktan geri kalmıyacağını bilirim; fakat fazileti baki ise zevkı kalmadı; ve zevkın verdiği şevk kaybolduktan sonra içimde ilgisizlik ve soğukluk duyar, bulunduğum iyiliğin faideli değil de sanki kandırılmış gibicesine işlendiğine inanarak izzeti nefsimin isyanına aklımınki de katılır ve kendi halime bırakılsaydım hararet ve haz duyacağım yerde isteksizlik, bezginlik hissederdim.

Bazı bahtsızlıklar vardır ki ruhumuzu yükseltir ve kuvvetlendirir; kimi de onu yıkıp öldürür: işte benim uğradığım, bunlardan. Ruhumun mayası bir az bozuk olsaydı onu âdeta coştururdu; fakat - aksine - beni büsbütün akamete mahkûm etti. Ne kendime ne de başkalarına hayırım dokunmaz olageldiğinden her hangi bir fiilden kaçınmaktayım. Mecburî olduğu için masumluk ifade eden bu hal bana, tabiî meyillerime kendimi azap çekmeksizin terkeylemekte zevk duyduruyor. Belki lüzumundan çok ileri gitmekteyim; çünkü zararsızca iyilik etme

vesilelerinden bile çekiniyorum. Lâkin hâdiseleri bana olduğu gibi göstermediklerine kanaat getirdiğimden gösterildiklerine göre hüküm vermekten imtina ediyorum. Her hangi bir harekete sebep olabilecek âmillere de ne türlü aldatıcı şekiller verilirse verilsin, aldatıcı olduklarına inanmaklığım için onların kendi muhakememe havale edilmeleri kâfidir.

Talihim, daha çocukluğumda, beni sonrakilere düşmeğe sanki alıştıran ilk tuzağını kurmuş gibidir: doğuştan herkese ve herşeye inanır bir adamım; kırk yaşıma kadar da bu bakımdan hiç bir gün aldanmış değilim. Birdenbire büsbütün başka bir muhite düşünce farkına varmaksızın bin türlü dolaba uydum; ve başıma geleni görmekliğime yirmi senelik tecrübe ya yetti ya yetmedi. Bana tevcih edilen yapmacıkların yalan ve sahtelikten gayri bir şey olmadığına kanaat getirince ifrattan tefrite geçmekte gecikmedim. Zira insan tabiî halinden bir defa çıkmaya görsün: artık onu hiç bir şey zaptedemez. O andan itibaren insanlardan iğrendim ve bu hususta onlarınkisiyle âdeta yarış eden iradem beni benzerlerimden öyle uzaklaştırdı ki türlü marifetleri bu kadar uzaklaştıramazdı.

Fakat ne ederlerse etsinler bu yılgınlık nefret derecelerini bulamaz. Beni hükümleri altına almak için benim hükmüm altına nasıl girdiklerini düşündüğüm zaman insanlara gerçekten acıyorum. Ben bedbeht isem onlar da betbahttır; ve ne zaman kendimi tahlil etsem onların acınacak halde bulunduklarına hükmederim. Bu hükümde belki grurun da

tesiri var; onlardan nefret etmeğe tenezzül etmiyorum; onları olsa olsa adam yerine koymam. Bundan başka kendimi, başkasını sevmemiye koyulamıyacak kadar severim. Sevmemek, hayatımı darlatmak, kısmak olur. Kaldı ki ben daha çok bütün dünyaya yayılmak isterdim.

Bunlardan nefret etmektense kaçmağı yeğ bulurum; manzaraları bana pek fena tesir eylemektedir; üzerime çevrilen bin bir göz de bu tesiri büsbütün artırıyor; fakat bu rahatsızlık, sebebinin kaybolmasiyle bir geçer. Onlarla meşgul olursam huzurlarında bulunduğum vakit, kerhen olurum; yoksa düşünerek değil. Nitekim görmediğim zaman yok gibidirler.

Hattâ onlarla ancak, bana dokunan taraflarla ilgilenmem: çünkü aralarındaki münasebetleri bakımından beni, seyrettiğim bir dramın şahısları sıfatiyle alâkalandırabilir ve hattâ heyecana getirebilirler. Adalet duygusundan mahrum bulunmaklığım için manen ölmüş olmaklığım lâzım; halbuki kötülük ve adaletsizlik beni hâlâ çileden çıkartmaktadır; başkalarına karşı kendini gösterme yahut beğendirme kaygısı taşımıyan bir fazilet eseri beni sevindirir, hattâ gözümü yaşlandırır. Fakat onu kendim görüp takdir etmeliyim; çünkü başıma gelenden sonra, insanların her hangi bir mesele hakkında verdikleri hükmü kabul etmek ve başkasının gözüyle bir şeye inanmak delilik olur.

İnsanlar, huyumu ve ahlâkımı tanımadıkları kadar yüzümü de tanımasalar, aralarında yine rahat yaşardım; onlara yabancı kaldıkça görüşmekten hoş-

lanabilirdim; mizacıma göre serbestçe hareket edebildikçe onları - benimle meşgul olmamaları şartiyle sevebilirdim. Onlara karşı bütün dünyaya şâmil ve her türlü menfaat kaygısından temiz bir hayırgüderlik gösterirdim. Lâkin hiç birine bağlanmaksızın ve hiç bir vazife yükünü taşımaksızınn onlara, izzeti nefislerinin ve kendi kanunlarının emriyle o kadar güçlük içinde yapmağa uğraştıklarını kendiliğimden yapardım.

Doğuştan muhtaç olduğum üzere serbest, yalnız ve kimsenin tanımadığı bir adam kalsaydım iyilikten başka bir şey yapmazdım; çünkü kalbimde kötülük tohumu yoktur. Allah gibi göze görünmez ve kadir olsaydım onun gibi iyi ve hayırlı olurdum. İnsanlar, kuvvet ve hürriyet sayesinde en iyi örneklerini çıkarırlar: zebunluk ve esirlik ancak kötü adamlar yaratmıştır. Giges'in halkası bende olsaydı beni insanlara baş eğmekten kurtarır, onları hükmüm altına kordu. Hayale daldığım vakitler, o halkayı nasıl kullanırdım diye çok düşündüm; Herhangi bir vaziyeti suiistimal etmek arzusu, işte, iktidara öyle bir fırsatta yaklaşır; bütün dileklerimi yerine getirmek kudretine, her şeyi yapmak imkânına sahip ve kimsenin beni aldatamıyacağına emin olunca devamlı surette ne istiyebilirdim acaba? Ancak şunu: Herkesi memnun görmek. Bana sürekli bir hoşnutluğu verecek yalnız umumî bir bahtiyarlıktı; ve o bahtiyarlığı sağlamağa iştirakten başka bir endişe besleyemezdim. Taraflılığa düşmeden haksever; zaafa düşmeden iyi bir adam haliyle hem körü körüne itimatsızlıktan hem de amansız nefret-

lerden kaçınırdım: Çünkü insanları oldukları gibi görüp gizli düşüncelerini kolayca keşfederek aralarında sevgime lâyıklarını da bulurdum; buna karşılık da aynı insanlar içinde, başkalarına fenalık etmek isterken kendilerine zarar verdiklerini bildiğim için kötülüklerinden dolayı acıdıklarım ve nefretimi celbedecek olanları az bulunurdu. Bunun sevinciyle belki bazı mucizeler yaratmak çocukluğuna düşerdim. Fakat şahsan hiçbir menfaat gütmediğim ve tabiî halîme uymaktan başka bir şey istemediğim için, vereceğim pek sert birkaç hükme karşılık insaf ve merhametle yuğurulmuş bin türlü hüküm verirdim. Allahın emirlerini yerine getirmek azmiyle —iktidarıma göre— altın efsanesininkiyle aziz Médard'ın mezarınkinden daha hakîmane ve dah· faydalı mucizelerde bulunurdum.

İstediğim yerde görülmeksizin dolaşabilmek kudretinin bir noktası var ki, orada nefsime hâkim olmakta güçlük çekerdim: böyle bir yola sapınca da kimbilir nerelere sürüklenirdim! Bu gibi bir imtiyazın cazibesine kapılmıyacağımı, hattâ akıl ve izanın beni çok ileri gitmekten alıkoyabileceklerini ummak hem beşer mizacını hem kendimi tanımamak olur; hulâsa, başka her hangi bir vaziyette kendime güvenebildiğim halde bir bunda güvenemezdim. Kudreti ile insanlar üstüne çıkanlar, beşer zaafı üstünde de olmalı: Yoksa bu kudret fazlalığı onu, benzerleri üstüne çıkarmak değil, altına indirir, ve herkesin seviyesinde kalsaydı muhafaza edeceği şahsiyeti bile düşürür.

İyice hesapladıktan sonra, sihirli halkamı bana

bir çocukluk ettirmeden evvel bir tarafa atmak daha iyi olur zonnındayım. İnsanlar beni olduğumdan başka türlü görmekte israr ediyorlar, bana bakmak onların insafsızlık damarlarını harekete getiriyorsa kendilerine görünmekten kaçınmak ve lâkin aralarından kaybolmamak gerekir; benden kaçmak, dolaplarını gizlemek, gün ışığından sakınmak onlara düşer. Bana gelince, beni görmeğe muktedir iseler ne âlâ; fakat göremezler: benim yerime, bol bol nefret etmek için kendi gönüllerine göre yarattıkları Jean-Jacques'ı görecekler. İşte bunun içindir ki beni gördükleri şekil ve tarzdan müteessir olmaklığım hatadır; hattâ ilgilenmemeliyim bile; çünkü böylece gördükleri ben değilim.

Bütün bu düşüncelerden çıkarabileceğim netice, herşeyin külfet, vazife ve mecburiyet olduğu cemiyet hayatına hiçbir zaman elverişli olmadığım ve boyun eğmez mizacım dolayısiyle insanlarla yaşamak istiyenlerin kabul etmek zorunda kaldıkları mahkûmluklara katlanamadığım neticesidir. Serbest hareket ettikçe iyi bir adamım ve yalnız iyilik ederim; fakat gerek zaruretin gerek insanların boyunduruğunu duyar duymaz huylanır isyan ederim ve o zaman hiçbir işe yaramam. İradem aksine gitmek lâzımgelirse ne olursa olsun gitmem; fakat zaif bir adam olduğum için irademi de yerine getirmem. Hareketten istinkâf ederim: çünkü ancak hareket karşısında zaifim; kuvvetim tamamiyle menfidir, ve günahlarımın hepsi bir vazifeyi yapmamaktan değil de unutmaktan ileri gelir. İnsan için hürriyetin istediğini yapmaktan ziyade istemediğini yap-

maktan ibaret bulunduğuna her zaman inanmışımdır. Her vakit iddia ve bir hayli temin ettiğim ve çağdaşlarımın beni en çok hor görmelerine sebebiyet veren hürriyet nev'i budur. Çünkü bunlar cerbezeli, faaliyetli, ihtiraslı olup hürriyetten başkaları hesabına nefret eder ve kendileri için bile istemezler; elverir ki ara sıra arzularını yerine getirsin, daha doğrusu benzerlerinin iradesine kâkim olabilsinler; ömürleri boyunça kendilerini hoşlanmadıkları şeyler yapmaya zorlarlar ve fakat başkalarına emretmek hevesiyle onları köleliğin bütün şartlarına mahkûm etmeği unutmazlar. Bunların kabahati beni cemiyetten, faydasız bir unsuru diye uzaklaştırmak değil tehlikeli bir ferdi diye tardetmek oldu. İtiraf ederim ki iyiliğim azdır; kötülük ise, isteyerek hiç bir gün işlemedim ve benden az kötülük eden bir adamın mevcut bulunduğuna şüpheliyim.

YEDİNCİ GEZİ

Uzun hulyalarımın hikâyesi henüz başladığı halde sonu geldiğini hissediyorum. Onun yerine geçen ve beni meşgul eden başka bir eğlence var ki beni hayale koyulmaktan alıkoyuyor. Buna kendimi çılgınca bir zevkle veriyor ve aldığım zevkı düşündükçe kendime gülüyorum; fakat yine o zevkı duymakta devam ediyorsam şimdi bulunduğum vaziyette, her hususta mizacıma engelsiz uymaktan gayri çare göremediğimdendir. Talihimle başa çıkamam; meyillerimin hepsi masumdur; hele insanların hükümlerini artık hiçe saydığım cihetle akıl şunu emrediyor: İster hususî hayatımda, ister herkes içinde olsun, keyfimden başka hiçbir kanuna uymayarak hoşuma gideni yapmak ve bunda, kuvvet adına ne kaldıysa onun ölçüsü dışında ölçü tanımamak. İşte gıda olarak kuru otuma, meşgale diye nebatlar ilmine döndüm. Yaşım hayli ilerlemişti ki İsviçrede İvernois hekiminden ilk bilgilerimi edinmiş ve seyahatlerim esnasında, nebatları oldukça öğrenecek kadar ot toplamıştım; fakat altmışı geçip de Pariste yerleştikten sonra uzun boylu ot aramaya çıkacak kuvvetim kalmamıştı; üstelik de beste beyaza çekmek bana başka iş görmeğe vakit bırakmadığı için, artık lüzumlu olmaktan çıkan bu eğlenceden

vaz geçmiştim; evet koleksiyonumla kitaplarımı satmış olup Paris civarındaki gözintilerim esnasında rasladığım nebatları ara sıra görmekten hoşnut oluyordum. Edindiğim basit malûmat da bu aralık hafızamda hemen hemen, yazılmasından çok daha çabuk silindi.

İşte altmış beş yaşını geçtiğim, hatıramda bir şey tutamaz olduğum, kırlarda dolaşmağa lüzümlu takattan mahrum edildiğim ve rehbersiz kitapsız, bahçesiz bulunduğum şu sıradadır ki birden bire ot toplama merakına, ilk gününde duyduğumdan çok şiddetli bir hararetle yine düştüm. Murray'ın «Regnum Vegetabile'sini baştan aşağı ezberlemek ve yeryüzünde tanılan bütün nebatları bilmek gibi akıllı uslu adamlara yaraşır bir tasavvura koyuldum. Nebatlar ilmine ait kitaplar almağa kudretim olmadığı için ödünç verilen eserleri kopya etmeğe başladım, ve eskisinden daha zengin bir koleksiyon vücuda getirmeğe karar vererek, denizlerin ve Alpların bütün nebatlariyle Hint ağaçlarının hepsini toplamak ümidini bir taraftan beslerken öte taraftan da ucuz ve kolay olmak üzere hodan, firenk maydanozu, fare kulağı ve kuş otu ile işe başlayorum; kuşlarımın kafeslerinden dahi âlimane ot topluyor ve en küçük bir ot parçası önünde bile: «İşte bir nebat daha!» diyorum.

Hevesime uymak kararımı haklı göstermeğe çalışmıyacağım; bulunduğum vaziyet içinde, beni eğlendiren işlerle uğraşmanın bir nevi fazilet olduğuna inandığım için kararımı makul buluyorum: Bu, yüreğimde kin ve intikam gibi hislerin büyümemesine

tek çaredir; hayatımın aldığı şekilde her hangi bir şeyle avunabilmek için de gerçekten her türlü hiddet ve şiddet ihtiyacından temizlenmiş bir huy lâzım. Böylelikle, bana zulmedenlerden kendime göre intikam almış bulunuyorum ki onları, kendilerine rağmen bahtiyar olmak gibi daha büyük bir ceza ile cezalandıramam.

Evet şüphesiz, mantık ve akıl bana, beni çeken ve uymaklığıma hiçbir şeyin mâni bulunmadığı her meyle uymamı hoş görmekte hattâ emretmekte; fakat bu meylin beni ne için çektiğini, âdeta bunak ve işe yaramaz bir hale geldiğim, hafızamı ve cevvalliğimi kaybettiğim bu ihtiyarlık günümden beni mektep çocuğuna benzeten faidesiz ve verimsiz, boş bir bilgi edinmede nasıl bir zevk duyduğumu öğretmezler: halbuki bu, izah etmek istediğim bir garabettir. İyi aydınlatıldığı takdirde, son boş zamanlarımı tahsis ettiğim nefîs bilgime yeni ışıklar serper.

Bazan epey derin düşündüm; fakat bundan nadiren hoşlandığım gibi hemen daima da canım istemiyerek, sanki zorla düşündüm. Düşünce beni yorar ve mahzun eder; hulya ise yorgunluğu alır, eğlendirir. Tefekkür benim için her vakit zahmetli ve cazibesiz bir meşgale oldu. Hulyalarım ara sıra tefekkürle neticelenir; fakat düşüncelerim ekseriya hayal şekline inkılâp eder ve bu yol şaşırtmalar esnasında ruhum, muhayyilemin kanadları üzerinde kâinatı, her hangi bir zevkı geride bırakan vecd içinde dolaşır.

Bu zevkı olanca saffetiyle tattıkça, başka het hangi bir meşgale bana tatsız gelmiştir; Lâkin dı-

şarıdan gelen sâiklerle edebiyat hayatına atılıp kafa işlemesinin yorgunluğunu ve uğursuz bir şöhretin rahatsızlığını duyunca, o tatlı rüyalarım da bir baygınlık ve durgunluk devresi geçirdi. Az sonra hazin vaziyetimle istemiyerek meşgul olmak lâzım geldiği zaman, elli yıl benim için, ikbal ve şanın yerini tutup vakit harcamaktan başka masrafı olmayarak işsizlik içinde beni fânilerin en bahtiyarı haline getiren sevgili vecdlerime artık pek seyrek kavuşabilir oldum.

Hattâ bu hayallere dalışlarımla, felâketlerimden ürken muhayyilemin, bütün faaliyetini artık o tarafa çevirmesinden ve kederlerimin nihayet beni yükleri altında ezmelerinden korkuyordum. Bu halde idim ki kendime has olan bir tabiî sevk ile muhayyilemi durdurdum ve dikkatimi etrafımdaki eşya üzerinde tesbit ederek — ilk defa olmak üzere — şimdiye kadar umumî heyetiyle temaşa etmiş bulunduğum tabiatın tafsilâtına giriştim.

Ağaçlar, fidanlar, nebatlar arzın süsü ve elbisesidir. Çıplak ve kel bir kır manzarası kadar hazin bir şey yoktur, çünkü gözlere taş, balçık ve kumdan başka göstereceği olamaz; fakat tabiatın canlandırdığı, düğün kıyafetine girmiş olan ve her tarafında sular akan, kuşlar öten toprak, «Mevalîdi selâse» nin ahengi içinde insanlara hayat, cazibe ve güzellikle dolu bir âlem gösterir ki bu, gözleriyle gönüllerinin hiç bıkmadığı bir âlemdir.

Murakabeci ne kadar hassas ise o ahengin vecdine o nispette kapılır. O vakit derin ve tatlı bir hulyaya dalar, ve sanki birleştiği bu güzel man-

zume içinde sarhoş olur. O andan itibaren ufak tefek eşyayı farkedemez ve her şeyi ancak «kül» içinde görür. Tamamen kucaklamağa uğraştığı kâinatı kısım kısım mütalâa edebilmesi için fikrini ve muhayyilesini darlaştıran fevkalâde bir hâdise lâzımdır.

Nitekim, ıstırabın tazyik ettiği kalbim, kaybolmağa ve derece derece düştüğüm fütur içinde sevinmeğe yüz tutmuş o hararet artıklarını korumağa çalıştığı vakit tabiatiyle böyle oldu. Kederimi tazelemek korkusiyle düşünmeğe cesaret edemiyerek ormanlarla dağlarda tembel tembel geziyordum. Tasadan kaçınan muhayyilem melekelerimi etrafımdaki eşyadan aldıkları hafif ve fakat tatlı intibalarına terkediyordu. Gözlerim durmadan o eşyanın kâh biri kâh ötekisi üzerinde dolaşıp, o kadar değişik mevzulardan bir kaçı üzerinde daha çok durmaması imkânsızdı.

Gözlerin, talihsizlik içinde dinlendirici, avutucu uyuşturucu bu eğlencesinden hoşlandım. Eşyanın mahiyeti bu eğlencenin daha cazip olmasına yardım eder. Tatlı kokular, canlı renkler, zarif şekiller sanki ilgimizi çekmekte rekabet ederler. Kendini böyle tatlı tahassüslere bırakmak için yalnız zevki sevmeli; buna herkes kapılmazsa kiminin hassasiyetinden mahrum olması, en çoğunun da başka fikirlerle meşgul olup dikkatlerine çarpan şeylere şöyle bir bakmakla yetinmeleri yüzündendir.

Nebatlar âleminden «zevk» sahiplerini uzaklaştırmakta âmil olan bir nokta daha var ki o da, nebatları sadece birer ilâç olarak mütalâa etmek âdetidir. Teofrastos başka türlü görmüştü; onun için-

dir ki bu filosofa eski zamanların en büyük nebatlar âlimi diye bakılabilir. Aramızda tanınması da bundandır. Fakat pek çok ilâç tertibi toplamış olan Diyoskorides adında biri ile şerhçileri sayesinde tababet, nebatlara öyle bir el koyuş koydu ki onlarda artık, şunun vey bunün rivayetiyle nam alan mevhum, yani mevcut olmıyan hasletlerden başkası görülmez. Nebat teşekkülünün kendi hesabına ilgi çekeceği tasavvur olunmaz. Ömürlerini kabuklu hayvanları âlimane tertibetmekle geçiren kimseler nebatlar ilmi ile lüzumsuz bir mevzu diye alay ederler, meğer ki -iddialarına nöre- bu ilim, hassalar ilmi ile tamamlansın; çünkü yalancı, olan ve hükümlerini başkalarından almış insanların ihtisas ve salâhiyet iddialarına kapılmayıp yalan söylemiyen tabiatı müşahededen vazgeçmemeli. Çiçekli bir çayırda durup çiçeklere bakınız: sizi görenler, bir cerrah çırağı sanıp çocuklarının keline, erkeklerinin uyuzuna, beygirlerinin rüamına ilâç isterler.

Bu kötü âdet başka memleketlerde, hele İngilterede kısmen kayboldise nebatlar ilmini eczacılık mekteplerinden sıyırarak tabiî tarihle iktisadî faaliyetlere az çok mal eden Linnaeus sayesindedir. Lâkin bu ilmin kibar âlemine daha az girdiği Fransada o bakımdan o kadar iptidaî kalınmıştır ki Parisli bir zarif zat, Londrada nadir ağaç ve nebatlarla dolu bahçeyi görerek, cemileli sözler söylemek maksadiyle: «Aman ne güzel bir eczacı bahçesi!» diye haykırmıştır. Bu hesaba göre Adem babamızı ilk eczacı saymalı: Çünkü Aden bahçelerinden nebatlar itibariyle daha zengin bir bahçe tasavvur edilemez.

Bu ilâçlı fikirler her halde nebatlar ilmini sevdirecek mahiyette değildir; onlar çimenliklerin minelerini bozar, çiçekleri soldurur, koruların serinliğini mahveder, yeşillikle gölgeyi mânasızlığa boğar; o zarif ve sevimli manzara, her şeyi bir havanda döğmeği düşünenleri ilgilendirmez. Çoban kızlarının başına takılan ikliller, tenkiye otlarından yapılacak değil ya.

Bütün bu eczane malzemesi benim kır manzaralarımı hiç bozmuyordu; çünkü gök suları ve yakınlardan pek uzaktı. Kırlara, bağlara, ormanlara ve kalabalık sâkinlerine yakından bakarken nebatlar âleminin tabiat tarafından insanlarla hayvanlara bağışlanmış bir gıda maddesi ambarı olduğunu ekseriya düşündüm; fakat oralarda ecza ve ilâç aramak ve hiç bir zaman aklıma gelmedi. Bu mahsullerin hiç birinde, bu şekilde kullanılmalarını lüzumlu gösterir bir şey görmem; tabiat da, onlardan faydalanmamızı emretseydi, yenecek nebatları nasıl gösteriyorsa öyle gösterirdi. Hattâ koruları dolaşırken duyduğum zevkın, sıtmayı, kum hastalığını, sar'ayı, damla illetini hatırlatarak beşer vücudunun sakatlıklarını düşündürmek suretiyle zehirleneceğini hissediyorum. Bununla beraber nebatlara isnadedilen faziletleri inkâr edecek değilim; lâkin diyeceğim ki bu faziletlerin hakiki olduklarını farzedersek hastaların hastalıklatında devam etmeleri muzipliktir. Zira insanların kendilerinde tevehhüm ettikleri bunca hastalıktan biri yoktur ki, onu kökünden iyi edecek yirmi cins ot bulunmasın.

Herşeyi maddi menfaatimize göre mütalâa

eden, her yerde kâr veyahut ilâç arayan, ve hastalık olmasa tabiata karşı ilgisiz kalacak olan bu zihniyeti hiç bir vakit taşımadım. Bu hususta kendimi, öteki insanların tamamiyle aksi hissediyorum. İhtiyaçlarımı dokunan her kaygı beni hüzünlendirir, düşüncelerimi bozar; öyle ki dimağ faaliyetimden ancak, nefsimin menfaatini gözden uzaklaştırmakla zevk aldım. İşte, tababete inansam ve ilâçları hoş olsalar, onlarla meşgul olmaktan, sâf ve maksatsız bir temaşadan aldığım zevkı alamam; vücudumun ona bağlı bulunduğunu hissetlikçe de ruhum tabiat üstünde gezemez, heyecanlanamaz. Zaten, tababete hiç bir zaman çok güvenmemekle beraber sevdiğim, kıymet verdiğim ve can kafesimi istedikleri gibi idare eylemelerine müsaade ettiğim bazı hekimlere karşı çok itimat besledim. Onbeş senelik tecrübe bana, kendi zararıma olarak hayli ders verdi; artık yalnız tabiat kanunlarına uyduğum için eski sıhhatimi yeniden buldum, hekimlerin benden başka şikâyetleri yoksa, garezlerine nasıl şaşılır? Ben sanatlarındaki boşluğun, tedavilerindeki faydasızlığın canlı bir ispatıyım.

Hayır, nefsimin menfaatine taallûk eden, şahsi denilebilecek hiçbir şey rühumu sahiden işgal edemez. Ancak kendimi unuttuğum anlardadır ki en lezzetli hayallerime dalarım. İnsanlar manzumesi içinde erimekte, bütün tabiatla bir olmakta tarifi imkânsız bir vecd hâleti hissederim. İnsanlar benim kardeşlerim oldukları müddetçe dünyevî saadet tasavvurlarına koyulurdum; bu tasavvurların bir «kül» e bağlı bulunduklarına göre herkesin saadetinden bah-

tiyar olabilirdim; kardeşlerimin kendi saadetlerini benim sefaletimde aradıklarını gördüğümdenberidir ki gönlüm hususî, şahsıma münhasır bir saadet fikrini beslemiştir. İşte o vakit onlardan, nefret etmemek için kaçmak lâzımgeldi; ve müşterek annemize sığınarak kolları arasında çocuklarının darbelerinden korunmağa çalıştım. Yalnız bir adam, daha doğrusu onların dediği gibi cemiyet hayatından kaçan ve beşer düşmanı bir adam oldum; çünkü en korkunç yalnızlık bana kötülerin, hiyanet ve garezden başka bir şeyin beslenmiyen ülfetinden yeğ gelir.

İstemediğim halde aklıma felâketlerimi getirmek korkusiyle düşünmekten kaçınmıya, bu kadar endişenin sonunda ürkütebileceği neşeli ve fakat yorgun muhayyilemin aftıklarını tutmağa, isyan ederek kin duymak tehlikesiyle beni hakaret ve zillete boğan insanları unutmağa mecbur olan ben, bütün bununla beraber kabuğumun içine tamamiyle kapanamam; çünkü açık ruhum, çekinme ihtiyacıma rağmen, mevcudiyetini ve hassasiyetini başka mahlûklara yaymak ister; üstelik de eskisi gibi, kendimi tabiatın o geniş ummanına balıklama atamaz oldum, zira zayıflamış ve gevşemiş melekelerim sıkı sıkı bağlanacak sabit ve muayyen mevzular bulamıyorlar ve ben de eski galeyanlarımın karma karışık denizinde yüzecek kudrette değilim. Fikirlerim artık birer ihtisas hâdisesinden başka bir şey olmadıkları gibi ihata saham da etrafımı çeviren eşyanınkini geçmiyor.

İnsanlardan kaçar, yalnızlığı arar ve artık muhayyilem işlemez, hele düşünmez olmakla beraber

hüzünlü ve uyuşuk bir duygusuzluktan beni uzak tutan canlı bir mizaca sahip bulunduğum için etrafımdaki şeylerle meşgul olmağa başladım. Ve tabiî bir insiyakla bunların en hoşlarını seçtim. Madenlerde ne güzellik ne cazibe vardır: Toprağın bağrına gizlenmiş bu servetler sanki insanların tamahlarını harekete getirmemek için gözlerinden kaçırılmıştır; insanların orada, daha kolay erişilir ve daha hakikî olup fesada kapıldıkça zevk almamağa başladığı servetleri tamamlamak üzere ihtiyat diye duruyorlar. İşte o vakit derdine çare bulmak için sanayii zahmetli işi imdadına çağırırlar; toprağın içlerini karıştırır; hayatı veya sıhhati bahasına o derinliklerde, faydalanmasını bildiği müddetçe toprağın kendiliğinden verdiği gerçek nimetlerin yerine mevhum nimetler ararlar. Görmiye artık lâyık olmadıkları güneşten ve günden kaçarlar; kendilerini diri diri gömerler: Haklıdırlar, zira gün aydınlığında yaşamıya lâyık değildirler artık. Oralarda, köy hayat ve işlerinin tatlı manzaraları yerine ocaklar, uçurumlar, demirhaneler, furunlar, bütün bir örsler, çekiçler, dumanlar ve atışlar manzumesi geçer. Maden ocaklarının zehirli havasında bulunan bedbahtların solgun yüzleri, karademirciler, çirkin ecinniler: İşte o maden ocaklarının yerin sinesinde, yeşillik ve çiçekler, mavi, gök, âşık çobanlar ve gürbüz çiftçilerin yeryüzündeki manzarasiyle değiştiği manzara!

İtiraf ederim ki kum ve taş toplaya toplaya dolaşıp bunları cebine ve çalışma odasına yığarak kendine bir tabiiyatçı süsü vermek kolaydır. Lâkin bu gibi «toplayıcılar» ın çoğu, gösteriş zevkından başka

bir şey aramıyan zengin cahillerdir. Madenleri tetkikten faydalanmak için kimyacı veya hikmetçi olmalı; zahmetli ve pahalı tecrübeler yapmalı; lâboratuvarlarda çalışarak, sıhhatini ve bazan da hayatını tehlikeye koyarak, kömür, inbikler, potalar, furunlar içinde ve boğucu buharlarla dumanlar arasında hayli para ve zaman harcamalı. Bütün bu yorucu ve hazin gayretten, umumiyetle, bilgiden çok kendini beğenme çıkar. Nitekim en kötü kimyacı bile, tesadüfen sahasında bir iki marifet bulduğundan dolayı tabiatın bütün yüce ameliyelerini anladığını sanır.

Hayvanlar âlemi bize daha yakın, hem de tetkika daha lâyık. Fakat onların tetkiki da birçok güçlük, zahmet ve yorgunlukla dolu değil midir? Hele, ne eğlencelerinde ne de çalışmalarında kimseden imdat beklemiyen yalnız bir adam, havada kuşları, sularda balıkları, rüzgârdan daha hafif ve insandan daha kuvvetli dört ayaklıları nasıl müşahede, mütalâa eder ve teşrih ameliyesini yapar ki ne onlar tetkik mevzuum olmak üzere bana doğru gelmeğe âmadedir, ne de ben onları kovalamağa teşneyim. Demek ki elime geçirebileceğim ancak salyongozlarla solucanlar ve sineklerdir; ve ömrümü kelebekler peşinden soluk soluğa koşmak, zavallı böcekleri kazığa oturtmak, tutabilirsem faraleri veyahut rasgeleceğim hayvan leşlerini teşrihle geçireceğim. Teşrihsiz, hayvanlar tetkiki boştur; ancak teşrih sayesinde tasnif edilmesi, türlü cins ve fasilelerin ayırdedilmesi öğrenilir. Âdet ve mizaçları bakımından tetkik edebilmek için de kuşhanelere, balık havuzlarına, canlı hayvanlara sahipolmalı;

onları şu veya bu suretle etrafımda toplu bulunmıya mecbur etmeli; halbuki onları esaret altında bulundurmıya ne vasıtam var, ne arzum, ne de serbest oldukları zaman takibedecek kuvvetim. Demek bunları ölü olarak tetkik etmek, parçalamak, kemiklerini çıkarmak, delip deşmek lâzım; teşrihane ne korkunç bir manzara arzeder; kokmuş leşler, mosmor etler, iğrenç bağırsaklar, kerih iskeletler, zehirli bir hava! Yemin ederim ki Jean-Jacques, eğlencesini orada aramıyacaktır!

Parlak çiçekler, mineli çayırlar, serin gölgelikler, çaylar, koruluklar yeşillikler, gelin, bu iğrenç şeylerin kirlettiği muhayyilemi temizleyin! Büyük hareketlere artık girişemez olan ruhum, ancak hissedilir eşya ile mütehassis olabiliyor: bende «ihtisas» tan başka bir şey kalmadı ve yalnız bunun vasıtasiyledir ki acıyı yahut hazzı duyabilirim. Etrafımdaki tatlı şeylerin cazibesine kapılarak onları seyrediyor, mütalâa ediyor, mukayese ediyor ve nihayet nasıl tasnif edilmeleri gerektiğini öğreniyorum; işte böylece ve birden bire, yeni yeni sebeplerle hergün daha çok sevmek için tabiatı tetkik etmek isteyenler kadar nebatatçı oldum.

Bir şey öğrenmeye çalışmıyorum; artık vakti geçti. Zaten bu kadar çok bilginin hayatın saadetine yardım ettiğini hiç görmedim; fakat kendime, zahmetsiz olarak zevk alacağım ve felâketlerimi unutturacak tatlı ve sade eğlenceler arıyorum. Ottan ota, fidandan fidana tembel tembel dolaşmak, onları tetkik etmek, muhtelif hususiyetlerini karşılaştırmak, farklarını ve münasebetlerini görmek; neba-

ların teşekkülünü o canlı makinelerin seyir ve hareketlerini takibedebilecek tarzde müşahede altında uulundurmak, tâbi oldukları umumi kanunları bazan muyaffakıyetle aramak, türlü bünyelerinin sebep ve gayesini araştırmak, nihayet bana bunlardan haz duyduran ellere karşı hissettiğim hayranlık minnettarlığı beslemek için ne masrafa ihtiyacım var, ne zahmete.

Gökteki yıldızlar gibi nebatlar yeryüzüne bol bol serpilmişse her halde insanları merak ve zevk yoliyle tabiatı tetkika davet için olacaktır ; yıldız bize uzak; erişilmek ve gözle görülür hale getirilmeleri için önceden edinilmiş bilgiler, âletler makineler, uzun merdivenler lâzım. Nebatlar ilimi, işsiz ve tembel bir yalnız adamın kârıdır: onları müşahede etmesi için sadece bir pertavsızla bir çivili değneğe muhtaçtır; gezer, birinden ötekine serbestçe gider, çiçeklerin hepsini aláka ile gözden geçirir ve yapılışlarında hâkim olan kanunu sezmeğe başlayınca onları müşahede etmekten zahmetsiz, fakat zahmetli imiş kadar derin bir haz duyar. Bu boş meşgalenin, ancak ihtiraslar sükûnet bulduğu anlarda hissedilen ve fakat hayatı mesut ve tatlı kılan bir cazibesi vardır; lâkin bir yer kapmak yahut kitap yazmak endişesiyle ona her hangi menfaat veya benlik dâvaları katılır, nebatlarla sırf hoca yahut muharrir olmak için uğraşılırsa bu zevk kaybolur ve nebatlar artık, ihtiraslarımıza bir âletten başka bir şey olmazlar ; herkes, bilmek değil de bildiğini göstermek kaygısuna düşer ve ormanların ortası bile, kendini beğendirmek isteyenlerin marifet sahnesi ha-

lini alır. Bundan başka, çalışma odası veya haydi haydi bahçe nebatatçılığına inhisar edilerek nebatlar tabiat içinde müşahede olunacağına yalnız usullerle mesleklere saplanılır ki bunlar, fazla hiçbir şey öğretmedikten ve tabiî tarihi hakkiyle aydınlatmadıktan başka sonu gelmez kavgalara mevzu teşkil eyler. İşte, öteki âlimlerden daha çok nebatatçılarda görülen şöhret rekabeti, kıskançlık ve kin bundan çıkar. O âlimler, güzel, ilimlerini bozarak, onu şehirlere ve akademilere naklederler ki orada, yabancı fidanlar gibi tereddiye uğrarlar.

Bu ilme iptilâ halinde sarılmaklığım, büsbütün başka bir görüş sayesinde oldu. O, şimdi, artık beni terkeden öteki iptilâların yerini tutmakta. İnsanların hâtırasından ve kötülerin kastından imkân müsaadesinde kaçmak için dağlarla kayalıklara tırmanıyor, dere içlerine ve korulara dalıyorum. Bir ormanın gölgesine sığındığım vakit bana öyle geliyor ki insanların unuttuğu serbest ve sakin bir adamım; sanki düşmanım kalmamış ve yahut ağaçları yaprakları beni, hâtıraları kadar kendilerinden korumaktadır; ve budalalığımla zannediyorum ki benim kendilerini düşünmemekliğim onları beni düşünmekten alıkoyacak. Vaziyetim, zaafım ve ihtiyaçlarım müsaade etse bu ham hayalde bulduğum lezzete kendimi tamamen bırakacağım. İçinde yaşadığım yalnızlık arttıkça, o boşluğu dolduracak bir mevzua muhtacım; muhayyilemin yahut hafızamın reddettikleri mevzuun yerini de insanların zorlamadığı toprağın her taraftan gözüme görünen mahsulleri tutar. Bir çölde yeni yeni nebatlar toplamak zevki,

bana zulmedenlerden kaçmak zevkını geçiyor; insan izi olmıyan yerlerde, onların kininden kurtulabildiğim sığınaklarda gibi rahat nefes alıyorum.

Hâkim Clerc'in dağı olan Robaila'da bir gün ot toplayışımı ömrüm oldukça unutmam. Yalnızdım. Dağın girintilerine daldım; ormandan ormana, kayadan kayaya geze geze vardığım gizli yer, eşini görmediğim bir derecede vahşi idi. Bu yeri birbirine karışmış ihtiyar ve koskoca kayın ağaçlariyle çam ağaçları her taraftan kapatmıştı. Çevrenin ancak bir iki aralığı vardı ki onlar da dimdik kayalıklar yahut da yüzü koyun yatmadan bakamadığım korkunç uçurumlara açılıyordu. Dağın yar.klarında ak baykuşlar, puhu kuşlariyle kartallar bağrışıyorlardı. Bu ıssızlığın dehşetini yalnız nadir olmak üzere ve fakat alıştığımız bazı küçük kuşlar gideriyordu. Orada *heptophyllos* salibiye fasilesi, *cyclamen*'i *nidus avis*'i büyük *laserpitium*'u ve daha başka, beni uzun boylu zevklendiren ve eğlendiren nebatlar buldum. Fakat eşyanın şiddetli tesirine farkına varmaksızın kapılarak nebatları ve ilimlerini unutup *lycopodium*'dan, yosundan hâsıl olmuş yastıklara dayandım, hayallere daha rahat daldım, zulmedenlerin beni bulamayacakları ve dünyada kimsenin bilmediği bir yerde bulunduğumu düşündüm. Çok geçmeden bu hayallere bir nevi kibir de karıştı. Kendimi, ıssız adalar keşfeden büyük seyyahlara benzetiyor ve «Her halde buraya kadar uzanan ilk insan benim» diye düşünüyordum. Kendime az çok bir ikinci Kristof Kolomb göziyle bakıyordum. Bu kanaat içinde yüzmekteydim ki, az uzaktan bir şıkırtı geldiğini

duydum ve ne olduğunu sezer gibi oldum; dinledim; bu gürültü aynı şekilde ve muntazam surette tekrarlanmakta idi. Merak ve hayretle kalktım, sesin geldiği tarafa sık bir çalılıktan geçerek yürüdüm ve ilk defa olarak insan yüzü gördüğümü sandığım yerden yirmi adım ötesindeki derede bir çorap fabrikası gördüm.

Bu manzara karşısında kalbimde duyduğum karışık ve tezatlı heyacanı ifade edemem. İlk ihtisasım, kendimi tamamiyle yalnız farz ettiğim bir yerde insanlar arasında bulunmaktan sevinmek oldu ise de şimşekten süratli bir hissi daha sürekli bir fikir takibetti ki o da, Alp dağlarının inlerinde bile, bana eziyet etmeğe azmeylemiş insanların merhametsiz ellerinden kurtulamadığım fikri idi. Çünkü, çok daha uzaktan gelmiş âmillerle hareket eden vaiz Montmollin'in başına geçtiği suikast tertibinden o fabrikada habersiz iki adam dahi bulunamayacağına emindim. Lâkin bu hazin düşünceden sıyrılmakta gecikmiyerek, hem kendime, hem şahsıma çocukça verdiğim ehemmiyete ve bunun nasıl bir tuhaf cezasını gördüğümü düşünerek güldüm.

Ama, bir uçurum içinde çorap fabrikası bulunacağı kimin aklına gelirdi? Vahşi tabiatla beşer sanayiini karıştıran tek memleket İsviçre'dir ki, Saint-Antoine sokağından daha uzun sokakları ormanlarla örtülü ve dağlarla kesilmiş ve evleri birbirlerine İngilizkâri bahçelerle bağlanmıştır. Tepesinden yedi göl görülen Chasseron dağında az önce du Peyrou, d'Escherny, Albay Pury, ve Clerc'le birlikte ot toplamamızı bu münasebetle hatırladım,

Bize, bu dağda tek bir ev bulunduğunu söylediler; orada oturan şahsın, ticareti pek yolunda bir kitapçı olduğunu söylemeselerdi keşfedemiyecektik. Bana öyle geliyor ki şukadarcık bir vakıa, İsviçre'yi seyyahların yazdıklarından çok daha iyi tanıtır.

Buna benzer başka biri daha var ki, büsbütün ayrı bir milleti daha iyi tanımağa yaramaz. Grenoble'de otururken, oranın avukatlarından Bovier çelebi ile sıksık şehir dışında ot toplardık; bu zat, nebatat ilmini bildiğinden veya sevdiğinden değil, fakat benim has muhafızım kesildiği için benden bir adım uzaklaşmamayı vazife biliyordu. Günün birinde Isere boyunca, dikenli söğütlerle dolu bir yeri dolaşıyorduk. Bu küçük ağaçların üzerinde olmuş yemişler gördüm; merak edip tattım; mayhoşlukları keyfime gitti; birçok yedim. Bovier çelebi yanımda duruyor, ses çıkarmıyor, fakat benim gibi yemiş yemiyordu. Derken dostlarından biri çıkagelidi ve benim o taneleri çiğnediğimi görerek: «Ne yapıyorsunuz, efendi, bunların zehirli olduğunu bilmiyor musunuz?» dedi. Ben hayretle: «Ne, zehirli mi?» diye haykırdım. «Elberte, dedi, herkes bilir. de ağzına götürmez.» Bovier çelebiye bakarak sordum: «Niçin haber vermediniz?» O, hürmetkâr bir eda ile mukabele etti: «Böyle bir cüretkârlığa cesaret edemiyordum efendim!» Yemişleri yemekten vaz geçmekle beraber bu Dauphiné 'lilere ait mahviyet karşısında gülmeğe koyuldum. Kanaatım vardı — hâlâ da vardır — ki tabiat mahsullerinden ağza tatlı gelenleri — lüzumundan fazla kullanılmadıkça — vücuda zararlı olamaz. Fakat bütün

gün kendimi dinlemekten geri kalmadığımı itiraf ederim; işi biraz endişeye düşmekle geçiştirdim. Güzel yemek yedim, rahat uyudum; sonra Grenoble'da herkesin söylediği gibi insanı, en hafif bir miktarı bile zehirliyen o korkunç *hyppophae* dan on beş yirmi tane yuttuğumun ertesi günü pek sıhhatli kalktım. Bu macera bana o kadar tuhaf geldi ki avukat Bovier'in garip çekingenliğini hatırladıkça hâlâ gülerim.

Bütün bu nebatçılık gezilerim, dikkatimi çeken şeylerin bulundukları yerden aldığım türlü intibâlar ve sebeboldukları düşünceler, bunlara karışan hâdiselerin hepsi bende, aynı yerlerde toplanılan otlar manzarası önünde tazelenen hisler bıraktı. Kalbime daima rikkat veren o güzel levhaları, ormanları, gölleri, korulukları, kayaları, dağları bir daha göremiyeceğim; lâkin kendimi orada tekrar tasavvur etmek için ot ve kök koleksiyonumu açmak kâfi. Bu, benim için bir nevi hâtırat defteridir.

Beni nebatlar ilmine bağlıyan, dolayılı fikirler zinciridir ki muhayyileme, onun en çok hoşlandığı düşünceleri toplayarak hatırlatır: çayırlar, sular, ormanlar, ve bütün bunların içinde bulunabilen yalnızlık, sükûnet ve hele huzuru hafızamda daima canlanmaktadırlar. Bu suretle insanların bana ettikleri zulmü, onlardan gördüğüm nefreti, garezi, hareketleri, kendilerine gösterdiğim sevgi ve samimî bağlara mükâfat olarak ettikleri fenalıkları unutturuyor, beni eskiden birlikte yaşadığım insanlar gibi iyi ve sade adamlara, sâkin evlere tekrar götürür oluyor; bundan duyduğum hazzı tazeliyerek bir fâninin uğrayabileceği en kötü talihin içinde bile hâlâ mesudediyor.

SEKİZİNCİ GEZİ

Ömrümün türlü vaziyetlerinde geçirdiğim ruh hâletlerini düşünürken, mukadderatımın muhtelif şekilleriyle üzerimdeki müspet veya menfi tesirleri arasındaki nispetsizliğe hayret ediyorum. Kısa ikbal devirlerim, içinde hâsıl ettikleri devamlı tesire dair hoş denilecek hemen hiçbir hâtıra bırakmadılar. Buna karşılık, hayatımın bütün sefaletlerinde kendimde daima şefkatli, rikkatli, tatlı hisler duydum ki bunlar hüzünlü kalbimê şifa vermekte, acılarını zevka çevirmekteydiler. Onların güzel hâtırası, aynı zamanda çektiğim ıstıraplarınkinden sıyrılmış olarak yaşamaktadır. Bana öyle geliyor ki gerçekten yaşadığım, hayatın zevkını en çok tattığım zamanlar hislerimin talihim ilcasiyle sanki kalbimin etrafında toplanıp, zatî kıymetleri olmadığı halde insanlarca takdir edilen ve bahtiyar zannettiğimiz kimselerin tek meşgalesi bulunan şeyler üzerinde dağılmadıkları zamanlardır.

Muhitimdeki işler intizam içinde gittiği ve benim de muhitten hoşnut olduğum vakit onu sevgi ile sarardım. Kendini dışarı vermekten haz duyan ruhum daha başka mevzuları da kaplardı. Bin türlü zevk beni kendimden uzaklara çeker, kalbim birçok güzel meyillere bağlanır ve ben de kendimi unuturdum. Nefsime yabancı şeylere teslim olur ve kalbimin heyecanları içinde beşer mukadderatının

bütün acılarını hissederdim. bu fırtınalı hayat ne içimde, ne dışımda rahat yüzü gösterirdi. Mesut görünmekle beraber hislerimden hiçbiri yoktu ki üzerinde biraz durunca hoşlanabileyim. Ne kendimden, ne başkasından hiçbir gün tamamen hoşnut olmadım. Dünyanın gürültüsü beni sersem ediyor, yanlızlık içimi sıkıyordu; boyuna yer değiştirmek ihtiyacını duymakta, hiçbir yerde rahat etmemekteydim. Halbuki herkes beni sever, arar, ağırlardı; ne düşmanım vardı, ne kem bakanım, ne kıskananım; herkes bana hizmet etmek istediği için ben de hepsine hizmet etmek fırsatını bulurdum; hiçbir malım ne de işim, beni kışkırtacak kimse ve hattâ herkesçe tanınmış hüner ve marifet sahibi olmadığı halde bütün bunların sağladığı imtiyazlardan faydalanıyor ve durumu ne olursa olsun hiçbir fâninin benden bahtiyar olamıyacağına inanıyordum. Mesut olmak için ne eksiğim vardı sanki? Bilemem. Fakat olmadığımı biliyorum. Bugün de insanların en talihsizi sayılmak için neyim eksik? İnsanların bunu temin etmek için yaptıklarından hiçbiri. İşte bu hazin vaziyette bile hüviyetimi ve talihimi en mesut insanlarınkiyle değişmem ve onların ikbalini tatmaktansa kendi sefaletim içinde kalmağı tercih ederim. Evet, kendime bırakıldım ve kendi özümle besleniyorum; fakat tükenmiyor ve bana yetiyor. Uzviyetimin yorduğu ruhu günden güne çökmekte ve bu ağır yükün altında ihtiyarlamış kadidinden eskisi gibi atılmak kudretini bulamıyor.

Talihsizlik işte bizi, mukadderatımız hakkında bu gibi düşüncelere sevkeder; zaten insanların birçoğunun idbara tahammül edememeleri bu yüzdendir.

Kendinde kusur ve kabahatten başka bir şey bulmıyan bana gelince, başıma gelen felâketleri zaafıma atfeder ve teselli bulurum, çünkü gönlümden arzu ile çıkmış bir kötülük yoktur.

Bununla beraber, vaziyetime bakınca onun korkunç olduğunu görmemek budalalık olur. Halbuki insanların en hassası olan ben, ona heyecansız bakmaktayım. Ve hiçbir kimsenin dehşet duymaksızın manzarasını seyredemiyeceği bir vaziyette kendimi gördüğüm vakit, nefsimi zorlamaksızın ilgisizlik duyuyorum.

Bu noktaya nasıl vardım? Uzun zamandan beri, farkında olmadan etrafımı sarmış bulunan suikasti sezer sezmez böyle sâkin değildim. Onu keşfedince hayret içinde kaldım; alçaklık ve hiyanet beni gafil avladı. Bu çeşit acılara hazırlanmış hangi temiz ruh vardır? Onları beklemek için hakketmiş olmalı. Kurulan tuzakların hepsine düştüm. İsyana, hiddete, hezeyana kaptırarak pusulayı şaşırdım. Aklım işlemez oldu; beni attıkları karanlıklar içinde ne yolumu gösterecek bir aydınlık buldum, ne de ayakta tutacak, yuvarlandığım ümitsizliğe mukavemet edecek bir destek.

Böyle müthiş bir hal içinde nasıl rahat ve bahtiyar yaşanabilirdi? Lâkin henüz devam ediyor ve rahat, bahtiyar yaşamaktayım, tatlı tatlı çiçeklerle, çocuk eğlenceleriyle uğraşıp bana zulmedenleri bile düşünmezken onların kendilerine ettikleri inanılmaz eziyetlere gülmekteyim.

Bu değişiklik nasıl oldu? Tabiî hissedilmez bir şekilde. İlk intiba müthişti. Kendimi muhabbet ve

takdire lâyık, sevildiğimi ve sayıldığımı zanneden ben birden bire, yeryüzünde eşi görülmemiş bir canavar kıyafetine sokulduğumu gördüm. Bütün bir nesil, olduğu gibi ve şüphe veya utanç duymaksızın ve işi anlamak ihtiyacına kapılmaksızın bu garip kanaate hemen iştirak ediyor, ben de o anlaşılmaz inkılâbın hikmetine bir türlü varamıyorum. Düşmanlarımı benimle konuşmağa mecbur etmek istedim fakat kaçındılar. Boş yere uzun müddet üzüldükten sonra biraz mola vermek lâzım geldi. Lâkin hâlâ ümidi kesmemiştim. Ve kendi kendime diyordum ki: «Gafletin bu derecesi, bir insanı tanımadan hüküm vermenin bu kadar budalacası bütün beşeriyete mal edilemez. Şu hezeyanlara iştirak etmiyen akıl sahibi kimseler, alçaklıktan ve hainlerden nefret eden ruhlar vardır. Arayalım; belki sonunda bir insana rastgelirim. Bulursam, duşmanlarım mahvolmuştur». Beyhude aradım ve bulamadım. Aleyhimdeki ittifak âleme yayılmıştır, çaresizdir. Ve, sırrını bir türlü öğrenmeden bu mânevi sürgün içinde öleceğime eminim.

Bu hazin devrimdedir ki uzun endişelerden sonra, nasibim olması lâzım gelen ümitsizlik yerine ruh sükûnuna, huzura hattâ saadete kavuştum: çünkü ömrümün her günü bir öncekini bana zevkle hatırlatmakta ve ertesi gün için de başka bir şey dilememekteyim.

Bu fark nereden ileri geliyor? Tek bir şeyden: zarurete mırıldanmaksızın boyun eğmeği öğrenmekten. Binbir yere bağlanmağa çalışırken hepsi elimden kaçıp da kendi kendime kalınca muvazenemi

tekrar buldum. Her taraftan sıkıştırıldıkça o muvazeneyi muhafaza ediyorsam artık hiçbir şeye bağlanmadığımdan, yalnız kendime dayandığımdandır.

Umumi efkâra karşı bu kadar hararetle isyan ettiğim zaman, farkına varmaksızın bir boyunduruk taşımaktaydım. Takdir ettiğimiz kimselerin takdirini isteriz ; insanlar, ve hiç değilse bazıları hakkında müspet hükümler verebildiğim müddetçe onların benim hakkımdaki hükümlerine kayıtsız kalamazdım: halkın hükümlerinde ekseriya isabet bulunduğunu görüyorsam da bu yoldaki adaletin tesadüften başka bir şey olmadığını, fikirlerinin dayandığı kaidelerin yalnız ihtiraslarından ve o ihtirasların eseri olan «ön hükümler» den çıktıklarını görmüyordum; nitekim doğru muhakeme ettikleri vakit bile bu, kötü bir esasa dayanır: meselâ bir işte başarı gösteren bir adamı takdir eder gibi görünmekle adalet zaruretine değil, tarafsız görünmek ihtiyacına tâbi olur ve aynı adama başka noktalarda iftira etmekten çekinmeyiz.

Fakat bu kadar uzun ve beyhude araştırmadan sonra hepsinin bir şeytan kafasından çıkmış en insafsız ve en mânasız bir şekle istisnasız bağlandıklarını, bana ait işlerde aklın bütün kafalardan ve adaletin bütün gönüllerden çıkartıldığını, bütün bir neslin kimseye fenalık etmemiş ve dilememiş bir bedbahta çullanan kılavuzlarının gözlerini döndüren gazebe uyduğunu, boş yere bir «insan» arayıp da bulamadığıma hükmetmek lâzımgeldiğini görünce kendimin yer yüzünde yalnız olduğumu ve çağdaşlarımın bana nispetle ancak tabiî sevkle-

riyle işliyen ve fiillerini hareket kanunlariyile hesap edebileceğim makine halinde mahlûklar idüğini anladım. Onların ruhunda farz edebileceğim maksatların veya ihtirâsların hiçbiri, bana karşı aldıkları vaziyeti benim anlayacağım tarzda izaha yarayamazdı. Bu suretledir ki içerlerinde taşıyabilecekleri kanaatlerin benim gözümde mânası kalmamış ve onlar da bana karşı her türlü ahlâk endişesinden sıyrılmış ve türlü şekillerde harekete getirilen kütlelerden başka bir şey görmemiştir.

Başımıza gelen her hangi bir belâda, tesirinden çok niyete bakarız. Damdan düşen bir kiremit bizi daha çok ağır yaralar fakat kötü bir elin attığı taş kadar kederlendirmez; taş hedefe değmiye bilir, fakat niyet yapacağını yapar. İdbarda en az hissedilen maddi acıdır; bedbahtlar, dertlerinin mesuliyetini yükleyecek kimse bulamadılar mı, kendilerine mahsus eziyet etmek istediğini tevehhüm ettikleri, kafası işler ve gözü görür bir şahıs halinde tasavvur eyledikleri kadere yüklerler. Kaybetmekten yeislenen bir kumarbaz, kime kızdığını bilmeksizin hiddete kapılır; talihi kendine düşman sanır ve gazebini besleyen bu kanaatle kendi kendine yarattığı düşmana ateş köpürür. Maruz kaldığı felâketlerde ancak kör bir zaruretin darbesini sezen hakîm, bu gibi hezeyanlara düşmez; ıstırabı içinde bağırır fakat hiddet etmez; uğradığı derdin yalnız maddi tesirini duyar; yediği darbeler vücudunu ne kadar yaralasa hiçbiri kalbine kadar uzanamaz.

Böyle bir neticeye ulaşmak az şey değildir, fakat yine yetmez. Durmak, illeti kesmiş olup da

kökünü bırakmak demektir. Zira bu kök bize yabancı bulunan kimselerde değil, bizim kendimizdedir; işte onu orada yok etmeli. Kendime gelmeğe başlayınca işte bunları pekâlâ hissettim. Başıma gelenleri izaha çalışırken aklım bana birçok mânasız ve saçma deliller gösteriyordu; o yüzden anladım ki bütün bu sebeplerin ve aletlerin sırrına varamıyacağıma göre nazarımda hükümsüz kalmaları lâzım gelirdi; mukadderatımın bütün safhalarına, ne maksada ne de mânevi sebeplere tâbi olmayan halis bir «kader»in cilveleri diye bakmak; beyhude olduğu için isyan etmeksizin, muhakeme yürütmeksizin boyun eğmek; yeryüzünde artık bana düşenin kendimi her türlü tesire bırakılmış bir adam olarak görmek zaruretleri karşısında talihime tahammül edecek kadar malik olduğum kuvveti ona boş yere mukavemet etmeğe harcamamak iktiza eylediğine inandım. İşte, kendi kendime söylediklerim bunlardı; aklım da gönlüm de onlara yatıyor ve fakat gönlümün hâlâ mırıldandığını hissediyorum. Bu mırıldanma nereden geliyordu? Aradım; buldum: insanlara karşı isyan ettikten sonra akla karşı da isyan eden izzeti nefsimden gelmedeydi.

Bunu keşfetmek sanıldığı kadar kolay değildi; çünkü iftiraya uğramış bir masum, küçücük benliğinin kibrine sâf bir adalet aşkı süsü verir. Lâkin kaynağın aslı bir defa bulundu mu onu kurutmak, hiç değilse çevirmek kolaydır. Nefsine karşı takdir duygusu, vekarlı ruhlarda başlıca âmildir. Hayalleri pek bol olan izzeti nefis kıyafet değiştirerek o takdirin yerine geçer. Fakat hile meydana çıkıp da

izzeti nefis saklanamadı mı, artık ondan korkulmaz; bastırılması zordur ama sonunda yola gelir.

Ben, izzeti nefse hiçbir zaman fazla ehemmiyet vermedim. Ancak o, cemiyet içinde yaşadığım ve hele muharrirlik ettiğim devirde hayli şişmişti; bendeki belki başkalarındakinden daha hafif lâkin yine çok büyüktü. Aldığım müthiş dersler onu çarçabuk ana hudutları içine kapattılar; o, ilk önce, haksızlığa isyan etti ve sonra hor baktı; kendisini birçok şeyler istemeğe sevkeden dış münasebetlerden ve mukayeselerden, tercihlerden vazgeçerek, benim yalnız şahsıma karşı iyi olmaklığıma yetindi. Ve o zaman, nefis sevdası şekline tekrar girerek, tabiat nizamına avdet edip beni de başkalarının fikrine ehemmiyet vermek kaygısından kurtardı.

O günden itibaren, ruhum dinlendi, bahtiyarlığa kavuşur gibi oldum. Zira her hangi bir vaziyette bizi daima bedbaht eden o kaygıdır. Onu bir tarafa çekerek aklımızı dinlediğimiz anlarda, kaçınması elimizde olmayan dertlerin tesellisini buluruz. Onlarla meşgul olmamakla en acı tesirlerinden kaçınmak imkânına göre aklımız bu dertleri içimize hemen işlemedikleri nispette imha eder. Onları düşünmiyenler için hiçtirler. Çektiği ıstırapların yalnız kendilerini mülâhaza edip kast aramıyanlar tuttuğu yeri başkalarının keyfine borçlu olmadığını bilenler için hakaretler, intikamlar, tecavüzler, haksızlıklar ve hattâ hakkının başkaları lehine feda edilmeleri hiçtir. İnsanlar beni nasıl görmek isterse istesin, ben ne isem oyum. Onların kuvvet ve kudretine, gizli tertiplerine rağmen ne etseler olduğum

gibi olmakta devam edeceğim. Gerçektir ki onların hakkımda besledikleri fikirler hakiki vaziyetim üzerinde tesirlidir: aramıza çektikleri sed ihtiyarlığıma ve ihtiyaçlarıma yarayacak her türlü kaynaktan mahrum etti; parayı bile faidesiz kılıyor, çünkü muhtaç olduğum işlere yaramamakta; onlarla benim aramda; ne münasebet, ne muvasala, ne yardımlaşma kaldı. İnsanların ortasında yalnızım; çareyi ancak kendimde bulabileceğim; halbuki bu yaşımda, bu vaziyetimde bulacağım çareler pek zayıf. Dert büyük, büyük ama hiddet etmeksizin tahammül yolunu bulduğumdan beri bana işleyemez oldu. Hakiki ihtiyacın belirdiği noktalar azdır; o noktaları çok gösteren ihtiyat ve muhayyiledir; ve bu yüzdendir ki endişeye düşer, kendimizi bedbaht ederiz. Bana gelince, yarın ıstırap çekeceğimi bilsem de bugün çekmediğime göre gamlanmam. Geleceğini bildiğim dertten değil, hissettiğim dertten müteessir olurum ki bu da onu hayli hafifletir. Yapayalnız, hasta, yatağımda sefaletten, soğuktan ve açlıktan ölebilirim, kimse de benim için üzülmez. Ama ne ehemmiyeti var ki kendim bile üzülmüyorum, talihime karşı başkaları kadar lâkaydim? Hayata ve ölüme, hastalığa ve sıhhate, servet ve fakirliğe, şan ve iftiraya aynı ilgisizlikle bakmış olmak, hele benim yaşımda, az iş midir? Bütün ihtiyarlar her şeye endişelenir, ben hiç bir şeyi umurlamam. Ne olacaksa olsun, beni tasalandırmaz. Bu tasasızlığın hikmeti kendi usumun değil, düşmanlarımın eseridir ve bunların bana ettikleri kötülüğü sanki telâfi eder. Beni idbara karşı hissiz kılmakla bana öyle iyilik

ettiler ki bu, beni onun tesirlerine karşı korumakla edebilecekleri iyilikten çok daha büyüktür. İdbarı hissetmemek beni ondan korkmaktan kurtarmazdı; halbuki kendime râm etmekle ondan korkmaz oldum.

Ömrümün sıkıntılı günlerinde bu ruh haleti beni, en ferah anlarımı yaşıyormuşum gibi mizacımın kayıtsızlığına avdet ettiriyor: eşyanın, bana, acı endişelerimi hatırlattıkları kısa dakikalar dışında, beni kendilerine çeken sevgilerime meylederek gönlüm, doğuştan bağlandığı hislerle yine beslenmekte olup bunlardan, o hisleri yaratan ve iştirak eden muhayyel mahlûklarla birlikte — gerçekten yaşıyorlarmış gibi — zevk alıyorum: fakat onları yaratmış bulunan benim için canlı kimselerdir; ne terk etmelerinden korkarım, ne ihanetlerinden. Felâketlerim kadar devam edecek ve dertlerim unutmağa kâfi gelecektirler.

Her şey beni, içinde yaşamak için doğduğum mesut ve tatlı hayata sanki geri getirmekte. Ömrümün dörtte üçünü dimağımı ve hassasiyetimi doyuran meraklı ve hattâ hoş mevzularla, yahut gönlüme göre yarattığım ve onu besliyen hayalimin çocukları ile, yahut da kendisinden hoşnut ve hakkı olduğunu bildiğim saadetle dolu kendimle baş başa geçirmekteyim. Bütün bunda âmil, nefsime bağlılığımdır, yoksa «izzetinefis» değil. Fakat yalancı nüvazişlerine, tumturaklı ve zavallı iltifatlarına, tatlılığa bürünmüş habsîliklerine oyuncak olduğum insanlar arasında hâlâ geçirdiğim hazin anlar büsbütün başkadır; ne yapsam, nasıl hareket etsem izzeti nefis o zaman hükmünü icra eder. O kaba ka-

lıbın altından kalblerinde gördüğüm garaz ve husumet benim yüreğimi parçalar; ahmakça gafil avlanmış olmak fikri de mânasızlığını pek iyi hissettiğim halde bir türlü yenemediğim izzeti nefsin mahsulü bulunan öfkeyi de o acıya katar. Bu hakaretli ve alaylı bakışlara alışmak için yaptığım gayretler inanılmıyacak kadar çoktur; o çetin mücadeleye idman maksadiyle en kalabalık gezinti yerlerinden yüzlerce defa geçtim; muvaffak olmadıktan başka hiçbir şeyi de halletmedim; ağır ve boş gayretlerim sonunda da eskisinden daha kolay şaşıran, utanan ve isyan eden bir adam kaldım.

Ne etsem hislerime tâbi olduğum için tesirlerinden hiçbir vakit kaçınmadım; onlar tesir gördükçe yüreğimin aynı tesiri duymamasına imkân yok. Fakat bu geçici haletler, sebebiyet veren ihtisaslar kadar sürüyor. Garazlı bir adamın huzuru beni şiddetle rahatsız eder; fakat o rahatsızlık adamın gitmesiyle beraber geçer. Onu görmediğim andan itibaren düşünmem de. Benimle meşgul olacağını iyice bilsem de onunla meşgul olamam. O anda hissetmediğim ıstırap bana dokunmaz; gözümün görmediği düşman benim için yoktur. Bu haletin talihime hâkim olanlara bağışladığı üstünlüğü biliyorum. Üstünlüklerinden arzuları kadar faydalansınlar: Darbelerine karşı korunmak için onları düşünmek zoruna düşmektense bana mukavemet görmeksizin eza vermelerini tercih ederim.

Ömrümün tek ıstırabı, hislerimin kalbime bu türlü tesiridir. Kimseye raslamadığım yerlerde mukadderatımı düşünüyor, onu duymuyor, çekemez

oluyorum. Engelsiz ve değişiksiz bir surette mesudum, memnunum. Fakat hislerime dokunan her hangi bir darbeden habersiz kaldığım nadirdir; onu hiç aklıma getirmediğim dakikalarda bile her hangi bir hareket, gözüme ilişen nuhusetli bir bakış, rasgeldiğim bedbaht bir adam beni altüst etmeğe yeter: böyle bir halde yapabileceğim tek şey hemen unutmak ve kaçmaktır. Gönlümün üzüntüsü, sebebiyle birlikte kaybolur; yalnız kalır kalmaz sükûnet bulurum. Beni kaygılandıran, yolumda başka yeni bir ıstırap mevzuu ile karşılaşmaktır. Tek derdim budur ama rahatımı kaçırmağa yeter. Paris'in göbeğinde oturuyorum. Evimden çıktığım zaman kır manzarasiyle yalnızlık ararım. Fakat bunlara kavuşmak için o kadar uzaklara gitmeli ki şöyle rahat nefes almadan önce yolda gönlümü hırpalıyacak bin türlü şeye raslarım ve aradığım köşeye varıncayadek günün yarısı endişe içinde geçer. Gideceğim yere ulaşabilirsem ne mutlu! Kötü insanlar kafilesinden sıyrıldığım anlar pek tatlıdır, ve kendimi ağaçların, çimenlerin ortasında görünce cennette sanır, insanların en bahtiyarı imişim gibi zevk duyarım.

Pekâlâ hatırlarım ki kısa ikbal devirlerimde, bugün o kadar hoş görünen yalnızca gezintiler bana sıkıntılı gelirdi. Köyde birinin evinde bulunduğum vakit hareket etmek ve temiz hava almak ihtiyaciyle ekseriya yalnız çıkar ve bir hırsız gibi kaçarak bahçede yahut kırda dolaşırdım. Fakat bugünkü sükûneti hissedecek yerde beni salonlarda meşgul eden boş fikirlerin hummasını beraberimde

taşır, orada bıraktığım kimseleri düşünürdüm. İzzetinefis dâvasının ateşi ile dünyanın dağdağası korulukların serinliğini duyurmaz, yalnızlığın sükûnunu bozardı. Ormanların derinliklerine kaçsam dahi, beni takibeden ve bütün tabiatı gözlerime örten sıkıcı bir kalabalık vardı. Cemiyetin sevdalarından ve cemiyetin zavallı kalabalığından sıyrıldıktan sonradır ki tabiatı bütün güzellikleriyle tekrar buldum.

İrademin hâkim olmadığı o meyilleri zaptetmek imkânsızlığını görünce bu yoldaki gayretlerimi kestim. Her darbede kendimi hiddet ve isyana terk eder, gücüm yetmiyen tabiatı bırakırım önce bir feveran etsin, yalnız neticelerini tesirsiz kılmağa çalışırım. Ateşli gözler, kızarmış çehre, âzanın titremesi, boğucu çarpıntıların hepsi vücudumuza ait işler olup muhakeme idare edemez. Fakat tabiata istediği gibi coşmak müsaadesini verdikten sonra insan nefsini yenerek kendine gelebilir: işte, ilk önce muvaffakıyetsizlikle, sonraları da muvaffakıyetle yaptığım budur. Kuvvetimi boş bir mukavemette tüketmekten vazgeçerek galip gelmek fırsatını aklıma havale ediyorum; çünkü akıl, sözünü işittirebildiği vakit konuşur. Ne? Akıl mı dedim? Ona zaferin şerefini vermek hatadır, çünkü zaferde hiçbir hissesi yok. Her şey, zorlu rüzgârların sarstığı ve rüzgâr kesilince durulan kararsız bir mizaçtan doğuyor. Beni kışkırtan o mizacın ateşli cephesi, sakinleştiren de gevşek tarafıdır. Karşılaştığım ilcaların hepsine mağlûp olurum; her hangi bir çarpışma bende kısa fakat pek can-

lı bir hareket peyda eder. Çarpışma bitti mi hareket de durur: vasıtalı duygular bende yaşıyamaz. Talihin cilveleriyle insanların tertipleri böyle yaratılmış bir adama pek tesir edemez: ihtirasların beni devamlı surette müteessir etmek için her an yenilenmeleri lâzım.. Çünkü en kısa bir ara verme beni kendime getirir. İnsanlar hassasiyetime hâkim oldukları müddetçe onların istediği gibi bir adamım: fakat bir and için aralık buldum mu tabiatın dilediği olurum: ne derlerse desiler değişmiyen halim budur. Onu daha önce anlattım. İnsanların ettiği fenalıklar bana biçbir suretle dokunmaz: beni yalnız korkutan, edebilecekleri kötülüktür. Lâkin bana devamlı bir acı veremiyeceklerine artık inandığım için tertiplerine gülmekte, onlara rağmen nefsimden kâm almaktayım.

DOKUZUNCU GEZİ

Saadet devamlı bir halettir ki yeryüzünde insanlar için kurulmuşa benzemez: bu dünyada her şey, kararsızlığa alemdir. Etrafımızda her şey değişir. Kendimiz de değişiriz ve kimse bugün sevdiğini yarın da seveceğine emin olamaz. Böylece şu dünyaya ait saadet tasavvurlarımız hep ham hayallerdir. Gönül rahatına kavuştuğumuz vakit zevkine varalım: kendi kusurumuzla kaçırmıyalım: ama onu bağlamak tasavvuruna düşmiyelim, zira böyle bir tasavvur çılgınlıktır. Bahtiyar adam az gördüm, belki de hiç görmedim: fakat gönlü hoşnut kimselere sık sık raslarım: bu ise dikkatimi çeken mevzular arasında kendimi de en çok hoşnudedenidir. O da ihtisaslarımın hislerim üzerindeki tahakkümü neticesidir sanıyorum. Saadetin dış alâmetleri yoktur: onu keşfetmek için mesut adamın yüreğindekini görebilmeli. Fakat hoşnutluk gözden, tavırdan, edadan, sesten anlaşılır ve anlıyana da sirayet eder gibidir. Bütün bir memleket halkının bir bayram günü sevinmesini, hayatın bulutları arasından sürat ve fakat canlılıkla geçen hazzın her tarafa yayılan şuaları altında bütün kalblerin açılmasını görmek kadar tatlı zevk var mıdır?

Üç gün oluyor ki, B. P. âdeti dışında bir cemilekârlıkla gelerek bana B. d'Alembert'in «Madam Geoffrin'in Medhiyesi» ni gösterdi. Okumağa koyulmadan önce eserin gülünç yenilikleriyle, taşıdığını söylediği zevzekçe kelime oyunlariyle uzun uzun alay etti; okumağa başlarken de hâlâ gülüyordu. O kadar ciddiyetle dinledim ki sükûnet buldu: gülmediğimi görünce gülmesini kesti. Bu eserin en uzun ve en çok rağbet gören parçası Bayan Geoffrin'in çocukları seyretmekten, onları konuşturmaktan aldığı zevka dokunuyordu. Muharrir, bu meylin iyi bir mizaca delâlet ettiğini haklı olarak gösteriyor ve fakat onunla kalmıyarak aynı zevkı duymıyanları kötü huylar ve fenalıkla itham etmekte, daha ileri giderek cinayet erbabının düşünceleri araştırılsa, hiçbirinin çocukları sevmediği öğrenileceğini yazmaktaydı. Böyle bir iddia, ileri sürüldüğü vesile bakımından garip bir tesir bırakıyordu. Doğru olsa bile sırası mı idi? Hürmet değer bir kadını methederken işkence ve cinayet manzaralarını anmanın yeri var mıydı? Bu çirkin gösterişin sebeplerini kolayca anladım ve B. P. eserin okunmasını bitirdiği vakit güzel taraflarını belirttikten sonra muharririn onu yazarken yüreğinde dostluktan çok garaz duyduğunu da ilâve ettim.

Ertesi günü, hava soğuk fakat güzel olduğundan Harbiye Mektebine kadar uzandım: orada yeni açılmış yosun bulacağımı umuyordum. Yolda bir gün önceki ziyareti ve d'Alembert'in yazısını hatırladım ve yazıya istitrat kabîlinden ilâve edilen parçanın maksatsız konulmadığını, her şeyi gizle-

dikleri bana o risaleyi getirmenin maksadı anlatmağa yettiğini düşündüm. Çocuklarımı kimsesiz çocuklar yurduna verdim: beni hain bir baba şeklinde göstermek için kâfiydi bu; ve tabiî, böyle bir hâdiseden benim çocuklardan nefret ettiğim neticesi çıkarılmıştı. Şu neticelerin zincirlemesi seyrini takibederken insan aklının beyazı siyaha çevirmek hususundaki maharetine hayran oldum. Zira sanırım ki bir sürü kopilin birlikte oynaşmasını seyretmekten hiç kimse benim kadar hazzetmiş değildir. Sokakta olsun, gezerken olsun çocukların eğlencelerine başkalarında görmediğim bir ilgi ile durur bakarım. B. P. nin ziyaretinden bir saat önce ev sahibim du Soussoi'nın en küçük iki çocuğu bana gelmişlerdi. En yaşlısı yedisinde idi. Bana o kadar muhabbet göstermişler, ben de onları öyle bir şefkatle kucaklamıştım ki aramızdaki yaş farkına rağmen bu çocuklar benden gerçekten hoşlanır görünmüştüler. Ben ise, ihtiyar suratımdan irkilmemelerine sevinmiştim. Hele küçüğü bana o kadar ısınmıştı ki hepsinden çok onu sever oldum ve gittikleri zaman kendi çocuğum imiş gibi teessür duydum.

Kendi çocuklarımı kimsesiz yavrular yurduna koymuş olmamın biraz büyülterek çocukları sevmiyen hain bir baba hareketi şeklinde gösterilmesini anlıyorum. Lâkin beni böyle bir karara götüren başlıca sebep, o çocukların başka yollarla dahi korunamıyacağı, çok daha müthiş bir talihe uğrıyacakları korkusuydu. Vaziyetim onları yetiştirmeğe elvermiyordu; istikballerine karşı ilgisiz olsay-

dım o vaziyet içinde çocuklarımı annelerine yahut annenin ailesine bırakırdım ki birincisi onları terbiye edemez, ikincisi ise birer canavar şekline getirirdi. Hattâ bunu düşündükçe titriyorum. Onlara bana karşı aldıracakları vaziyet yanında Muhammedinin Seyyidi koyduğu hal hiç kalır. Zaten bu meselede daha sonraları bana kurdukları tuzaklar öyle bir tasavvurun mevcudiyetini lüzumu kadar teyidetti. Doğrusu o vakitler böyle müthiş tertipleri tahminden çok uzaktım; lâkin çocuklarım için en az tehlikeli terbiyenin kimsesiz çocuklar yurdunda verileceğini biliyordum ve oraya koydum. Yeniden başlamak lâzım gelse, bu sefer hiç tereddüd etmeksizin yine öyle yaparım. İtiyat da tabiata yardım etseydi benden daha şefkatli bir baba olmıyacağını dahi biliyorum.

İnsan kalbini tanımak hususunda az çok ilerlediysem, çocukları görmek ve müşahede etmekten aldığım zevk sayesindedir. Aynı zevk, bilgimi gençliğimde genişletmeğe engel oldu; çünkü çocuklarla oynamaktan o kadar hoşlanırdım ki tetkik etmek aklıma gelmezdi. Fakat ihtiyarlayıp da buruşuk yüzümden irkildiklerini görünce rahatsız etmekten çekindim. Keyiflerini bozmaktansa kendimi bir zevkten mahrum eylemeği daha uygun gördüm ve, artık, oyunlarını seyirle yetinerek feragatimin tesellisini tabiatın, âlimlerimizden hiçbirinin anlamadığı insiyaki ve hakiki hareketlerini müşahedelerden aydınlanmakta buldum. Bu araştırmalara verdiğim ehemmiyetin onları zevkle yaptığımı gösterdiğini yazılarımda kaydetmişimdir. «Héloïse» le

«Emile» in çocukları sevmiyen bir adamın eseri olacağına da yeryüzünde kimse inanmaz.

İntikal süratinden, hattâ ifade kabiliyetinden daima mahrum bulunmuşumdur; hele felâketlerimden beri ne kafam, ne dilim büsbütün işlemez oldu. Fikirler ve kelimeler benden kaçar gibidir; halbuki çocuklarla konuşmak kadar anlayış ve söyleyiş isabeti istiyen şey yoktur. Bu hususdaki beceriksizliğimi artıran keyfiyet de dinliyenlerin dikkati, bilhassa çocuklar için yazdığından dolayı hafifçe konuşur sanılan bir adamın söylediklerine verdikleri mâna ve kıymettir. Bunun doğurduğu rahatsızlıkla kendimde duyduğum ehliyetsizlik beni öyle şaşırtır ki ağzından söz alınacak bir çocuğun önünde bulunmaktansa Asyalı bir hükümdar huzurunda olmayı tercih ederim.

Bugün beni onlardan uzaklaştıran bir mahzur daha var. Felâketlerimden beri yine aynı zevkle görmekteysem de eski lâübalilik kalmadı. Çocuklar ihtiyarlıktan hoşlanmazlar; kuvvetten düşen tabiatın manzarası gözlerine pek çirkin gelir. Hissettikleri tiksinme içime işliyor; onları sıkmak veya iğrendirmektense okşamaktan vazgeçmeği tercih ediyorum. Ancak gerçekten seven ruhların tâbi olduğu bu saik erkek ve kadın doktorlarımız için hükümsüzdür. Mm. Geoffrin, çocukların kendisinden hoşlanmamalarına hiç aldırmazdı; elverirdi ki kendisi onlardan hoşlansın! Lâkin böyle bir zevk duyma bana göre değil; ortaksız zevkın kıymeti yoktur; küçük bir çocuk kalbinin benimkiyle beraber açıldığını görecek vaziyette ve yaşta değilim artık.

Yine olabilsem pek sevineceğim: nitekim geçen sabah du Soussoi ailesinin çocuklarını okşarken duyduğum zevkten anladım. Çünkü beraberlerinde bulunan hizmetçi kadın kendimi idare etmek ihtiyacından kurtardıktan başka çocuklar bana güler yüzle yaklaştılar ve benden hiç sıkılmadılar.

Ah, yürekten gelen sâf bir hareketle birkaç dakika -küçücük bir çocuk tarafından olsa bile- yine okşanabilsem, bir kimsenin gözünde benimle olmak sevinç ve hoşnutluğunu yine görebilsem, bu kısa fakat tatlı kalb ferahlığı bana ne acıları, ne kederleri unutturur! İnsanların artık benden esirgedikleri hayırhah bakışları hayvanlarda aramağa mecbur olmazdım. Dayanabildiğim misaller pek az ama hâtırası çok aziz: işte bir tanesi ki başka bir vaziyette bulunsam hemen hemen unuturdum—bir hâtıra ki bende bıraktığı intıba bütün sefaletimi gösterir.

Bundan iki sene evvel, yeni Fransa taraflarına gezmeğe giderek daha ilerlere uzanmıştım; sonra, sola sapmak ve Montmartre etrafında dolaşmak istiyerek Clignancourt köyünden geçtim. Hiçbir yere bakmaksızın dalgın dalgın giderken birdenbire birinin dizlerime sarıldığını hissettim: var kuvvetiyle sarılan beş altı yaşında bir çocuktu; bana öyle sevimli ve samimî bir hal ile bakıyordu ki heyecana geldim. Kendi kendime: «İşte benimkiler de böyle yapacaktı.» diyordum. Çocuğu kucakladım, doya doya öptüm ve yoluma devam ettim. Yürürken bir eksiklik hissediyordum; yepyeni bir ihtiyaç, beni geri dönmeğe kışkırtıyordu; çocuktan hoyratça ayrıldı-

ğıma üzülüyor, onun sebebi belli olmıyan hareketinde küçümsenmemesi lâzım gelen bir nevi saniha bulunduğunu sanıyordum. Nihayet dayanamıyarak geri döndüm; çocuğa yaklaştım, tekrar öptüm; Nanterre ekmeği satan adam bu sırada oradan geçiyordu; alsın diye para verdim. Sonra konuşturmağa başladım. Babası var mı diye sordum. Fıçıcı imiş; oracıkta bulunurmuş; gösterdi; çocuktan ayrılıp ona doğru gitmeğe hazırlanırken, peşime takılan hafiyelerden birine benzettiğim kötü suratlı bir adamın benden evvel davrandığını gördüm. Fıçıcı, kulağına bir şeyler söyliyen o adamı hem dinliyor, hem de bana hiç dostane olmıyan gözlerle bakıyordu. Bu manzara karşısında hemen irkildim ve çocukla babadan, onlara yaklaştığımdan daha çabuk, ve keyfim kaçmış bir halde ayrıldım. Lâkin o hevesim daha kaç kere canlandı. Çocuğu görmek ümidiyle Clignancourt'dan birkaç defa geçtim; ama ne kendisini gördüm, ne babasını; nihayet bu tesadüften, arasıra hâlâ kalbime işliyen bütün heyecanlar gibi garip bir rehavet ve hüzünle karışık canlı hâtıralar kaldı.

Lâkin her şeyin telâfisi var; zevklerim az ve kısadır ama daha bol olsalar bu kadar hoşlanmam; onları hâtıralarla beslerim. Az, fakat halis, yani yabancı unsurlarla karışmasalar ikbal devrimden çok daha bahtiyar olurdum belki. Sefaletin son derecesindeki insan az bir şeyle kendini zengin görür: bir sikke bulan dilenci, altın kesesi bulan zenginden çok daha sevinir. Düşmanların gözünden kaçırabildiğim bu türlü küçük zevklerin tesirini ru-

hunda görenler gülerler. En güzelini dört veya beş sene evvel tattım; onu, içime sindirmiş olmaktan duyduğum hoşnutlukla beraber hatırlarım.

Bir pazar günü karım ve ben Maillot kapısında akşam yemeğine gitmiştik. Yemekten sonra Boulogne ormanından geçerek Muette'e vardık. Orada, güneşin batmasını bekliyerek gölgeye oturduk; maksadımız rahat rahat Passy'den geçerek eve dönmekti. Başlarında rahibeye benzer bir kadın bulunan yirmi kadar küçük kız yakınımıza gelerek kimi oturdu, kimi oynaştı. Bunlar oynaşırken niyet dolabı ile davulu sırtında bir helvacı geçti. Kızların helvalara göz diktiklerini gördüm; aralarından galiba paralı iki üçü niyet çekmeğe müsaade istediler. Rahibe tereddüt ve itiraz ededursun ben helvacıyı çağırarak «şu kızların hepsi niyet çeksinler! parası benden.» dedim. Bu söz öyle bir sevinç uyandırdı ki varımı yoğumu ona bağışlasam değerdi.

İntizamsızca toplandıklarını görünce, hocalarının izni ile hepsini bir tarafa sıraladım ve niyet çekenleri birer birer öteki tarafa geçirdim. Boş numara olmadığından ve bir şey kazanmıyanlara bile hiç değilse bir helva düşeceğinden aralarında hoşnutsuz bulunmıyacaktı; eğlenceyi daha neşeli kılmak için de helvacıya, marifetini aksi istikamette göstermesini, yani mümkün olduğu kadar çok hediye düşürmesini gizlice tembih ettim ve farkını ödiyeceğimi söyledim. Bu sayede yüz kadar helva çıktı; halbuki kızların her biri bir kere çekmişti; zira bu noktada hiç müsamaha göstermedim; iltimasa yol açmak, hoşnutsuzluk doğuracak müsaadekârlığa mey-

dan vermek istemiyordum. Karım hissesine çok düşenlere arkadaşlariyle paylaşmağı telkin etti ve böylece herkesin hissesi müsavi, sevinç de umumi oldu.

Azametle reddetmesinden korka korka, rahibeye de niyet çekmesi ricasında bulundum; nezaketle kabul etti, niyetini çekti ve hissesine düşeni yapmacıklara sapmaksızın aldı. Bundan dolayı kadına karşı âdeta minnettarlık duydum; yalancı nezaketten çok daha büyük bir nezaket göstermişti ki hoşuma gitti. Bütün bu muamele esnasında kavgalar çıktı, ben de hakem tâyin edildim. Karşımda dâvalarını müdafaa eden bu küçük kızlar bana, içlerinde bir tek güzeli bulunmadığı halde sevimlilikleri sayesinde çirkinliklerini unutturduklarını görmek fırsatını verdiler.

Nihayet birbirimizden pek hoşnut ayrıldık. O gün, hâtırasını en çok memnuniyetle yâd ettiğim günlerden biri oldu. Eğlence zaten pek pahalıya gelmemişti: olsa olsa otuz meteliğe mal oldu; bu para ile yüz akçelik sevinç satın aldım. Gerçekten, eğlence para ile değildir; hattâ bakır meteliği altın sikkeye tercih eder. O çocuklara tekrar raslamak ümidiyle aynı yere aynı saatte birkaç kere daha geldim; fakat bir daha nasip olmadı.

Bu aşağı yukarı benzer bir başka eğlenceyi hatırlatır; fakat daha eski. Zenginler ve edebiyat adamları arasına düştüğüm ve zavallı eğlencelerine iştirak zorunda kaldığım hazin devrede idi. Ev sahibinin yortu günlerinde Chevrette'de bulunuyordum. Bütün aile toplanmıştı. Kutlama merasiminin pek parlak olması için her şey yapıldı; müsa-

mereler, ziyafetler tertibedildi, fişekler atıldı. Nefes almağa vakit yoktu; eğlence değil, bir nevi avunmaktı. Akşam yemeğinden sonra ana yolda gezmeye çıkıldı; orada da panayırımsı bir şey kurulmuştu. Raks ediliyordu; beyler, köylü kadınlarla raksa tenezzül ettiler, fakat hanımlar tertiplerini bozmadı. Baharlı ekmek de satılıyordu. Aramızdan bir delikanlı, bu ekmeklerden alıp halka doğru fırlattı. Ayak takımının atılması, döğüşmesi, çekişmesi o kadar hoşa gitti ki herkes o eğlencenin devam etmesine yardım etti. Böylece ekmekler havada uçuştu, oğlanlarla kızlar koşuştu, üşüştü. Bu manzara seyircileri pek keyiflendiriyordu. Ben de, onlar kadar hoşlanmadığım halde mânasız bir uysallığa kapılarak ötekiler gibi keyiflenir göründüm. Fakat ahaliyi birbirini ezmeğe sevk etmek için kesemi boşaltmaktan nihayet bıkarak uzaklaştım ve kendi kendime panayırı dolaştım. Elden çıkarmak istediği on iki kadar cılız elmanın başında bekliyen bir küçük kızın etrafını alan beş altı Savualıya rasladım. Bunlar kızcağızı elmalarından kurtarmak istiyordular. Ama hepsinin serveti ancak iki üç metelik tutuyordu ki onunla elmaların değerini ödemeğe imkân yoktu. Bu hal hoşuma gitti; nihayet elmaların parasını vererek oğlanlara dağıttım. O zaman çocukluk saffetinin sevinçle karışması ve etrafa yayılması gibi, kalbe en çok tesir eden bir manzaraya şahit oldum. Çünkü seyirciler de o sevince iştirak ettiler; bu kadar ucuza hisselendiğim sevince sebebolmaklığım da ona büsbütün kıymet vermişti.

Şu zevkımi az uzaktakilere kıyas ederken temiz ve tabiî hazlarla hor görme, alay etmeden ibaret olan zengin eğlenceleri arasındaki farkı iyice gördüm. Çamura bulanmış, ayaklar altında ezilmiş birkaç ekmek parçasını paylaşmak için döğüşen bu sefalet düşkünlerini seyretmekten nasıl bir zevk alabilirler?

Ben ise, bu gibi fırsatlarda duyduğum yüksek hazzı tahlil ettiğim vakit onun iyilik arzusundan ziyade hoşnut çehreler görmek zevkından ibaret bulunduğunu gördüm. Böyle bir manzaranın benim için bir füsunu var ki, yüreğime kadar işlemekle beraber sırf bir «ihtiras»tan hasıl olmuş gibidir. Sebebiyet verdiğim memnunluğu göremezsem—verdiğime emin olsam bile—tatmin edilmiş sayılmam. Hattâ bu, ondaki hisseme bağlı dahi olmıyan, menfaat dışı bir zevktir: meselâ halk bayramlarında beni daima şiddetle çekmiş olan cihet neşeli yüzler görmektir. Halbuki neşelilik iddiasında bulunan ve fakat eğlencelerinde pek az neşe gösteren Fransa'da o bakımdan daima aldandım. Eskiden, halkın raksetmesini seyir maksadiyle sık sık koltuk meyhanelerine giderdim; lâkin raks etmesi o kadar keyifsiz, tavır ve edası o derece uyuşuk ve beceriksizce idi ki keyifleneceğime mahzunlaşırdım. Fakat gülmenin boyuna fesatçılık yahut alaycılıkla karışmadığı Cenevre ve İsviçrede her şey, bayramın sevincini ve neşesini taşır. Sefalet, orada iğrenç manzarasını dışarı vurmaz. Zenginlik de azametini sermez. Refah ile gönül birliği ve kardeşlik herkesi inşiraha davet eder. O sâf hava içinde birbirini tanımıyanlar tanışır,

sarmaş dolaş olur, o günün keyfini çıkarmağa birbirini teşvik ederler. Onlara bakmak bana yeter; bakarken haletlerine iştirak ederim ve bu kadar neşeli adamlar içinde hiçbir kalbin benimki kadar neşeli olmadığına kanaat getiririm.

Bu, sırf hislere dokunan bir zevk ise de elbette mânevi kaynağı olacak; şununla sabit ki aynı manzara, kötü insanların yüzünde belirdiği vakit kötülüklerinde muvaffak olduklarına delâlet ettiğini anladığım zaman hoşlandırmaz da isyana sevkeder. Kalbim ancak sâf sevinçlerden haz duyar. İnsafsız merhametsiz eğlenceden—bana dokunmasa dahi—yeislenir. Bütün bu alâmetler, başka başka sebeplerden doğduklarına göre, şüphesiz birbirine benzemez; fakat ne de olsa sevinç alâmetleridir; ve hissedilebilir farkları bende vücuda getirdikleri aksülâmeller kadar kuvvetli değildir.

Istırap ve yeis alâmetlerini çok daha iyi duyarım; okadar ki karşılarında, ifade ettikleri heyecanlardan belki daha şiddetli heyecanlara kapılırım. İhtisasları takviye eden muhayyile beni ıstırap çeken kimse ile birleştirir ve bana ekseriya, onunkinden daha büyük bir endişe verir. Kızgın bir çehre dahi tahammül edemediğim bir manzaradır—hele bu kırgınlığın bana dokunduğunu anlarsam. Vaktiyle sürüklenmek budalalığında bulunduğum evlerde, istemiye istemiye hizmet eden uşaklardaki surat asmalarla homurdanır gibi haller bana ne çok paraya mal olduğunu tarif edemem—zaten o evlerin uşakları bana daim, efendilerinin misafirseverliğini hayli pahalı ödettiler. Hislere dokunan her şeyle ve

hele sevinç veyahut acı hayırhahlık veya nefret işaretleriyle lüzumundan fazla müteessir olduğum için bu dış intibalara kapılır ve onlardan yalnız kaçmak suretiyle kurtulurdum. Tanımadığım bir şahsın bir hareketi, bir işareti, bir bakışı keyfimi bozmağa yahut acımı dinlendirmeğe yeter. Kendimi ancak yanlızlık içinde bulurum; yalnızlık dışarısında muhitimin oyuncağıyım.

Eskiden herkesin gözünde samimiyet ve beni tanımıyanlarınkinde, hiç değilse lâkaydi gördüğüm cemiyette yaşamaktan zevk alıyorum. Fakat beni halka belletmek ve hem de hakikî mizacımı gizlemek hususunda aynı gayret gösterildiği bugün, ne zaman sokağa ayak basssam etrafımda yürek parçalıyıcı mevzulara rastlıyorum. Kırlara doğru koşuyor, yeşilliği görür görmez geniş nefes alıyorum. Yanlızlıktan hoşlanmaklığıma nasıl şaşılır? İnsanların yüzünden husumetten başka bir şey görmüyorum; halbuki tabiat bana daima gülüyor.

Halbuki beni henüz tanımayan insanlar arasında yaşamaktan hâlâ zevk aldığımı itiraf ederim. Fakat artık bu, benden esirgenen bir zevk oldu. Daha birkaç sene evvel köylerden geçmeği, çifçilerin döğenlerini tamir etmelerine, kapı önlerinde çocukları ile birlikte oturan kadınları seyretmeği severdim. Bu manzarada rikkat verici bir hal vardı Belli etmeksizin durur o sâf insanların hareketlerini takibeder ve bilmem neden içimi çekerdim. Böyle bir eğlenceden hoşlandığımı görüp ondan da mahrum etmek mi istediler acaba? Her ne ise, karşılaştığım kimseler çehresindeki değişikliklere, bakış-

lara mâna vermek lâzımsa beni herkese tanıtmak hususunda haylı gayret sarfedilmiş. Aynı hâdise, daha şiddetli olmak üzere, İnvalides'de cereyan etti. Bu güzel müessese beni her zaman ilgilemiştir.

Ispartanınkiler gibi «Eskiden genç, cesur ve cüretli» diyebilecek o ihtiyarlara daima sevgi ve hürmetle baktım.

En çok beğendiğim bir gezinti harbiye mektebi civarı idi. Orada, askerlik terbiyesini muhafaza eden ve ben geçerken selâm veren bazı harb sakatlarına raslardım. Yüz kere daha hararetle iade *ettiğim bu* selâm gururumu okşayarak onlarla karşı karşıya gelmek arzumu artırıyordu. Bana ait olan şeylerden hiçbirini gizliyemediğim için harb sakatlarından ve hallerinde rikkatime dokunan taraflardan sık sık bahsediyordum. Az zaman geçmeden onlara yabancı olmadığımı, hattâ halk bana nasıl bakıyorsa onların da bana öyle baktıklarına göre pekâlâ tanıdıklarını anladım. Selâm ve teşrifat kesildi. İltifatlı hareketlerin yerini sert bir çehre, husumetli bakışlar tutmuştu. Mesleklerinin icabı olan gönül ve söz açıklığı alaycı ve yalancı bir tavır takınmalarına müsaade etmediğinden, hiç gizlemeğe lüzum duymadıkları bir kin gösterdiler. Perişanlığım o dereceyi bulmuşturki bana hiddetlerini saklamıyanları bile takdir etmek zorunda kalıyorum.

Ondanberi İnvalides taraflarında gezinmekten hoşlanmaz oldum. Fakat harb sakatlarına karşı duyduğum hisler onların bana karşı duyduklarına bağlı bulunmadığı için vatanlarını müdafaa eden bu adamlara daima saygı ve ilgi ile bakarım; lâkin

haklarında beslediğim takdire bu kadar fena mukabele etmeleri acı geliyor. Aleyhimdeki telkinlerden kazara haberi olmayan veyahut beni tanımayarak husumet göstermiyen bir tanesine rasladığım vakit, onun nezaketli selâmı ötekilerin haşin tavrını unutturur. Bunları gerçekten unutarak yalnız onunla meşgul olurum ve o adamın, gareze açılmayan ruhum gibi bir ruh taşıdığını farzederim. Geçen yıl, Kuğular adasında gezmeğe giderken aynı zevkı duydum. Zavallı, ihtiyar bir harb sakatı, karşıya geçmek için sandalda bekliyordu. Ben de binerek sandalcıya yolâ çıkmasını söyledim. Sular dalgalı idi; gidiş epey uzun oldu; her zamanki kötü muameleye uğramak korkusiyle ihtiyar askere söz söylemiyordum. Fakat terbiyeli hali beni teskin etti. Konuştuk. Aklı başında, namuslu bir adam intibaını verdi. Açık ve nazik edası beni hem hayrete düşürdü, hem teshir etti. Kendisine henüz beni tanıtmadıklarını ve hakkımda talimat vermediklerini anladım. Tanınmamış olmaktan istifade ederek bir insanla üç beş dakika sohbet ettim; ve bu sohbette bulduğum haz bana, en basit eğlence, kıymetinin nadir olmalariyle yükseldiğini öğretti. Sandaldan inecek sırada cebinden beş paracığını çıkarmağa hazırlanıyordu. İsyan eder diye korka korkadır ki parasını cebine koymasını rica ederek sandalcının ücretini verdim İsyan etmedi; bilâkis benden yaşlı olduğu için sandaldan inerken yardım etmeme büsbütün sevindi. Benim de, sevincimden ağlamak çocukluğunda bulunduğuma kim inanır? Tütün alsın diye eline birkaç metelik sıkıştırmak için can atıyor-

dum; ama cesaret edemedim. Aynı cesaretsizliktir ki beni birçok defalar, içimi açacak iyiliklerden menetmiştir; bunlardan vazgeçerken budalalığıma da lânet ettim. O gün ise, ihtiyar askerden ayrılırken düşündüm ki temiz ve menfaat dışı işlere onların asaletini bozan, menfaat kaygısızlığını lekeleyen parayı karıştırmakla sanki kendi umdelerime karşı gelmiş olurdum; bu düşünce bana teselli verdi, Muhtaç olanların yardımına koşmalı; lâkin her günkü münasebetlerimizde hayırhahlığın, çelebiliğin işine engel olmıyalım; böyle sâf bir kaynağı para yahut ticaret kaygıları ile zehirlenmiyelim. Holanda'da halkın saati söylemek yahut yolu göstermek için para aldığını söylerler. En sade insanlık vazifelerini alış veriş konusu haline getirmek için pek aşağılık bir millet olmalı.

Misafirperverliğin yalnız Avrupada para ile satıldığını gördüm, Asyanın hiçbir tarafında misafirden para alınmaz. Belki rahat etmek bahis mevzuu değildir ama, «ben ki bir insanım, insanlar beni misafir ediyor, beni misafir eden, halis insanlıktır» diyebilmek az şey mi? Kalbimiz vücudumuzdan daha çok gözetilirse küçük küçük mahrumiyetlere kolayca katlanılır.

ONUNCU GEZİ

Paskalyaya rastlayan bugün, Madam de Warens'le tanışalı elli sene oldu. Asırla beraber doğduğu için o tarihte yirmi sekiz yaşındaydı. Ben daha on yedimi tamamlamıştım ve henüz gelişen, henüz bilmediğim mizacım doğuştan canlı kalbime yeni bir hararet veriyordu. Bu canlı, fakat yumuşak ve çekingen ve aynı zamanda yüzüne bakılır delikanlıyı hoş görmesi hayret uyandırmazdı ise de pek zarif, pek ince bir kadının bana minnettarlıkla beraber ayırdedemediğim hislerden çok daha âşıkanelerini telkin etmesi çok daha az hayret verici idi. Lâkin daha garip olan cihet şudur ki onunla tanıştığım dakika bütün hayatımı tâyin ederek, kaçınılmaz bir silsile yoliyle ömrümün sonuna kadar talihimi kararlaştırdı. Bünyemin, en kıymetli melekelerini inkişaf ettirmediği ruhum henüz katî bir şekil almamıştı. O şekli sabırsızlıkla bekliyordu; fakat şu tanışma ile hızlanması iktiza eden dakika beklendiği kadar çabuk gelmedi; aldığım terbiyenin icabı olan sadelik bana, sevgi ve saffetin aynı kalbde yaşadığı o nefîs fakat kısa haleti çok uzattırdı. Ruhum beni uzaklaştırmıştı; fakat her şey beni ona sevkettiği için ona dönmek lâzım geldi. Bu dönüş talihime katî veçheyi verdi. Ruhuma kavuşmadan çok önce

onun için ve onda yaşıyordum. Birlikte ne rahat, ne güzel günler geçirecektik! Böylelerini tatmadık değil ama pek kısa oldu; arkasından da neler geldi! Engelsiz, karışıksız olup gerçekten yaşadım diyebileceğim kısa devreyi neşe ve zevkle hatırlamadığım gün yoktur. Vespasidnus zamanında azledilerek son demlerini kırlarda geçiren kumandan gibi: «Yer yüzünde yetmiş sene geçirdim, yedisini yaşadım» diyebilirim. Bu dar ve fakat kıymetli safha olmasaydı kendi hakkımda karar veremezdim. Çünkü, ömrümün öteki kısmında uysallığım ve yumuşaklığım yüzünden başkalarının ihtiras ve iptilâları ile o kadar şuraya buraya çekildim, atıldımki, böyle fırtınalı bir hayat içinde her şeye boyun eğme dolayısiyle kendi hareketlerimde irademin hissesini tâyin edemiyecek haldeyim. Lâkin tatlı ve nazik bir kadının aşkıyla o birkaç sene istediğimi yaptım, istediğimi aldım ve onun arzettiği misalden, verdiği dersten faydalanarak boş vakitlerimi, henüz basit ve genç ruhuma, kendine en çok yaraşan ve o günden beri muhafaza ettiği şekli verebildim. Yalnızlık ve murakabe zevkı kalbimde, onu beslemek için yaradılmış sevgi hisleriyle birlikte doğdu. Gürültü onları sıkar ve boğar, sükûn ise canlandırıp heyecana getirir. Sevmek için kendimi dinlemeğe muhtacım. «Anne» yi köyde yaşamağa teşvik ettimdi. Bir vâdinin kenarındaki eve sığınmıştık; oradadır ki dört beş sene, bugünkü müthiş talihimi unutturan bir asırlık saadet geçirdik. Gönlüme göre bir dost aramıştım; bu dost, o idi. Köyde yaşamak istemiş ve muradıma ermiştim, Kimseye bağlı olmağa katlan-

mazdım; işte serbest, hattâ serbest olmaktan daha çok bir şeydim: çünkü yalnız kendi sevgilerime bağlı olduğum için istediğimi yapıyordum. Vaktim hep, ya aşkıma yahut da kır işlerime tahsis edilmişti. Böyle güzel bir halin devamından başka bir şey dilemiyordum. Tek korkum uzun sürmemesi idi. Vaziyetimizin gayritabiiliği ise bu korkunun esaslı olduğunu gösteriyordu. Bunun içindir ki kaygımı gidermek, tesirlerini önlemek çarelerini de aramağa koyuldum. Hüner ve marifet zenginliğinin sefalete karşı en emin çare idiğini düşünerek, kadınların en iyisine ondan gördüğüm yardımı günün birinde - hâlâ gücüm yeterse - yetiştirmeğe hazırlanmak için bütün boş vaktimi hasretmeğe karar verdim.

F. 80 kuruş